

Fig. 1. Kirken set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *The church seen from the south.*

BJERREBY KIRKE

SUNDS HERRED

Den nuværende kirke er opført 1905–06 og har afløst en $\dagger$ middelalderlig kirke på samme sted (s. 2760). Den blev indviet 9. dec. 1906.¹

Kirken omtales indirekte 1372, da dens præst, »D(omi)n(i) Amundi de Biærby« (hr. Amund af Bjerreby), var vidne ved en skifteforretning.² 1472 fik klerken Niels Skave i Roskilde pavebrev på sognekirken i Bjerreby.³ Kirken var viet til Skt. Morten (Martin af Tours) (*værnehelgen*),⁴ hvilket tidligst fremgår af indskriften på et $\dagger$ epitafium fra 1552 (s. 2801), hvor den betegnes »Templo Sancti Martini«. Helgenfiguren er desuden gengivet på et romansk $\star$ glasmaleri (s. 2778), på en sidealtertavle fra o. 1500 (s. 2729) og på en degnestol fra 1536 (s. 2741).

1503 testamenterede domprovst i Odense Hans Urne en okse til kirken.⁵ I årtierne o. 1500 blev kirkebygningen stærkt ombygget og udvidet og udsmykket med kalkmalerier, og der anskaffedes flere prægtige inventarstykker i form af bl.a. høj- og sidealtertavler samt korbuekrucifiks. Kirkens gode økonomi frem-

går også af, at den bidrog med 18 mark til landehjælpen 1524–26, og dermed var den af de tre kirker på Tåsinge, der gav det største beløb (jf. s. 2457 og 2609).⁶ 1555 henlagdes Hjortø, der hidtil havde hørt til Bjerreby, til Drejø (s. 2823).⁷

1581 fik Helvig Hardenberg, enke efter Erik Rosenkrantz, livsbrev på kronens og kirkens korntiende af kirkerne på Tåsinge (jf. s. 2458 og 2609); kaldsretten lå hos biskoppen.⁸ 1641 fik grev Valdemar Christian *patronatsret*,⁹ og kirken fulgte derpå som øens øvrige kirker ejerne af Valdemars Slot (jf. s. 2458 og 2609). Kirken overgik til *selveje* 1927.¹⁰

Sogneforhold m.m. O. 1635 havde sognet 456 kommunikanter, 'små og store, fra 15 år og derover'.¹¹ I anden halvdel af 1600-tallet, efter Karl Gustav-krigene, var kirken og kirkegården i dårlig stand, og dette varede ved (jf. s. 2705 og 2772 ff.). Præstegården lå indtil slutningen af 1800-tallet i landsbyen Vårø. Bjerreby oprettede kortvarigt menighedsråd 1857.¹²

Fig. 2. Kirken og kirkegården set fra sydvest. Foto Sylvest Jensen Luftfoto 1950. I KB. – *The church and churchyard seen from the south west.*

Middelalderlige altre. Kirken rummede tre alterstiftelser ud over højalteret. De omtales i regnskaberne for 1663 som 'tre små tavler';¹³ selve altrene var muligvis taget ned.

Skt. Annas alter kendes kun fra regnskaberne 1663 (»St. Anna Taule«).¹³

Jomfru Marias alter. 1663 betegnet som »Maria Assumptionis Taule«,¹³ dvs. med en fremstilling af Marias himmelfart. En **sidealterfigur*, o. 1515, af Maria med barnet, stående på måneseglet (s. 2791), stammer formentlig fra dette alter.

Skt. Mortens alter. 1663 betegnet »St. Mortens Taule«. ¹³ Fra dette alter stammer sandsynligvis en trefløjet sidealtertavle, o. 1500, med relief af en bispehelgen, efter al sandsynlighed Skt. Morten (s. 2729).

Møntfund. Ved nedbrydningen af *†*kirken 1905 fandt man en penning, slået af Erik Klipping i Slesvig, en hvid, præget i Malmø under Christian I, og en overklippet nordtysk brakteat.¹⁴

Andre fund. Ved nedbrydningen af *†*kirken 1905 fandt man under langhusets østlige fag et **sværd* fra bronzealderen. Sværdet, der blev beskrevet som 'smukt', måler ca. 80×4,5 cm og er brækket i fem dele.¹⁵ Nu i Svendborg Museum (inv.nr. 708).

Sagn. Kirken sagdes at være bygget af en biskop.¹⁶ Det fortaltes endvidere, at 'en biskop Absalon i Odense' havde ladet bygge tre kirker til sine tre sønner (eller brorsønner), en på Lolland, en på Sjælland og en på Tåsinge, alle med navnet »Biergebye« og af samme udseende (jf. *†*tavle s. 2800).¹⁷

En sten, der lå i en gård nær kirken, sagdes at være kastet af en kæmpekvind mod kirken. Stenen vendte sig, når den lugtede nybagt brød.¹⁸

Bjerreby sogn strækker sig over den sydligste tredjedel af Tåsinge, hvor landskabet er lavt og fladt. Landsbyen ligger midt i sognet, og kirken fra 1905-06 findes midt i byen på samme sted som *†*middelalderkirken, der blev nedrevet 1905 (s. 2760).

Kirkegårdens form er resultat af en enkelt udvidelse 1969 siden opmålingen af det første matrikelkort 1797 (fig. 3). Den sydligste, største og rektangulære del er den ældste og formentlig kirkegårdens middelalderlige udstrækning, som

følger Bjerrebyvej mod syd og Lundbyvej mod vest. Mod nord er der 1969 tilføjet et omtrent trapezformet jordstykke, hvor også et kapel og graverhus står (jf. ndf.).¹⁹

Hegn. Kirkegården er omgivet af et kampestensdige beplantet med forskellige buske (jf. s. 2706). Mellem den ældste del af kirkegården mod syd og udvidelsen mod nord findes det gamle dige stadig. Det vestlige dige er efter 1969 blevet rettet ud for at gøre plads til flere parkeringspladser (jf. ndf.).²⁰ I vestdiget findes to profilerede, romanske sokkelkvadre (jf. s. 2708).²¹

†*Hegn.* 1595 var kirkegårdsmuren nedfalden nogle steder.²² 1660, efter Karl Gustav-krigene, var omtrent 80 favne af muren fjernet. 1678 omtales muren som af kamp, mursten og dækket med tagsten, og til dens reparation skulle der bruges 4.000 mursten og 700 tagsten.²³ Kirkegårdsdiget var i dårlig stand 1752.²⁴ Den øgede trafik på Bjerrebyvej bevirkede 1928, at digets sydøstlige hjørne blev flyttet en smule ind for at forbedre oversigtsforholdene.²⁵ 1935 og i 1950'erne blev digerne omsat.²⁶ 2014 blev det nordlige stræk af diget bag graverbygningen og kapellet fjernet.¹⁹

Indgange. Kirkegården har fire indgange, henholdsvis hovedindgangen mod vest, to låger mod sydøst og mod nordøst samt en port i nordvest.

Hovedindgangen, som er tegnet 1939 af arkitekt Ejnar Mindedal Rasmussen, består af en køreport og en ganglåde af smedejern hængt på granitpiller (fig. 5).²⁷ De to mindre låger blev fornyet på samme tidspunkt – i det sydøstlige hjørne med en kort granittrappe med jerngelænder og en jernlåde på granitpiller, og i nordøst med et tilsvarende lågeparti.²⁸ Ved graverhuset (jf. ndf.) mod nordvest er der en køreport magen til hovedindgangens, sandsynligvis opsat 1969 ved opførelsen af kapellet (jf. ndf.). I det nordøstlige hjørne af kirkegården er der desuden en åbning i diget uden låge til en aflukket *materialeplads*.

†*Indgange.* Efter krigshandlingerne konstaterede man 1660, at kirkeporten og tre låger af træ med tilhørende 'jerntøj' var blevet brændt; de manglede endnu 1678.²³ O. 1900 var der mod vest et lågeparti med en køreport og to ganglåger (jf. fig. 120); det hele af træ med stakitlåger. 1914 og 1916 blev nogle af lågerne, bl.a. hovedlågen, fornyet.²⁹ Hovedlågerne mod vest blev igen fornyet 1938, og indgangen ved den sydøstlige trappe fik samtidig ny låge.³⁰

†*Kirkeriste.* 1660 var jernstængerne i begge kirkeriste 'optaget af fjenden', og de manglede endnu 1678.²³

Bygninger på kirkegården. I kirkegårdens nordvestlige hjørne ligger et kapel fra 1969 ved arki-

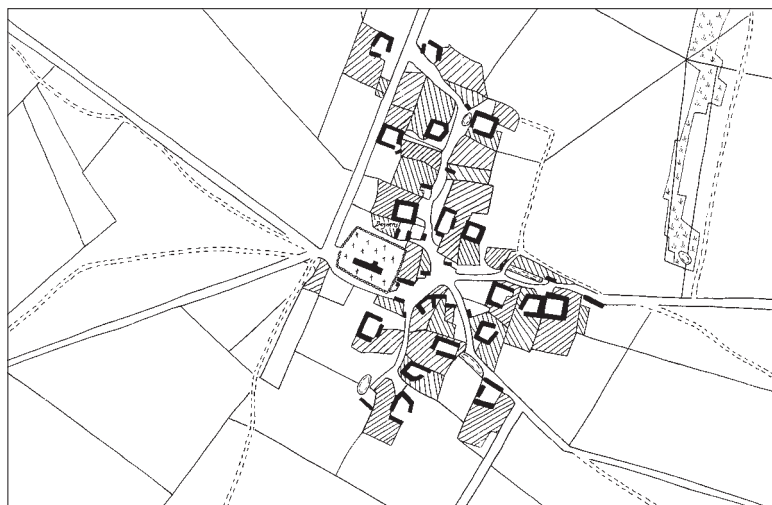

Fig. 3. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af Peder Kiellerup 1797. Tegnet af Freerk Oldenburger 2020. – *Cadastral map.*

tekt Ejnar Mindedal, hvor et *graverhus* blev bygget til 1999.³¹ Begge er grundmurede i røde normalsten lagt i krydsskifte; kapellet har rødt vingetegltag og graverhuset zinktag. I kapellets gulv er nedlagt en gravsten (nr. 3, s. 2756).

†*Bygninger på og ved kirkegården.* Ved kirkegårdens nordøstlige hjørne lå o. 1800 en *degnebolig* (jf. fig. 3). Formentlig i slutningen af 1800-tallet blev der opført et *kapel* ved kirkegårdens hovedindgang mod vest og med østgavlen som en del af kirkegårdens afgrænsning (jf. fig. 120).³² Bygningen, som var forfalden,²⁸ blev 1969 erstattet af det nuværende kapel (jf. ovf.).³³ Det var opført i teglsten lagt i krydsskifte med en frise under gesimsen. Mod øst var en spidsbuet port og mod vest en tilsvarende blænding. I hver langmur var der fire spidsbuede vinduer koblet to og to. Gavlene var prydet af stigende rundbuefriser under brynede kamtakker, og på den østre gavls øverste kam var der et kors. Taget var formentlig belagt med skifer.³⁴ 1923 trængte kapellet til reparation.¹⁰ Øst for kirkegården fandtes i 1900-tallet et *fattighus*.³⁵

1894 blev der anlagt en *materialeplads* i kirkegårdens nordvestre hjørne.²⁹ I forbindelse med opførelsen af den nye kirke ønskedes et *nød-*

tørfishus opført i et hjørne af kirkegården, men først 1923 blev faciliteter indrettet i fattighusets baghus ved den østre side af kirkegården.³⁶ 1936 skulle der laves en overdækning til graverens redskaber på kirkegården.²⁹ Et *nødtørfishus* omtales flere gange i 1940'erne og frem til 1960'erne.²⁹

Beplantning. På syd-, øst- og vestdiget er der plantet en kraftig hæk af syrener. Langs syd- og vestdiget er ligeledes en række mindre lindetræer formentlig plantet efter år 2000 (jf. ndf.).

†*Beplantning.* Kirkegården blev kun vedligeholdt i et begrænset omfang 1838.³⁷ 1897 blev flere udgåede piletræer fjernet fra kirkegården, og hyld blev plantet på diget.²⁹ Vest for den middelalderlige kirke stod 1905 fem popler eller lindetræer (jf. fig. 75). Formentlig kort efter den nye kirkes opførelse blev en krans af bl.a. lind plantet langs kirkegårdsdiget (jf. fig. 2). Kirkegården blev sandsynligvis reguleret 1927.³⁸ 1928 blev tre af de store lindetræer mod sydøst fældet i forbindelse med flytningen af kirkegårdsdiget (jf. s. 2705), og nye træer blev plantet i deres sted; disse og de resterende træer i kransen blev formentlig fældet o. 2000.³⁶ I 1930'erne omtales kirkegården som velholdt.²⁶ 2018 blev tre birketræer på den nye del af kirkegården fældet.¹⁹

Fig. 4. Kirken og kirkegården set fra nordøst. Foto L. Poulsen 1906–10. I Taasinge Lokallhistoriske Arkiv. – The church and churchyard seen from the north east.

Fig. 5. Kirken og kirkegårdens hovedindgang set fra vest. Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *The church and the main entrance to the churchyard seen from the west.*

BYGNING

Den nygotiske kirke er opført 1905-06 efter tegninger af arkitekt og kgl. bygningsinspektør J. Vilh. Petersen.³⁹ Kirken er en korskirke med tværrektangulært kor lidt smallere end det rektangulære skib og med sakristi og fyrrum på hver side af korbuen. To korte, tværrektangulære korsarme slutter sig til skibets østende, og mod vest er der et kvadratisk tårn. Det nederste stokværk benyttes som våbenhus, og på hver side er der et mindre trappehus. Kirken er orienteret solret.

Den nye kirke er ca. 8,8 m kortere end 17. århundradets kirke (jf. s. 2760). Ifølge fig. 80a blev den nye østgavl forskudt ca. 8 m mod vest, men om det er den nye kirkes præcise placering i forhold til den gamle 17. århundredes bygning, vides ikke.⁴⁰ Det blev overvejet at opføre den nye kirke på den vestre side af Lundbyvej, men dens placering blev besluttet opretholdt og blot flyttet 'nogle favne' mod vest.³⁶

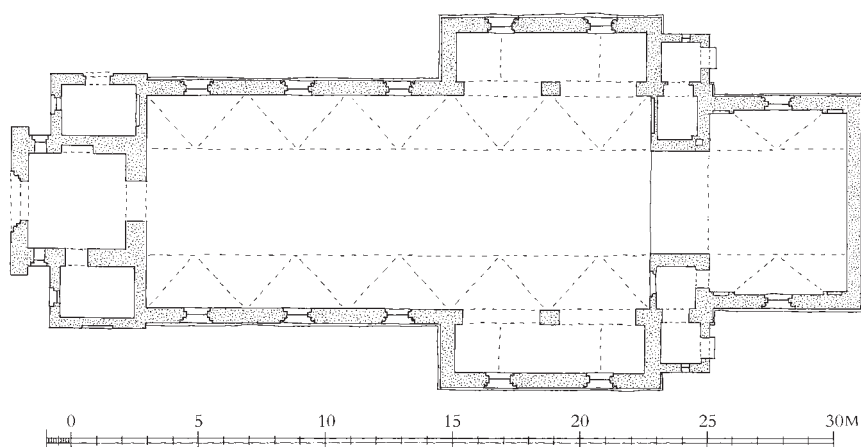

Fig. 6. Grundplan. 1:300. Efter J. Vilh. Petersen 1905. Tegnet af Pia K. Lindholt 2021
Signaturforklaring s. 9. – *Ground plan. Key on p. 17.*

Materiale og teknik. Stenmaterialet fra den nedrevne $\dagger$ kirke blev genbrugt til fundamenter og sokler: *Fundamentet* består af kampesten fra de nedbrudte mure og *soklen* af romanske, profilerede granitsokkelkvadre (s. 2760) med fire profiltyper (jf. s. 1742). På korets gavl og nordre langmur har soklen hulkel over en indridset rille (fig.

10) og på dets søndre langmur en rundstav.⁴¹ På nordre korsarm er soklen skråkantet og på søndre korsarm med rundstav; to hjørnekvadre på sidstnævnte har en svag markering på rundstavenes hjørner, som kan have været begyndelsen til hjørnehoveder som på kragstenene og døbefonten (jf. s. 2711 og 2735). På skibets søndre lang-

Fig. 7. Skibets sydside med genanvendt, romansk sokkel med arkaderelief (s. 2709). Foto Arnold Mikkelsen 2020.
– *South side of nave with re-used Romanesque footing with arcade relief.*

mur er der sokkelsten med rundstav over rundbuede arkader med markerede kragsten hugget i lavt relief (fig. 7-8). På den nordre langmur er der skråkantede kvadre. På resten af kirken er soklen af nytillugget granit sat i cement.

Kirkens facader og bagmurene i kirkerummet er opført af røde, håndstrøgne normalsten lagt i krydsskifte, mens murværket over hvælvene er af tilsvarende gule sten.⁴² I det sydøstre hjørne af koret blev der ved opførelsen indmuret en pergamentrulle i en blybeholder.³⁶

Facadedekorationer. Kirkens facader er rigt udsmykket med mønstermuring, blændinger og cementdekorationer. Det nederste skifte over soklen er et rulskifte rundt om hele bygningen. I hver af korets og korsarmenes gavle er der en firpasblænding, hvis bund er pudset med cement, og i hver af skibets langmure er to lignende blændinger (jf. fig. 1). I det søndre trappehus' sydfacade er der en stor facadeblænding med trekløverbue og sildebensmuret bund. Under de profilerede gesimser på kor, skib, korsarme og tårn er der en frise af rektangulære cementfelter, og på sakristiet og fyrrummet er en frise af rektangu-

lære blændinger delt af små koblede dobbeltsøjler og indrammet af to rullefriser. Korets og korsarmenes taggavle er prydet af ens blændingsfelter (jf. fig. 1), henholdsvis to tvillingedelte, spidsbuede højblændinger med hængestav omkring et frisefelt som sakristiets (jf. ovf.) og oven over et tredelt blændingsfelt delt af to halvsøjler med cementbaser og -kapitæler og afsluttet af tre trekløverbuer; blændingsfeltets bund er sildebensmuret. Den øverste del af gavltrekanterne er muret i skakternsmønster, og langs taglinjerne løber en frise sammensat af rul- og løberskifter samt en rullefrise. Taggavlene afsluttes af *pinakler*.

Døre. Kirken har fire yderdøre, henholdsvis hovedindgangen i tårnets vestgavl, en dør på sakristiets østside, en på fyrrummets østside og en i nordsiden af det nordre trappehus. Dørene er alle fladbuede med binderstik og prydskefter af bindere, og hovedindgangens og trappehusets døre er yderligere placeret i spejle: hovedindgangens dør i et spidsbuet spejl profileret med to rundstave og med et prydstik af fladelagte bindere (jf. fig. 5) og trappehusets i et trekløverbuet spejl. Begge spejles bund er sildebensmønstret.

Fig. 8. Romansk sokkelkvader med rundstav og arkaderelief (s. 2709). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Romanesque footing ashlar with red and arcade relief.*

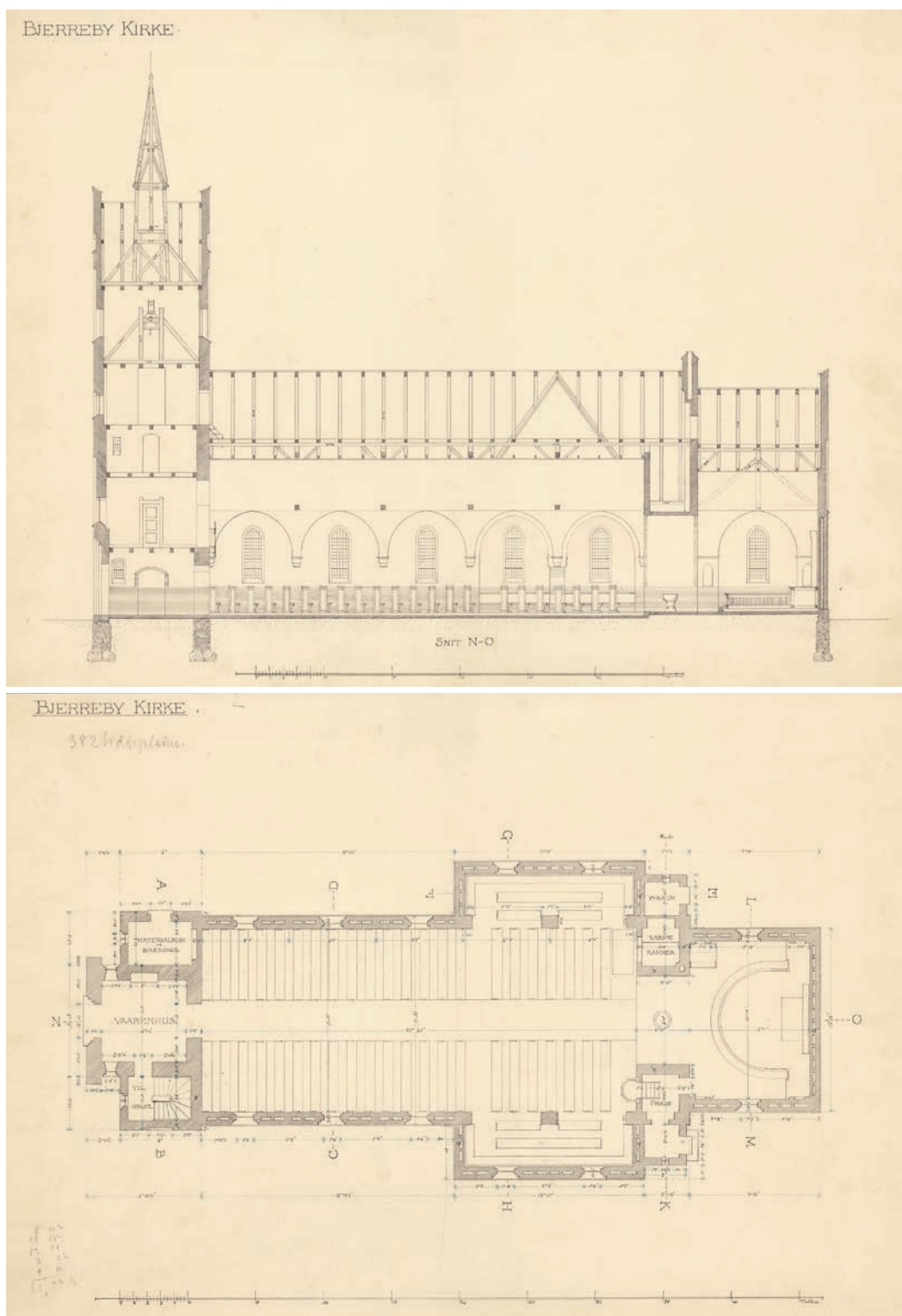
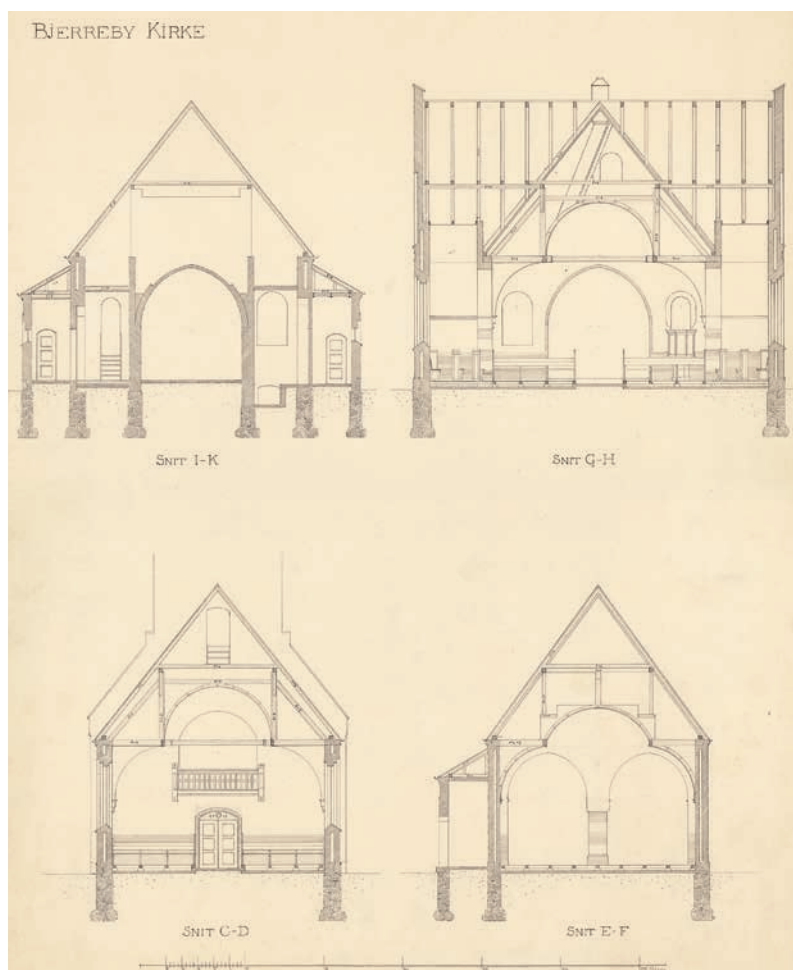

Fig. 9a-c. Tegninger til den nye kirke. 1:300. a. Længdesnit. b. Plan. c. Tværsnit. Tegnet af J. Vilh. Petersen 1905. — Drawings for the new church. a. Longitudinal section. b. Plan. c. Cross-sections.

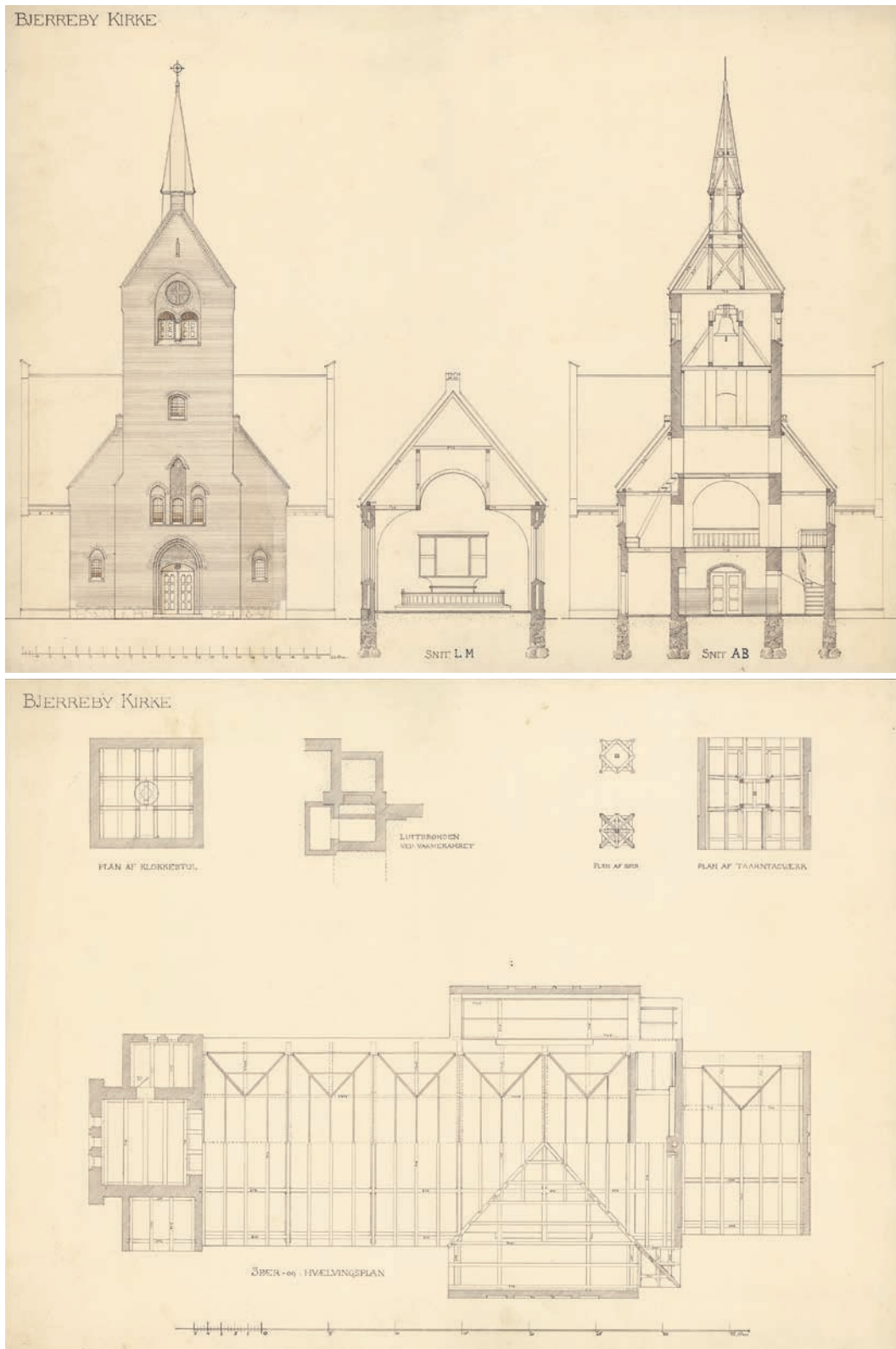
I kirkens indre er der tre døre (jf. fig. 6). Fra tårnrummet fører en bred dør ind til skibet og en smallere til trappehuset mod syd. Fra koret er der en dør til prædikestolsopgangen (s. 2738) og sakristiet. De er alle fladbuede med binderstik og har rette vanger.

Vinduer. I koret, skibet og korsarmene er der i alt 12 høje, spidsbuede vinduer, som er falsede og profilerede i facaden og falsede i bagmuren (jf. fig. 1); indvendig har de en stejl sålbænk. I sakristiet og fyrrummet er der et lille, spidsbuet vindue mod henholdsvis syd og nord. I trappehusene og tårnet er flere små, falsede og fladbuede vinduer (jf. fig. 1 og 5), hvoraf nogle er placeret i spidsbuede spejle. En tregruppe af vinduer i tårnets mellemstokværk mod vest er højere end de øvrige, og det midterste er placeret i et højt, tre-

kløverformet spejl, mens de to øvrige har spidsbuede spejle. Alle kirkens vinduer og spejle har binderstik med prydskitte af bindere.

Indre. I koret findes en spidsbuet, halvstensdyb *niche* i hver af de fire hvælpiller (jf. ndf.); i den nordvestlige er der indsat et skab (jf. s. 2744).

Korbuen er spidsbuet og dyb på grund af sakristiets og fyrrummets placering mod henholdsvis syd og nord (jf. fig. 6). To romanske *korbuemragsten* i lys grå granit fra den nedrevne *†*kirke er indmuret i vangerne (fig. 11 og 13; s. 2764); de er kortere end den nuværende korbues bredde. De har øverst en tovsnoning, som i hver ende er afsluttet af et lille mandshoved med mandelformede øjne, kraftig næse og lille mund samt antydning af ører. Underkanten af stenene er skråt affaset. Mandshoveder genfindes på døbefonten

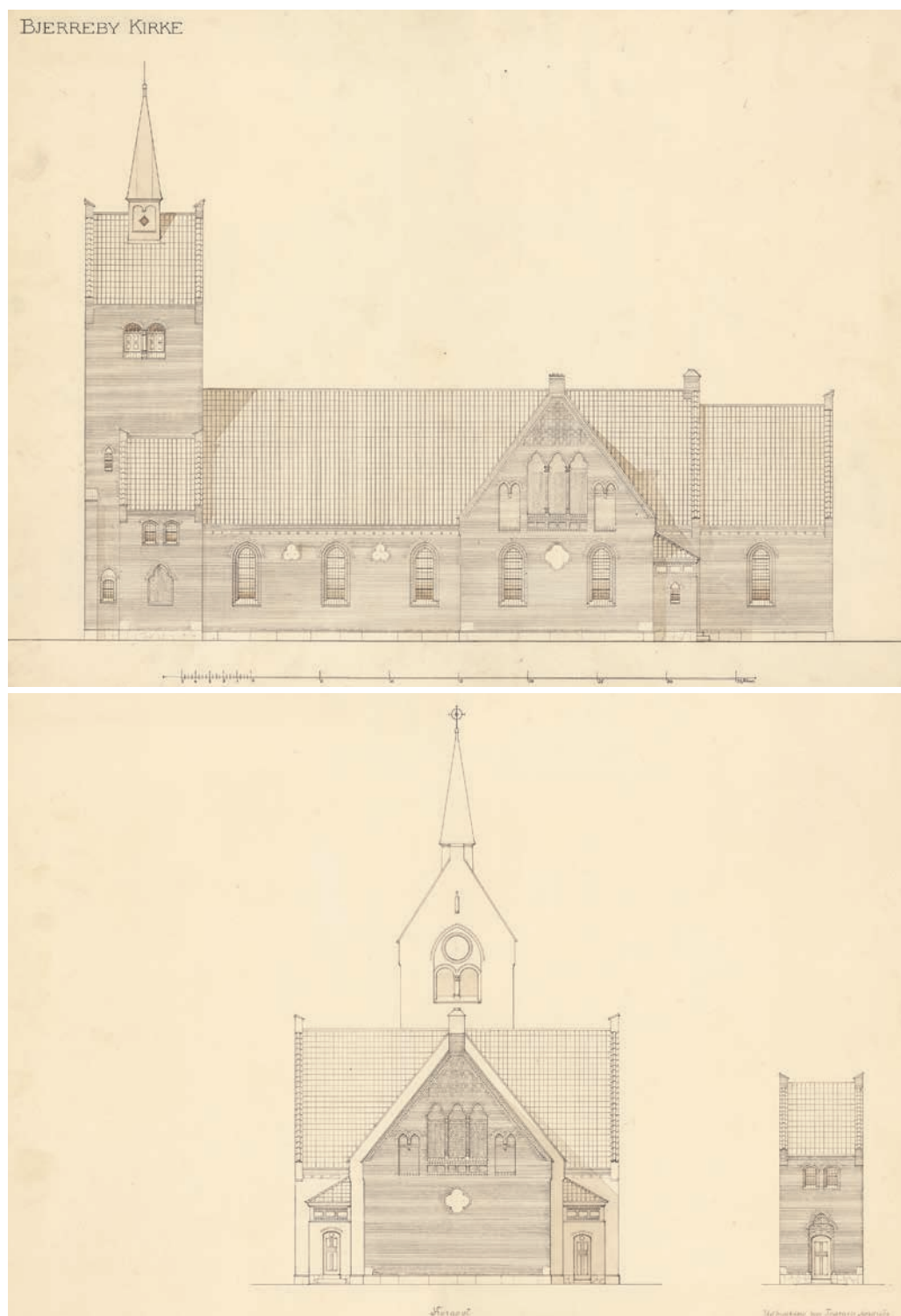

Fig. 9d-g. Tegninger til den nye kirke. 1:300. d. Opstalt og tværnsnit. e. Spær- og hvælvplan. f-g. Opstalter. Tegnet af J. Vilh. Petersen 1905. — *Drawings for the new church. d. Elevation and cross-sections. e. Rafter and vault plan. f-g. Elevations.*

(s. 2735), og et lignende hoved findes på Landet Kirkes sokkel (s. 2616). I triumfmuren er der syd for korbuen en rundbuet, falset åbning til prædikestolen (s. 2738), og nord for er der en rundbuet niche, hvori der er indsat et relief (s. 2751); nichen var oprindeligt en rundbuet åbning ind til fyrrummet (jf. s. 2715). Mellem skibet og hver korsarm er to spidsbuede *arkader*, som hviler på kvadratiske piller (jf. fig. 13).

Hvælv. Kor, skib og korsarme er dækket af træbyggede, trepasformede tøndehvælv med stikkapper omkring vinduerne og arkaderne til korsarmene (fig. 13). Hvælvene er pudsede på undersiden, og på oversiden er de dækket af isoleringsmateriale fra 1957, hvorfor deres konstruktion ikke er synlig.²⁸ I koret hviler hvælvene på halvtstensdybe, murede piller med smalt kragbånd og i skibet på murede, profilerede konsoller (fig. 55). Fire kraftige *bindbjælker* stabiliserer ligeledes skibets hvælv. I korsarmene bærer profilerede, murede kragbånd hvælvene.

Løfter. I sakristiet, fyrrummet og tårnets første og andet stokværk er flade, pudsede trælofter.

Tårnet med trappehuse. Det kvadratiske tårn er i fem stokværk, og det flankeres mod nord og syd af trappehuse i to stokværk samt tagetage (jf. fig. 9d). Tårnrummet anvendes som våbenhus, og i en fladbuet niche i nordvæggen er et epitafium (nr. 1, s. 2755). Adgangen til andet stokværk kan

ske ved en trætrappe i det søndre trappehus eller ved en mindre trætrappe i det nordre trappehus, som oprindeligt var *†*kulrum. Det andet stokværk benyttes som mødelokale, og derfra er der adgang til orgelpulpituret ved en rektantet dør fra 2003 (jf. s. 2748). Oprindeligt var stokværket åbent mod kirkerummet ved en rundbuet *†*arkade med brystning og blev benyttet til orgelet (s. 2746). Tårnets tredje og fjerde stokværk samt de øvre stokværk i trappehusene benyttes til opbevaring. I klokkestokværket er der to fladbuede *glamhuller* mod hvert verdenshjørne. De er koblet ved en søjle i cement med profileret base og kapitæl. Mod øst og vest er glamhullerne placeret i et højt, spidsbuet spejl, hvori er en rundblænding, som siden 1957 har huset urskiverne til et tårnur (s. 2753). Tårnet afsluttes af et sadeltag med gavle mod øst og vest, som er dekoreret med en frise langs taglinjen som de øvrige gavltrekanter (jf. s. 2709) og pinakler. På sadeltaget er en kobberdækket *tagrytter* med spir (s. 2715).

Istandsættelser. Allerede inden for de første 25 år efter kirkens opførelse blev fugerne løbende udskiftet, da murene led af fugtindtrængning.¹⁰ Efterfølgende omtales kirken flere gange som velholdt.⁴³ I 1980'erne og 90'erne blev fugtskadedet murværk og fuger igen istandsat.⁴⁴

Gulve. I koret, skibets midtergang, tårnrummet og trappehuset mod syd ligger gule, kvadratiske

Fig. 10. Romansk sokkelkvader på korets østgavl (s. 2708). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Romanesque footing ashlar on east gable of the chancel.*

Fig. 11. Romansk korbuekragsten genanvendt i den nye kirkes korbue (s. 2711). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Romanesque chancel arch corbelling re-used in the chancel arch of the new church.*

fliser kantet med tilsvarende sorte fliser (jf. fig. 13). I resten af skibet og korsarmene er trægulve fra 1916 hævet ca. 15 cm over midtergangen.²⁹ Bag altersranken er ligeledes et hævet trægulv belagt med et skakternet tæppe. Mellem kor og skib er et trin af tilhugget granit. I sakristiet er der trægulv foran opgangen til prædikestolen og flisegulv som de øvrige i den søndre del. Fyrrummet og trappehuset mod nord har betongulv.

†*Gulve.* De oprindelige trægulve i skibet, især under prædikestolen, var 1915 angrebet af svamp, og de blev fornyet året efter (jf. ovf.).²⁹

Vinduer. Kirkens vinduer har alle smedejernsrammer fra 1969.⁴⁵ Fire år tidligere overvejedes blot at reparere de gamle, formentlig oprindelige jernrammer, men det vurderedes ikke at være tilfredsstillende.²⁹

Tagværker. Kirkens tagkonstruktion er den oprindelige af fyr (fig. 9a, 9c og 9e). Over koret består tagværket af syv spærfag med et hanebånd for hver, og de støttes af en tagstol med en bindbjælke og to kongestolper for hvert fag støttet af skråstivere. Skibets tagværk består af 22 spærfag omkring en tagstol som korets, og korsarmene har hver syv spærfag støttet af en lignende tagstol. Tårnets tagværk har seks spærfag med et hanebånd på de to østligste og de to vestligste fag, og tagrytterens spir er konstrueret omkring en kongestolpe med fire spær. Tagværket blev 1977 stabiliseret for at forhindre udskridning.³⁰

Klokekestolen, som er af fyr, består af fire lodrette stolper støttet af to skråstivere mod hvert ver-

denshjørne (jf. fig. 9a). Klokkens bom (s. 2753) hviler på to bjælker mellem stolperne.

Tagbeklædning. Kirkens sadel- og halvtage er beklædt med røde, glaserede falstagsten, som formentlig er den oprindelige tagbeklædning, og tagrytterens spir er dækket med kobber, repareret 1983 og 1990.²⁹ Gavlkammene er beklædt med munke-nonne-tagsten, fornyet 1980.³⁰

Murbehandling. Kirkens facader står i blank mur, mens kirkerummet er pudset og hvidkalket. De nederste 16 skifter samt dekorative elementer som konsoller, vederlagsmarkeringer og korbuens hjørner er kun kalket, så teglstenene er synlige (jf. fig. 13). De synlige sten stod oprindeligt i blanke, røde sten (jf. fig. 12).

Opvarmning. Kirken opvarmes af et oliefyr fra 1970 med pladeradiatorer i koret, korsarmene og skibet.⁴⁶

†*Opvarmning.* Ved opførelsen stod kirkens varmeapparat i fyrrummet, og varmen fordeltes i kirkerummet gennem et †gitter foran den nu tilmurede åbning i triumfmuren (jf. fig. 12, s. 2714).⁴⁷ Året efter kirkens opførelse omtales, at varmeapparatet ' fungerede godt i modsætning til det i den gamle kirke' (jf. s. 2777).²⁹ 1930 blev ovnen ommuret, men 1936 var varmeanlægget slidt op. En ny *kalorifer* blev anskaffet og virkede frem til 1970 (jf. ovf.).⁴⁵

Vindfløj. På tagrytterens spir er der en vindfløj formet som et cirkelkors (jf. fig. 5).

Fortov. 1992 blev der lagt brosten foran kirkens døre i stedet for ældre fliser.²⁹

Fig. 12. Indre set mod øst. Foto Carl Slej o. 1925. I NM. – Interior looking east, c. 1925.

INVENTAR

Oversigt. I det følgende beskrives inventaret i den nuværende kirke, der blev indviet i december 1906 efter nedrivningen af den middelalderlige $\dagger$ kirke året før (jf. s. 2775). En redegørelse for denne kirkes indretning og inventar findes på s. 2788.

Den ældste inventargenstand er som vanligt den romanske døbefont. Fra senmiddelalderen stammer den trefløjede højaltertavle fra o. 1475-1500, med figurrige relieffer fra lidelseshistorien og malerier på fløjenes bagsider, samt en sidealtertavle fra o. 1500 med relief af en bispehelgen, efter al sandsynlighed kirkens værnehelgen Skt. Morten. Et korbuekrucifiks tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense må dateres til o. 1520. Nævnes skal desuden to inventarstykker, der 1895 blev overført fra den gamle kirke til Nationalmuseet: en $\star$ sidealterfigur af Maria med barnet fra o. 1515 og et stort $\star$ skab kronet af en stavværksbaldakin fra o. 1525. Begge er beskrevet under den nedbrudte kirke (s. 2791 og 2797). En degnestol med relief af Skt. Morten er dateret med skåret årstal »1536«, og fra 1500-tallet stammer desuden en jernbeslået pengeblok samt alterstagerne fra o. 1550.

Dåbsfadet er et nederlandsk arbejde fra o. 1625 med drevet udsmykning; på bagsiden er Christian IV's monogram, hans datter, Elisabeth Augustas navn og de

slesvigske hertugers våben samt årstallet 1639 graveret. Altersættet med antipavelig indskrift på kalken er skænket af sognepræst Hans Pedersen Sandager 1634. Fra tiden o. 1700 stammer to lyseskjolde af drevet messing, ligesom to englehoveder af træ, der muligvis har hørt til $\dagger$ prædikestolen i den gamle kirke. Den ældste præstetrækketavle er fra o. 1730-50. Et ældre sygesæt af tin er udført 1741 af Lorentz Nicolai Møller, Svendborg, og en pengetavle er antagelig fra o. 1750. Det samme gælder et timeglas, som formentlig har været fastgjort på $\dagger$ prædikestolen, og et maleri med motiv af Korsfæstelsen, der hænger i nordre trappehus; sidstnævnte tilhørte muligvis oprindeligt Bregninge Kirke (s. 2488). Fra 1700-tallets anden halvdel stammer præstestolen, en lille kirkestævnetavle og et maleri af Opstandelsen; også dette er ophængt i nordre trappehus. Oblatesken er udført 1794 af Søren Christian Bonde, Svendborg, og skænket af kammerherreinde Magdalene Lucie Charlotte von Juel.

Tre ($\dagger$)altermalerier med motiv af Bønnen i Getsemane og dyderne Troen og Håbet, antagelig udført o. 1875, er kopier efter C. W. Eckersbergs altermalerier i henholdsvis Svendborg Vor Frue Kirke (1824) og Nyborg Vor Frue Kirke (1833-34). De er dels ophængt i søndre korsarm, dels hensat i nordre trappehus. En alterkande fra Den Kongelige Porcelænsfabrik er foræret af menigheden 1838, og en dåbskande af tin, o.

Fig. 13. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Interior looking east.*

1850, er sandsynligvis udført af Niels Frederik Ebbesen Sørensen, Odense; begge kander er ude af brug. To pengebøsser er fra o. 1850. Sygesættet, der er udført af Johan Frederik Edsberg, Svendborg, er fra o. 1862, en pengebøsse fra o. 1869 og en messehagel fra o. 1879. Klokken er støbt 1891 af B. Løw & Søn, København. Vinskummeskeen er fra o. 1900, og en servante fra 1903. Alle disse genstande er som nævnt overført fra den nedbrudte kirke.

Fra indretningen af den nuværende kirke 1905–06 stammer alterbordet, knæleskamlen, alterskranken, prædikestolen, stolestaderne og nogle hjørnebænke, dørfløjene og salmenummertavlerne, alt udført af fyrretræ i historicistisk stil efter tegning af J. Vilh. Petersen, der synes at have hentet inspiration i blandt andet den nordiske middelalders formsprog. Samtidig anskaffedes et nyt *(†)orgel, bygget af A. H. Busch & Sønner, København; orglets piber og bælg indgår siden 2008 i orglet i Ugerløse Kirke (Holbæk Amt). Tre (†)hjulkroner og nogle (†)lampetter, tegnet af J. Vilh. Petersen, tilkom 1907; de henligger nu henholdsvis i tårnet og graverbygningen. Syvstagen er fra o. 1926. Det ældste kirkeskib er bygget 1934 af skomager Oluf Peter Madsen, Bjerreby, en præsterække-tavle fra 1938 er udført af snedkermester Illemann og maler Recke, Bjerreby, og det yngste kirkeskib, »Pax«, er bygget af skibsfører Chr.

Almsted, Vindeby, og ophængt 5. maj 1946 til minde om Danmarks befrielse.

Lysekronerne fra 1951 er udført hos kunstsmed Knud Eibye, Odense. Tårnuret er fremstillet af urmager Axel E. Frost i Bogense og skænket 1957 af Ane og Mads Thomsen Petersen, Gesinge. Fra anden halvdel af 1900-tallet stammer desuden et antal eksemplarer af Kaare Klints velkendte kirkestol, en dåbskande fra firmaet T. Fredberg, Farsø, og en messehagel. Orglet er bygget 1975 af Fyns Orgelbyggeri, Odense, til Nørre Lyndelse Kirke (*DK Odense 3960*); det blev ombygget 2003 ved A. E. Langs Eftf., København, og opsat i Bjerreby på et samtidigt orgelpulpitur. Senest er tilkommet et relief, udført og skænket 2004 af Tony Briffa, Bjerreby, samt to messehagler, henholdsvis fra 2006, vævet af Hanne Skyum, og 2011, udført af en gruppe lokale kvinder.

Farvesætningen er siden 1951 domineret af fyrretræets naturlige farve med enkelte røde, grønne, blå og forgyldte detaljer. Det senmiddelalderlige inventar, dvs. højaltertavlen, sidealtertavlen og korbuekrucifikset har polykrom bemaling, de to førstnævnte desuden med rig forgyldning, mens degnestolen står i afrenset træ. *Ældre farvesætning.* 1905–06-inventaret var oprindeligt malet i en kraftig blågrøn farve med detaljer i rødt og gråt. Farverne blev afrenset ved en istandsættelse 1951.⁴⁸ Kirken er senest istandsat indvendig 2006.⁴⁹

Alterbord (jf. fig. 14), 1905–06, tegnet af J. Vilh. Petersen, af fyrretræ, 206×110 cm, 94 cm højt. Forsiden har seks højrekanter, profilerede fyldinger med foldeværkslignende dekoration, kortsiderne har hver tre glatte fyldinger og bagsiden seks. Bordpladen er skråt affaset med hulkelliste nederst. Bordet står siden 1951 i afrenset træ. Det var oprindeligt malet blågrønt med lyse profiler.

Alterbryn (jf. fig. 14), nyere, af hvidt bomuld; en tunget bort i gennembrudt arbejde med kors i cirkelslag, indrammet af små rosetter.

Knæleskammel, 1905–06, tegnet af J. Vilh. Petersen, af fyrretræ med profileret fod og sekundær polstring af rødt uld.

Kortæppe, 1951.⁵⁰ Rektangulært korsstingsbroderi med lysebrunt Kristusmonogram samt de græ-

Fig. 14. Korets indre set mod nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2020. — Interior of chancel looking north east.

Fig. 15. Altertavle, o. 1475-1500 (s. 2719). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – Altarpiece, c. 1475-1500.

ske bogstaver alfa og omega på mørkeblå bund, kantet af en bred bort af lysebrune vinranker og hvide kors. Ude af brug, opbevares i kirken.

Altartavlen (fig. 15-24), o. 1475-1500,⁵¹ overført fra den gamle kirke, er en trefløjet skabsaltartavle (triptych), der hviler på en sekundær predella. I tavlens midtskab er en figurrig relieffremstilling af Golgata (s. 2720), og i fløjene fire scener fra lidelseshistorien (s. 2722). På bagsiden af fløjene er fragmenter af (†)alttermalerier af Maria med barnet (venstre fløj) og Anna Selvtredje (s. 2724), der blev synlige, når fløjene var lukket (fig. 22). I sin oprindelige skikkelse har altartavlen desuden omfattet et sæt faste $\ddagger$ bag- eller standfløje med malerier, og den hvilede på en $\ddagger$ predella med malerier og indskrifter (s. 2726). Endvidere var den muligvis op-

rindeligt kronet af en $\ddagger$ baldakin (s. 2726). Tavlens nuværende fremtræden skyldes en restaurering 1950-51 ved kirkemaler Einar V. Jensen, Køge.⁵²

Altartavlen er udført i eg og har tilføjelser fra 1951 i samme materiale. Den måler (uden predella, men inklusiv gesims) 230×331,5 cm; heraf måler midtskabet 209×154,5 cm og de hængslede sidefløje 209×77 cm. Den sekundære predella, fra 1951, er rektanglet med skrå sidestykker under sidefløjene.

Fløjene er indsat i en samtidig ramme, hvis lodrette sideplanker, 16 cm brede, har dobbelte stavværksarkader med firpas i gennembrudt arbejde (jf. fig. 109). Hver sides stavværk er delt i to etager af et større firpas dannet af rankeslyng, ligeledes i gennembrudt arbejde. Foroven er en

fremspringende, profileret gesims, der på frisen har indskrift med reliefminuskler: »Salve crux digna super omnia ligna benigna tu me consigna, moriar ne« (Hil dig, ærværdige kors, velsignet over alle træer, sign du mig, at jeg ikke skal dø).⁵³

Midtskabets fodfelt er tredelt ved små, gotisk profilerede pilastre. I hvert fag er et gennembrudt firpas flankeret af felter med spinkelt, fint udskåret rankeslyng, der er forskelligt udformet i hvert af de tre fag.⁵⁴ Fodfelterne under sidefløjenes figurfremstillinger har gitre af tætstillede stave, og

samtlig figurfelter kronet af tilsvarende tredobbelte bueslag, alt fra 1951. Udformningen af de oprindelige *†*gitre og *†*baldakiner kendes ikke.

De kvindelige figurer er klædt i lange kjoler og kapper samt hovedlin eller turban, og de mandlige bærer lange kjortler og kapper eller korte kofter og stramme hoser; soldaterne er i harnisk. Næsten alle sko er spidse.

Midtskabets *Golgatascene* (fig. 17) omfatter i alt 17 figurer. Foroven ses de tre korsfæstede. Jesus hænger på korset i strakte, let skrå arme. Hovedet, med turbanlignende, snoet tornekrone, hviler på højre skulder, og det lange hår falder i to bølgede lokker frem over skuldrene. Øjnene og munden er lukkede. Ribbenene er fremstående over det indtrukne mellemgulv, sidesåret dybt, benene parallelle med let bøjede knæ, og højre fod er lagt over venstre. Lændeklædet er smalt med korte, nedhængende snipper midtfor og ved højre hofte. Som afslutning på korsstammen er over Jesu hoved påsat et skilt (sekundært) med »INRI«, malet med sorte, renæssanceinspirerede versaler på hvid bund. Han flankeres af de to røvere, som hænger på T-kors med armene bøjet bag om korsets tværarme og optrukne ben. Begge bærer korte underbenklæder. Den 'gode' røver på Jesu højre side er skaldet og skæggløs. Han har hovedet lagt bagover og opadvendt blik. Den 'onde' røver på Jesu venstre side har halvlangt hår og fuldskæg, hovedet er faldet frem foran højre skulder, og øjnene er lukkede; hans underbenklæder er bundet på venstre hofte.⁵⁵ Ved foden af Jesu kors knæler en lille engel med en stor kalk i de fremstrakte hænder til at opsamle blodet fra hans sår (fig. 16). På jorden i forgrunden ligger et kranium og spredte knogler.

På hver side af korset står en gruppe mennesker. I forgrunden til venstre er Maria afmægtigt faldet på knæ. Hun støttes af Johannes, der bagfra griber hende under armene, og en kvinde med turban og hagebind, der har hånden på hendes skulder. Begge har ansigtet vendt opad mod korset. Bag dem står to kvinder. Den ene, i profil, ligeledes med turban og hagebind, har hænderne samlet i bøn og ser mod korset, den anden, vist frontalt og med hovedlin, har foldede hænder og ser lige frem for sig. Ved hendes venstre side står

Fig. 16. Knælende engel med kalk til at opsamle blodet fra Jesu sår. Detalje af altertavle (s. 2720). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Angel kneeling with chalice to catch blood from Christ's wounds. Detail of altarpiece.*

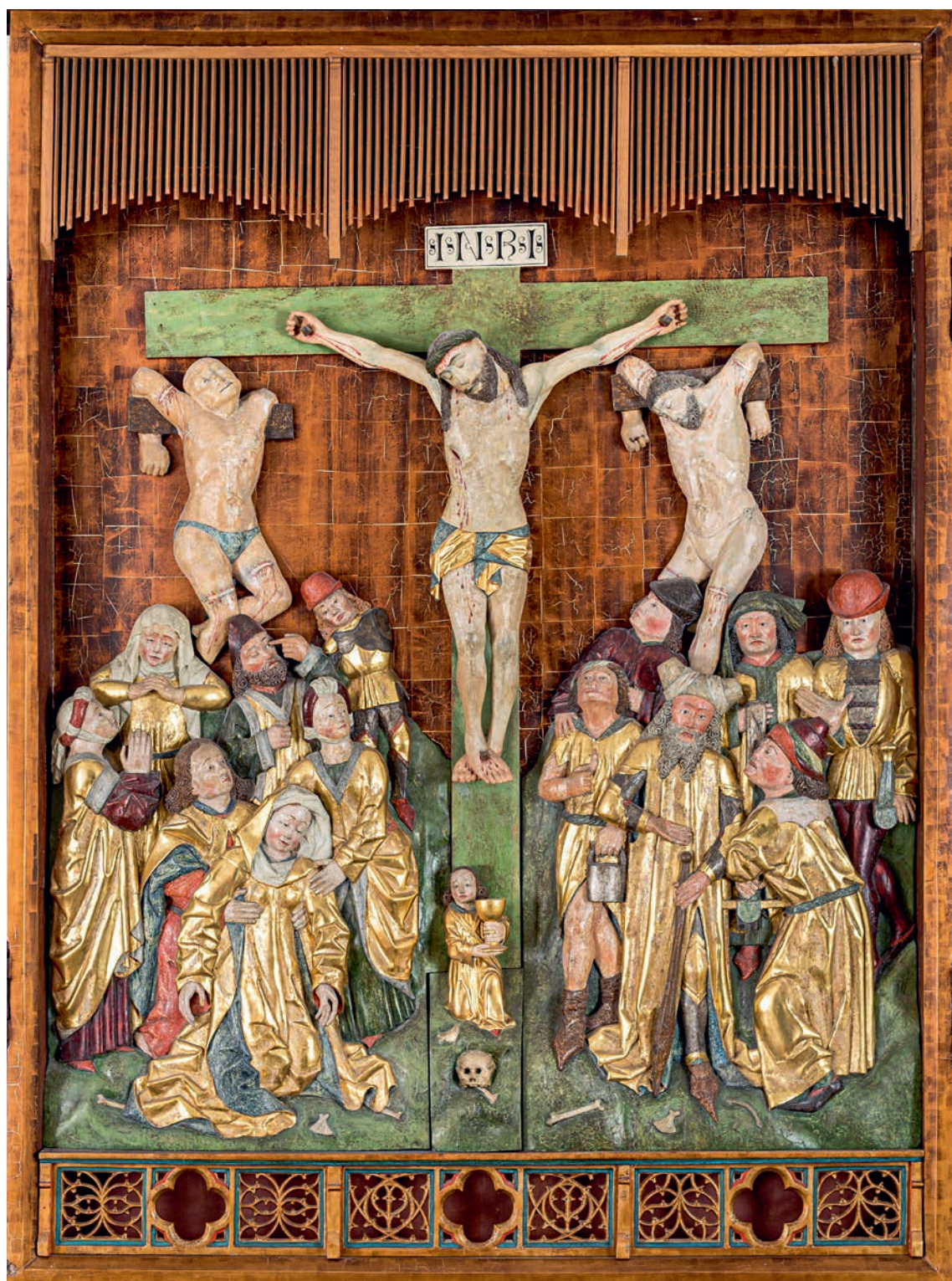

Fig. 17. Golgatascene i altertavlens midtskab (s. 2720). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Calvary scene in central cabinet of altarpiece.*

den blinde Longinus og peger mod sit nu seende øje, der blev helbredt af blodet fra Jesu sår. Bag ham står en lille harniskklædt mand, vel hans hjælper (venstre arm mangler).

I forgrunden til højre står nærmest korset Stefaton med eddikespanden i venstre hånd og opadvendt ansigt; stangen, han har holdt i højre hånd, mangler. Foran ham står en mand, muligvis Pontius Pilatus, med tvedelt hovedbeklædning og langt, lokket hår og skæg, klædt i lang, ærmeløs kappe over harnisk. Han holder en kølle støttet mod jorden i venstre hånd og gestikulerer med højre hånd mod en halvt knælende mand, der griber om skæftet på sit sværd (klingen mangler). Bag dem står yderligere tre mænd. Den ene lægger hånden på Stefatons skulder og ser mod Jesu kors. De to andre ser lige frem for sig, den ene har et sammenfoldet klæde hængende over den ene hånd, den anden holder ved skæftet af sit sværd (klingen mangler).

Sidefløjene har to figurfelter i hver side. Alle motiver er placeret i en landskabelig ramme med træer og Jerusalems bygninger i baggrunden. Øverst i venstre fløj: *Ecce Homo* (fig. 18). Pontius Pilatus, med langt, lokket hår og skæg, står under en rundbuet portal og fremviser Jesus med tornekrone på hovedet, kun iført lændeklæde under kappen og med sammenbundne hænder foran livet. I den modsatte side ses vendt mod hinanden en halvt knælende, gestikulerende mand med en kort stav i den ene hånd og en kvinde med hånden mod brystet. I baggrunden står tre soldater i fuldt harnisk og en mand med spids hat.

Nederst i venstre fløj: *Korsbæringen* (fig. 19). Jesus, med ansigtet vendt mod beskueren, bærer et T-kors over venstre skulder. Bag ham griber Simon af Kyrene om korsstammen, og bag denne står Maria med hånden på brystet, støttet af Johannes og en kvinde med turban. Forrest trækker en soldat i rebet om Jesu liv (kun stumper bevarer), og bag ham går en mand med en spade og en langskaftet hammer, fra hvis skaft hænger en kurv til naglerne. Bagest står en skaldet mand, der spotter Jesus, idet han rækker tunge med ansigtet løftet mod himlen.

Øverst i højre fløj: *Gravlæggelsen* (fig. 20). Den døde Jesus i ligklædet lægges i kisten af Nikode-

mus og en anden mand. Foran kisten knæler en turbanklædt kvinde med langt, udslået hår og foldede hænder, klædt i en kjole med snøreærmer, vel Maria Magdalene. Ved siden af hende står en lågkrukke. Bag kisten står fire personer, hvori-blandt en grædende, formentlig Maria.

Nederst i højre fløj: *Opstandelsen* (fig. 21). Kristus træder ud af kisten med højre ben. Han er svøbt i ligklædet og har højre hånd løftet i en velsignende gestus; sejrspanen, som han har holdt i venstre hånd, mangler. Omkring kisten sidder fire soldater, de tre sovende og den fjerde netop vågnet. I baggrunden er tre kvinder med salvekrukker i armene på vej til graven.

Staffering. Altertavlen fremstår med delvis oprindelig staffering på kridtgrund, der er fastlagt og suppleret ved en omfattende restaurering 1950-51;⁵⁶ rammens sider dog i afrenset træ med få spor af oprindelig bemaling i forskellige farver. De 1951 tilføjede dele (gitrene i sidefløjenes fodfelter, baldakinerne og predellaen) står i umalet eg. Gesimsen har smalle gyldne og blå profiler samt forgyldt indskrift på rød bund; på undersiden er den rødviollet med små, hvide skabelonrosetter. Fløjenes rammer er rødviolette på ydersiderne, mens for- og indersiderne samt skabenes baggrunde har genfremstillet, kobberagtig lasur på sølvbund.⁵⁷ Fodfelterne har blå profiler, der i midtskabet er suppleret med rødt omkring firpassene. Figurerne har vekslende hudfarve, der på de korsfæstede og på den døde Jesus i Gravlæggelsesrelieffet omfatter ligfarve i form af grøngrå schatteringer. Begge røvere har svære, hvide hugsår med blodrøde rande og drivende blod tværs over lår og overarme, og også fra Kristi vunder løber blod. Ansigtifarverne er varierede ligesom farverne på hår og skæg; kvindefiguren lige under den gode røver i midtskabets Golgatascene har tårer på kinderne. Klædedragterne er rigt forgyldte med detaljer i blå, rødt, hvidt og brunt samt grøn og rød lasur. Jordsmonnet er grønt, og det samme gælder Kristi kors, mens de øvrige kors er brune. Den oprindelige staffering har desuden angiveligt omfattet '†'profetbilleder' i firpasmedaljonerne i midtskabets fodfelt (jf. note 54).

Ved undersøgelserne af altertavlen 1945 og 1951 konstateredes to overmalinger fra 1800-tallet.⁵⁸ I

Fig. 18-21. Passionsrelieffer i altertavlens sidefløje (s. 2722). 18. Ecce homo. 19. Korsbæringen. 20. Gravlæggelsen. 21. Opstandelsen. Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Passion reliefs in side wings of altarpiece. 18. Ecce homo. 19. Carrying the cross. 20. Burial. 21. Resurrection.*

det ældste af de to lag, formentlig fra o. 1855 (jf. ndf.), var skabenes karme, midtskabets fodfelt og gesimsen malet røde. Fodfelterne i sidefløjene var uden snitværk og lukket med tynde fyrretræsbrædder, der var malet blågrå med hvidligt bladornament; et bræt bag gitrene i midtskabets fodfelt var også blågråt. Baggrundene var lyst grønblå, figurerne havde lys hud og ensartet, sortbrunt hår og skæg, og dragterne var uægte forgyldt og guldbronzerede med mørkeblå, røde og rødbrune detaljer. Jorden var mørkegrøn og brungrøn. På $\dagger$ predellaen var indskrift med hvid fraktur på blågrå bund: »Der er een Gud og een Midler imellem Gud og Menneskene, det Menneske Christus Jesus, 1 Tim. 2.5.«

Det yngste af de to lag, antagelig fra første halvdel af 1870'erne, omfattede mørk egetræsmaling på rammeværket, midtskabets fodfelt, gesimsen og predellaen; sidstnævnte havde indskrift som ovenfor med gul fraktur (jf. fig. 132). Baggrundene var blegt blå, mens reliefferne havde omtrent samme farver som i det forrige lag, hvorfra guldets til dels var udsparet.

($\dagger$) *Altarmalerier.* På fløjenes bagsider er fragmenter af malerier på kridtgrund (jf. fig. 22). Fi-

gurerne er anbragt i et søjlebåret rum med hvide, rødsømmede hvælvinger, der hviler på en rød søjle, og tavlet gulv i sort og hvidt. Igennem de rundbuede vinduer ses et grønt, bakket landskab med træer og buske under en lys blå himmel med hvidlig horisont.

1) (Fig. 23). *Maria med barnet*, malet på bagsiden af venstre fløj. Maria er vist stående med langt, udslået og rødblondt hår med perlesmykket pandebånd ved hårgrænsen. Hun er klædt i en rød brokadekjole med hvidt granatæblemønster og en blågrøn kappe med gyldne kanter; nederst ses en spids sko. Hun har sænket blik og hovedet bøjet mod Jesusbarnet, som hun bærer på venstre arm; han har brune øjne og korte, lyse krøller og er klædt i en sortbrun kjortel kantet med brede, gyldne bånd, hvorunder en nøgen fod stikker frem. Begge har gyldne glorieskiver med sorte konturlinjer om hovedet; barnets er ornamenteret med liljelignende ornamenter. Hovedparten af maleriets venstre side er afskallet, ligesom mindre partier af den højre side.

2) (Fig. 24). *Anna Selvtredje*, malet på bagsiden af højre fløj. Anna er vist stående frontalt med blik-

Fig. 22. Altartavlen med lukkede fløje (s. 2719). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Altarpiece with closed wings.*

Fig. 23-24. 23. Maria med barnet. (†)Altermaleri nr. 1, malet på bagsiden af altertavlens venstre fløj (s. 2724). 24. Anna Selvtredje. (†)Altermaleri nr. 2, malet på bagsiden af altertavlens højre fløj (s. 2724). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – 23. *Virgin and Child*. (†)Altarpainting no. 1, painted on back of left wing of altarpiece. 24. *Virgin, Child and St. Anne*. (†)Altarpainting no. 2, painted on back of right wing of altarpiece.

ket rettet mod beskueren. Hun bærer hvid, turbanlignende hovedbeklædning med mørke streger og grøn kjole under en rød kappe med gyldne kanter; endvidere gylden glorieskive. Ved hendes venstre arm og støttet af hendes højre hånd ses et stykke af Marias blå kjole samt en del af et svøbelsesbarn i rødt svøb med sorte bånd. Store partier af maleriet's højre og venstre side er afskallet.

†*Altermalerier.* 1) †*Predellaen* var oprindeligt prydet med en malet fremstilling af Kristus med to kirkefædre på hver side, der hver især var ledsaget af et slynget skriftbånd med indskrift.⁵⁹ På højre side sås Hieronymus med indskriften: »Hieronymus. Passio tua Domine est remedium« (Herre, din lidelse er midlet til frelse), og Augustin: »Augustinus. Inspice vulnera redemptoris« (Betragt forløserens sår). På venstre side sås Gregor med indskriften: »Gregorius. Passio ministri ad memoriam reducet me« (Tjenerens lidelse vil give mig erindringen tilbage), og Ambrosius: »Ambrosius. Noli tantum amittere beneficium« (Kast ikke så stor en velgerning bort).⁶⁰ Kristus holdt hånden over sit blødende sidevunde, mens to engle drog hans kappe til side (*Smertensmand*).⁶¹

2-3) De faste †bag- eller standfløje havde malerier, hvis motiver ikke kendes. De er kun omtalt 1830, hvor de tilsyneladende var i dårlig stand (jf. ndf.).⁶²

Tilblivelse. Altertavlens mester er ukendt, men den er antagelig udført i et nordtysk værksted. En næsten tilsvarende tavle fra o. 1500 findes siden 1828 i Thurø Kirke (s. 2398), men tilhørte oprindeligt †Gråbrødre Klosterkirke i Svendborg (s. 565). Til samme gruppe ('Bjerrebygruppen')⁶³ hørte formentlig også en †altertavle i Landet (s. 2656) samt midtskabet i altertavlen i Svanninge (Sallinge Hrd.). Der er desuden fællestræk med altertavlen i Skårup (s. 1775).

Ændringer og istandsættelser. Altertavlen kan oprindeligt have stået på et †alterbord i det romanske kor; den må i så fald være opsat på et nyt †alterbord i langhuskoret efter opførelsen af dette i begyndelsen af 1500-tallet (jf. s. 2769). Den er tidligst omtalt i præsteindberetningerne 1755 og 1768.⁶⁴ 1823 beskrev sognepræsten i Landet, Frederik Christian Lund, den som 'et skab med mange udskårne figurer' og omtalte †predellaens

motiver og indskrifter.⁶⁵ 1830 besøgte kunsthistorikeren N. L. Høyen kirken. Han tegnede en skitse af altertavlen (fig. 25) og lod den ledsage af en kort beskrivelse: »Altertavl(en) staaer som i en Indfatning til at modtage Fløjene der er malet udvendig, og de bageste Flader af denne Indfatning har ligel(edes) havt Malerier«.⁶⁶ Som nævnt omfattede tavlen således oprindeligt også et sæt faste bag- eller standfløje med malerier, der var synlige, når sidefløjene var lukket. En række sømhuller øverst på midtskabets bagside, konstateret ved restaureringen 1950-51, kunne tyde på, at tavlen muligvis oprindeligt var kronet af en †baldakin (se f.eks. altertavlen fra o. 1525 i Allerup Kirke, *DK Odense* 3627).⁶⁷ En sådan fremgår dog ikke af Høyens skitse og kunne i givet fald være taget ned allerede før hans besøg.

1822 trængte altertavlen til opmaling.⁶⁸ 1839 fandt man, at den var 'uskøn' og ikke passede til kirken; man anmodede derfor om, at den måtte fjernes, og at korbuekrucifikset ('en smuk udhugget figur af Kristus på korset, som findes på et andet sted i kirken') (s.d.) måtte opsættes på alteret i stedet.⁶⁹ 1841 blev altertavlen 'afpuddet' og repareret.⁷⁰ Baldakinerne over figurfelterne blev fjernet,⁷¹ og det samme gjaldt gitrene i sidefløjenes fodfelter, der erstattedes af tynde brædder (jf. fig. 108 og 132). Topstykket blev ændret, og det samme gjaldt †predellaen, der fik svejftet kontur (jf. fig. 108 og 132) og blev forsynet med en ny fodliste af fyrretræ.⁷² De faste bag- eller standfløje må være fjernet i samme forbindelse. En egentlig nymaling af tavlen er dog muligvis først sket nogle år senere, o. 1855; i hvert fald nævnes 1853, at den trængte til at blive opmalet.⁷³ Derimod konstaterede Engelstoft 1859, at tavlen var opforgylt med stærkt forgyltde figurer, men at bemalingen var dårlig.⁷⁴ I første halvdel af 1870'erne blev tavlen delvist opmalet med mørk egetræsfarve på rammeværket, svarende til andet inventar (jf. s. 2788).⁷⁵ To blyantsindskrifter på bagsiden af Ecce Homo-relieffet vidner formentlig om periodens istandsættelser: »Jes Hansen 1854« (kirkebetjent) og »Carl Christian Jessen 1873« (snekker).⁷⁶

Under byggeriet af den nuværende kirke var altertavlen hensat i †kapellet (s. 2706).⁷⁶ Den blev derpå opsat i kirken (jf. fig. 12), men en

Fig. 25. Skitse af altertavlen i N. L. Høyens notebog 1830 (s. 2726). I NM. — Sketch of altarpiece in N. L. Høyen's notebook, 1830.

ønsket restaurering blev af økonomiske årsager udskudt.⁷⁷ 1922 blev malerierne på sidefløjenes bagsider, der var løse næsten overalt, fastlagt og lakeret ved konservator Niels Termansen.⁷⁸

1950–51 blev altertavlen gennemgribende istandsat ved Einar V. Jensen.⁷⁹ Tavlen blev skilt ad og alle sprængte fuger limet. Den oprindelige $\dagger$ predella blev erstattet af en ny, og der blev udført nye baldakiner over figurfelterne og nye gitre til sidefløjenes fodfelter; alt efter tegning af arkitekt Marinus Andersen. Nogle få ældre reparationer i fyr blev borttaget eller fornyet i eg.⁸⁰ På reliefferne blev alle oprindelige farverester på kridtgrund fastlagt og rensat, og hullerne imellem dem blev udfyldt med nye, tilsvarende farver, mens skabenes baggrundsstaffering blev nyudført.⁸¹ Tavlen er senest restaureret o. 1993, da dele af stafferingen var opskallet på såvel figurer som fløjmalierier.⁸²

Tre ($\dagger$)altermalierier, formentlig o. 1875,⁸³ er overført fra den gamle kirke. Malerierne, der er kopier af altermalierier af C. W. Eckersberg i Svendborg Vor Frue og Nyborg Vor Frue kirker fra 1824 og 1833–34, var oprindeligt sammen med et tilhø-

rende $\dagger$ altermalieri (ndf.) opsat på ankerbjælken i langhusets første fag, nærmest som en ekstra altertavle eller overbygning oven over den senmiddelalderlige højaltertavle (jf. s. 2791 og fig. 105 og 107–08). Tilsvarende malerier efter Eckersberg findes i altertavlen i Ærøskøbing Kirke fra 1842 (s. 1556) og var endvidere i årene 1855–84 tilføjet altertavlen i Svendborg Vor Frue Kirke (s. 337), og det er formentlig disse, der har dannet direkte forbillede for kompositionen i Bjerrebj. Efter nedrivningen af $\dagger$ kirken blev malerierne opsat i $\dagger$ kapellet (s. 2706); tre af dem er siden, måske i forbindelse med nedrivningen af kapellet, flyttet til kirken, mens det sidstes skæbne er uvis.

1) (Fig. 26), *Bønnen i Getsemane*, en kopi af altermalieriet i Svendborg Vor Frue Kirke fra 1824 (s. 329).⁸⁴ Olie på lærred, 146×126 cm (lysmål 124×104 cm), indsat i en profileret ramme af fyrretræ med smal, sort profil. Jesus, vist i trekvartprofil, klædt i rød kjortel og hvid kappe, knæler med samlede hænder og himmelvendt blik. Lyset falder direkte på ham fra en himmelsk lyskilde uden for billedet. I mørket bag ham anes de so-

Fig. 26. Bønnen i Getsemane. (†)Altermaleri nr. 1, kopi efter C. W. Eckersberg, formentlig malet o. 1875 (s. 2727). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Agony in the Garden*. (†)Altar painting no. 1, copy after C. W. Eckersberg, probably painted c. 1875.

vende disciple i venstre side og i højre side en menneskeskare, der nærmer sig i skæret fra en brændende fakkel.

Maleriet var oprindeligt opsat som storfelt i den 'altertavle', der var opsat oven over den senmiddelalderlige altertavle i den gamle kirke (jf. fig. 108). Det hænger nu i søndre korsarm.

2-3) (Fig. 27-28), *Håbet* og *Troen*, kopier af de tilsvarende altermalerier i Nyborg Vor Frue Kirke fra 1833-34 (s. 960), dog spejlvendte og malet som grisaille i gråhvide nuancer på sort bund.⁸⁵ Malerierne, 165×56 cm (lysmål 108×46 cm), er indsat i profilerede, forgyldte rammer med tilsvarende spidsbuede gavlstykker med forgyldt ke-

rubhoved i stuk på sort bund og kronet af et lille kuglespir.⁸⁶ *Håbet* er vist som en ung kvinde, barhovedet og klædt i en lang, ærmeløs kjole med bånd om livet. Hun lægger højre hånd på brystet og holder et anker med venstre hånd. *Troen* er ligeledes vist som en ung kvinde med hovedklæde, lang kjortel og kappe, hun har et kors i venstre hånd og en opslået bog i højre. Malerierne var oprindeligt opsat som sidefelter (*Håbet* til venstre og *Troen* til højre) i den 'altertavle', der var opsat oven over højaltertavlen i den gamle kirke (jf. fig. 108). I den nuværende kirke har de hængt i søndre korsarm flankerende nr. 1,⁸⁷ men er nu hensat i nordre trappehus.

Fig. 27-28. 27. Håbet. 28. Troen. (†)Altermalerier nr. 2-3, kopier efter C. W. Eckersberg, formentlig malet o. 1875 (s. 2728). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – 27. *Hope*. 28. *Faith*. (†)Altar paintings nos. 2-3, copies after C. W. Eckersberg, probably painted c. 1875.

†Altermaleri (jf. fig. 108), *Guds øje* i en trekantet glorie som en hentydning til Treenigheden og det guddommelige forsyn. Motivet var malet efter Eckersbergs lignende maleri i Svendborg Vor Frue Kirke fra 1825 (s. 329). Maleriet var indsat i en spidsbuet ramme, kronet af et kors, og tjente som topgavl i den 'altertavle', der var opsat oven over den senmiddelalderlige altertavle i den gamle

kirke (jf. fig. 108). Antagelig blev det som nr. 1-3 opsat i fligkapellet, men synes siden kasseret.

Sidealtertavle (fig. 29), o. 1500,⁸⁸ for en bispehelgen, efter al sandsynlighed Skt. Morten (Martin af Tours); overført fra den gamle kirke.

Tavlen er en trefløjet altertavle (triptych) med midtskab og hængslede sidefløje. I midtskabet er en siddende biskop i højt relief. Sidefløjene

Fig. 29. Sidealtartavle med bispehelgen, sandsynligvis Skt. Morten, o. 1500 (s. 2729). Foto Arnold Mikkelsen 2020.
– Side altarpiece with bishop-saint, probably St. Martin, c. 1500.

fremstår med ensartet malede flader, men har oprindeligt haft $\dagger$ altermalerier (jf. ndf.). Tavlen er velbevaret med kun enkelte fornyelser (jf. ndf.); den står med sekundær staffering udført af konservator Eigil Rothe 1909 i overensstemmelse med de oprindelige farvespor.⁸⁹

Tavlen er udført af egetræ og måler 153×192×20,5 cm; heraf måler midtskabet 153×96 cm og de hængslede fløje 153×48 cm. Midtskabets karm har på indersiden en rundstav. Fodfeltet er glat, og i hver side står en spinkel, snoet søjle med facetteret kapitæl, som bærer en fladbuget baldakin med løvværk og blomster i gennembrudt ar-

bejde; baldakinens vangestykker har vandnæser. Skabets baggrund har graveret brokademønster. Fløjene er fyldingslåger med glat ramme med rundstav på indersiderne og skråkant på ydersiderne. *Alterfiguren*, 120 cm høj, er en siddende biskop iklædt fuldt liturgisk bispeskrud, sandsynligvis Skt. Morten. Han sidder på en højrygget stol med gotisk profilerede vanger, den spinkle højre hånd og arm er løftet til velsignelse, og i venstre hånd holder han bispestaven med sudarium (svededug). Ansigtet er kraftigt med mandelformede øjne, lige næse, lille mund og antydning af dobbelthage over den svære hals; under den

stenbesatte bispehue med flagrende frynsebånd (infulæ) stikker hårlokker frem, der halvvejs dækker ørerne. Klædedragten er folderig med posede ærmer, hænderne bærer liturgiske handsker, og den lange korkåbe, der holdes sammen af et stort, firpasformet spænde, har frynser forneden; under den ses en buet skosnude.

Den sekundære *staffering*, fra 1909, er udført som en genskabelse af den oprindelige middelalderstaffering på kridtgrund med enkelte tilføjelser.⁹⁰ Rammeverket er rødt med forgyldte rundstave. Midtskabets baggrund er forgyldt med graveret brokademønster med granatæblemønster og løvværk samt en stor, punslet glorie bag figurens hoved.⁹¹ Fodfeltet er rødt, søjlerne og baldakinen er forgyldt med blå og røde detaljer og stolen forgyldt med rødbrun yderside, rød ryglæn og blå profiler. Fløjenes fyldingsfelter er sorte. Figuren har lys ansigtsfarve med rødlig partier, brune øjne og mørkebrunt hår. Bispehuen er grøn med gyldne galoner og rosetter med røde og grønne sten samt gyldne bånd med røde og blå frynser. Handskerne er røde med tre gyldne ringe på hver hånd, skjorten sølv og kjortlen og kåben gyldne med blåt for. Sidstnævnte har røde og blå frynser forneden, og det store brystspænde er gyldent med en rød sten omgivet af fire blå.

Før restaureringen 1909 var den oprindelige staffering dækket af en overmaling fra anden halvdel af 1800-tallet. Rammer, ornamentik og fløje havde lys egetræsådring, skabets indersider, gulv, loft og baggrund var rødmalet og figuren hvid (jf. fig. 109 og 121).⁹²

Fløjenes for- og bagsider må oprindeligt have været udsmykket med *†altermalerier*, formentlig med scener fra Skt. Mortens legende; af disse er dog intet bevaret.⁹³

Ændringer og istandsættelser. Tavlen, der efter al sandsynlighed er identisk med 'Skt. Mortens tavle', omtalt 1663,¹³ må oprindeligt have stået på et *†sidealterbord* (jf. s. 2704). I midten af 1700-tallet fandtes den angiveligt i korsarmen,⁹⁴ og i begyndelsen af 1800-tallet hang den på nordvæggen i østfaget, hvilende på en bjælkestump i muren (fig. 87 og 109).⁹⁵ Ved nedbrydningen af den gamle kirke blev tavlen hensat på skolens loft,⁹⁶

til den 1909 blev restaureret ved Eigil Rothe.⁹⁷ Bagklædningen var sprængt i alle fuger, og figuren havde dybe og brede overfladerevner. Nogle få, manglende dele blev nyudført: baldakinens midterste venstre blomst, et led på stolens højre sidevange, de to yderste led på figurens højre langefinger og bispestavens krumme del samt de tilgrænsende partier af staven og sudariet.⁹⁸ Endelig blev tavlen nymalet ud fra oprindelige farvespor. Efter restaureringen blev tavlen ophængt på nordre korsarms nordvæg.

Altersæt (fig. 30), 1634, skænket af sognepræst Hans Pedersen Sandager; overført fra den gamle kirke. Den 23 cm høje *kalk* har sekstunget fod på tilsvarende fodplade med rudemønstret standkant. På fodpladens overside er et »H« uden felt omkring stemplet to gange, muligvis et atypisk mestermærke, men næppe oprindeligt.⁹⁹ På pladens underside er ejer- og giverindskrift med versaler og stjerneformede skilletegn: »Denne kalk och disk hör til Bierreby Kirke H H P S N M S« (Hr. Hans Pedersen Sandager N M S)¹⁰⁰ samt vægtangivelse: »XXXXX 4 lodt« (54 lod). På fodens overside er versalindskrift mellem rammeliner i form af et antikatolsk vers, ligeledes med stjerneformede skilletegn: »Ieg skal brvges efter Christi Skick och ey efter pavfvens vrang dict 1634«.¹⁰¹ Derover er fastgjort en støbt kalvariegruppe: Kristus på korset med Adams kranium ved korsfoden, flankeret af Maria og Johannes og med Helligåndsdue øverst. De sekskantede skaftled har profileret og graveret ornamentik i form af bl.a. stjerner, romber og småkviste. Knoppen er flad med seks rudebosser med graverede versaler på skraveret bund, der danner navnet »IHESVS«, og mellem bosserne er bægerblade ornamenteret med stjerner og blomster m.m. og adskilt af fligede blade. Bægeret (fornyset) er glat med svagt udad skrånende sider. *Dysken*, 17,2 cm i tværmål, er flad med let skålformet bund. På fanen er et graveret hjulkors med versalindskrift: »INRI«.¹⁰²

Oblateske (fig. 31), 1794, udført af Søren Christian Bonde, Svendborg, og skænket af kammerherreinde Magdalene Lucie Charlotte von Juel; overført fra den gamle kirke.¹⁰³ *Æsken*, 5,5 cm høj, 9,5 cm i tværmål, er glat. Indvendig i bunden

Fig. 30. Altersæt, 1634, skænket af sognepræst Hans Pedersen Sandager (s. 2731). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Communion set, 1634, donated by pastor Hans Pedersen Sandager.*

er to mesterstempler, anbragt oven i hinanden,¹⁰⁴ samt yderligere to stempler, vistnok med årstallet »94«, ligeledes sat oven i hinanden. Låget er let kuplet og har omløbende indskrift i tre linjer med fordybet kursiv: »Til Jesu Ihukommelse Som Indstiftede den Hellige Nadvere Hvor Brød efter Indstiftelsen skal bruges/ Gav til Bierebye Kirke

denne Æske, Frue Cammerherrinde L. M. C. von Juel Født/ von Rumohr I Aaret 1794«. Midt på lågfladen er alliancevåben for Juel og Rumohr, indrammet af smågrene.

Sygesæt. 1) (Fig. 32), 1741, udført af Lorentz Nicolai Møller, Svendborg, overført fra den gamle kirke. Af engelsk tin, bestående af sammenbygget kalk, disk og vinflaske, højde i samlet tilstand 17 cm.¹⁰⁵ Kalken, 8 cm høj, har cirkulær fod på standkant, konkave skaffled omkring en flad knop og bæger med udad skrånende sider og riller om munden. Under fodens bund er mesterstempel for Lorentz Nicolai Møller.¹⁰⁶ Disken, 6 cm i tværmål, er glat. Vinbeholderen, 10 cm høj, er en cylinder med fordybede linjer foroven og forneden. Alle dele er forsynet med gevind, så de kan skrues sammen til ét stykke. Sættet opbevares i vægskabet i koret.

Fig. 31. Oblatæske, 1794, udført af Søren Christian Bonde, Svendborg, og skænket af kammerherreinde Magdalene Lucie Charlotte von Juel (s. 2731). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Wafer box, 1794, made by Søren Christian Bonde, Svendborg, and donated by chamberlain's wife Magdalene Lucie Charlotte von Juel.*

Fig. 32. Sygesæt nr. 1, 1741, udført af Lorentz Nicolai Møller, Svendborg (s. 2732). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Communion set for the sick no. 1, 1741, made by Lorentz Nicolai Møller, Svendborg.*

2) (Fig. 33), o. 1862, udført af Johan Frederik Edsberg, Svendborg, bestående af kalk og disk, overført fra den gamle kirke.¹⁰⁷ Kalken, 12,5 cm høj, har cirkulær fod med standkant, cylinderformede skaffled med profilering, profileret knop og lavt, bredt bæger med udkraget munding. På standkanten er to mesterstemplar¹⁰⁸ og Svendborgs bymærke. Disken, 9,5 cm i tværmål, er glat med to mesterstemplar under bunden, svarende

til kalkens. Sættet opbevares i et cylinderformet etui af sortmalet pap.

Alterkande, 1838,¹⁰⁹ fra Den Kongelige Porcelænsfabrik, skænket af beboere i sognet; overført fra den gamle kirke. Af sort porcelæn med guld-kors, 32 cm høj; korpus er klinket, og der er skår ved mundingen. Under bunden er indskrift med sort skriveskrift: »Givet Kirken af Menigheden 1838«. Kanden opbevares i graverbygningen.

Fig. 33–34. 33. Sygesæt nr. 2, o. 1862, udført af Johan Frederik Edsberg, Svendborg (s. 2733). 34. Vinskummeske, o. 1900 (s. 2734). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – 33. *Communion set for the sick no. 2, c. 1862, made by Johan Frederik Edsberg, Svendborg.* 34. *Wine skimmer, c. 1900.*

Vinskummeske (fig. 34), o. 1900, muligvis overført fra den gamle kirke. Skeen er 14,5 cm lang med skålformet, perforeret laf og snoet skaft, afsluttet af en kugle.

Alterstager (fig. 35), o. 1550, overført fra den gamle kirke. De 37 cm høje stager har cirkulær fod med kraftigt profileret ved overgangen til det cylinderformede skaft. Dette har tre skaftringe og afsluttes af en flad, profileret lyseskål.

Syvstage, o. 1926,³⁶ 44,5 cm høj, af Titus-typen med ottesidet fod i to afsæt, balusterskaft med bladled forneden og leddelte arme med vaseformede lyseskåle.

Messehagler. 1) (Fig. 36), formentlig o. 1879 (jf. †messehagel nr. 4 s. 2794), overført fra den gamle kirke. Lille, skjoldformet hagel af mørkviolet fløj med lyst for, kantet med guldgalonier og med tilsvarende kors på ryggen.

2) O. 1950–60, tegnet og skænket af sognepræst Gunnar Pedersen,¹¹⁰ vendbar. Den ene side er af lyst stof med indvævet, lodret og grønt bånd på forstykket og broderet bort af grønne drueklaser mellem gyldne aks på rygstykket. Den anden side er af grønt stof med applikeret gaffelkors af blankt, gyldent stof på for- og rygstykket.

Fig. 35. Alterstager, o. 1550 (s. 2734). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Altar candlesticks, c. 1550.*

Fig. 36. Messehagel nr. 1, formentlig o. 1879 (s. 2734). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Chasuble no. 1, presumably c. 1879.*

3) 2006, vævet af Hanne Skyum, af silke og hør i violette nuancer med tilsvarende for og indvævet mønster af brune grene, der på ryggen er suppleret med en lysegrøn rose.¹¹⁰

4) 2011, udført af Jette Briffa, Karin Hansen, Benta Nielsen og Leni Højberg, af hvid silkebrokade med brogede applikationer og hvidt for. På forsiden er en Lutherrose, på bagsiden et stort, gyldent kors i sort cirkelslag.¹¹⁰

†*Messehagel*, 1972, foræret i anledning af provst Gunnar Pedersens 35-års jubilæum, råhvid med indvævet grønt og gult.¹¹¹

Alterskranke (jf. fig. 14), 1905–06, tegnet af J. Vilh. Petersen, af fyrretræ. Den femsidede skranke består af flade, udsavede balustre med fordybet cirkelornament anbragt skiftevis med søjler med skaftringe under en profileret, flad håndliste. For hver ende er en flad mægler med ottekantet af-

slutning med fletværksornament foroven. Skranken står i afrenset træ; den var oprindeligt malet blågrøn. Knæfaldet afsluttes af skråkant og har nyere hynder af rødt uld.

Døbefont (fig. 37), romansk, overført fra den gamle kirke. Fonten består af to stykker, der er samlet midt på skaftet. Foden og skaftets nedre del er udført af rød granit, mens kummen og skaftets øvre del er af grå granit;¹¹² samlet højde 96 cm.¹¹³ Foden er et omvendt terningkapitæl med hjørnehoveder. De mellemfaldende felter har mod syd, vest og nord tæt sammenstillede arkader med runde, stærkt fremspringende kapitæler eller kragsten, mens feltet mod øst er ødelagt og har en uregelmæssig hulning. Skaftet, der som nævnt er delt midt på, er cylinderformet og har ved overgangen til foden og kummen en spinkele rundstav. Kummen, 69 cm i tværmål, har to omløbende, fordybede linjer lidt under midten og en tilsvarende linje foroven; på oversiden er ligeledes en omløbende, fordybet linje.

Fig. 37. Døbefont, romansk (s. 2735). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Font, Romanesque*.

Fig. 38. Dåbsfad, o. 1625 (s. 2735). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Baptismal dish, c. 1625*.

Døbefonten tilhører den enklere variant af den sydfynske type (gruppe IV a) sammen med fontene i bl.a. Sørup (s. 464) og Ollerup (s. 2034),¹¹⁴ der ligeledes har fordybede linjer på kummen. Fodens arkader svarer til arkaderne på kirkens sokkel (s. 2708), samt til arkader på bl.a. døbefonten i Rise (Ærø Hrd.) og på en gravsten med runeindskrift i Bregninge (s. 2514) (jf. også s. 2629 f.).¹¹⁵ Fonten har tidligere været bemalet; 1889 skulle malingen fjernes.¹¹⁶ Fonten står i korbuen.

Dåbsfad (fig. 38-39), o. 1625, af nederlandsk oprindelse, overført fra den gamle kirke. Drejet og ciseleret arbejde i messing, 60 cm i tværmål. Fadet er overalt dækket af slyngede vinranker med blomster og store drueklaser. I bunden, der indrammes af kuglestav, er en vinstok omslynget af ranker. I rankernes top sidder to fugle, hvoraf den højre æder af en drueklase. Opstillingen flankeres af dydefigurer. Til venstre Mådeholdet, barfodet og med langt hår, klædt i brokadekjole med bånd om livet og med en kande i den højt løftede højre hånd, hældende i en skål, hun holder i venstre hånd. Til højre Retfærdigheden med langt hår og draperet klædedragt, der lader benene synlige. Hun holder med venstre hånd et sværd over højre skulder og i højre hånd en vægt. Jorden under dem er græsklædt med blomster

og i forgrunden en siddende fugl. På fanen er en jagtscene med fem springende dyr: en hund, der jager en kronhjort og et rådyr, samt en ræv, der jager en kronhjort. Under fadets bund er graveret Christian IV's monogram »C4« og året »1639« samt de slesvigske hertugers våbenskjold, omgivet af navnet: »Elisabet Avgvsta« (Elisabeth Augusta) med versaler (fig. 39).¹¹⁷ Fadet har en nær parallel i dåbsfadet i Landet, der ud over kongens monogram, året 1634 og det slesvig-holstenske våben bærer navnet Sophie Elisabeth, Elisabeth Augustas storesøster (s. 2662).

Dåbskander. 1) (Jf. fig. 108), o. 1850, sandsynligvis udført af Niels Frederik Ebbesen Sørensen, Odense; overført fra den gamle kirke. Af tin, svarende til dåbskander i Bregninge (s. 2497) og Landet (nr. 1, s. 2663), dog uden stempel. 2) Moderne, fra firmaet T. Fredberg, Farsø, af messing, svarende til dåbskande nr. 2 i Landet, dog uden indskrift (s. 2663).

Korbuekrucifiks (fig. 40–41), o. 1520, tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense,¹¹⁸ overført fra den gamle kirke. Kristusfiguren, 148×134 cm, hænger i udstrakte, skrå arme. Hovedet (fig. 41), med flettet tornekronen med spor efter indborede torne,

Fig. 39. Christian IV's monogram, året 1639, Elisabeth Augustas navn og de slesvig-holstenske hertugers våbenskjold graveret på dåbsfadets underside (s. 2736). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Christian IV's monogram, dated 1639, Elisabeth Augusta's name and the arms of the Duchies of Schleswig-Holstein, engraved on the bottom of the baptismal dish.*

falder mod højre skulder, øjnene er halvt åbne under tunge øjenlåg og munden åben med nedadvendte mundvige i et lidende udtryk. En snoet hårlok falder frem foran højre skulder, hageskægget er tvedelt, og over mundvigene er en smule overskæg, der slutter sig til kindskægget. Kroppens muskulatur er markeret, og ribbenene er fremtrædende over det indtrukne mellemgulv med sidevunde. Hænderne er krummet om naglerne, og benene er let bøjed med spidse knæ og højre fod lagt over venstre. Det smalle lændeklæde har brede, vandrette folder og er bundet ved højre hofte med en stor, nedhængende snip i hver side. Figuren er udhulet i ryggen og har et borehul i issen.¹¹⁹

Korstræet måler 260×217 cm. Korsarmene har firpasformede endefelter med reliefskærne evangelistsymboler med slyngede skriftbånd: Tv. Lukas' okse, øverst Johannes' ørn, th. Markus' løve og nederst Mattæus' engel. På den lodrette korsarm over Kristi hoved er fæstnet et skriftark med oprullede ender.

Krucifikset står med oprindelig *staffering* på kridtgrund, der blev fremdraget, fastlagt og suppleret af Einar V. Jensen 1953–54.¹²⁰ Figuren har lys karnation med grønlig skygger og kraftige, røde blodspor fra alle vunder. Håret og skægget er mørkebrunt, tornekronen grøn og lændeklædet gyldent med blå inderside. Korstræet har marmoreringenslignende grønsort bemaling, endepladernes rammer er sorte på ydersiden og blå indvendig med forgyldt kant; symbolerne er forgyldte med brune skriftbånd på rød bund. Skriftarket over Kristi hoved har »INRI« med sorte renæssanceversaler på hvid bund.

Krucifikset er en nær gentagelse af korbuekrucifikset i Hellerup Kirke (Vindinge Hrd.) fra o. 1515–20 og er endvidere nært beslægtet med de samtidige krucifikser i Vejlbj (Odense Amt) og Fjenneslev (DK Sorø 334, oprindeligt i Holme Klosterkirke (nuv. Brahetrolleborg Kirke), Sallinge Hrd.), der alle er tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense.¹²¹

Ændringer og istandsættelser. 1905 fremstod krucifikset med en 'uskøn' overmaling. Figuren var hvidlig, håret brunt og tornekronen grøn; korstræet var sort med forgyldte symboler på rød bund, og »INRI« stod med sorte versaler på hvid

Fig. 40. Korbuekrucifiks, o. 1520 (s. 2736). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Chancel arch crucifix, c. 1520.*

bund (jf. fig. 121). Desuden var korstræets kanter borthøvlet og erstattet med nyere lister af fyrretræ, mens Kristusfiguren manglede to fingre på venstre hånd.¹²² 1953–54 blev krucifikset restaureret ved Einar V. Jensen, der borttog listerne på korstræet, udførte nye fingre til figuren og genfremdrog og

supplerede den oprindelige bemaling, sådan som det var sket på altertavlen (s. 2727).¹²³

1906 blev krucifikset ophængt på sydvæggen i søndre korsarm.¹²⁰ Efter restaureringen blev det 1954 anbragt på sin nuværende plads på triumfvæggen over åbningen til koret (jf. fig. 13).

Fig. 41. Kristus. Detalje af korbuekrucifiks (s. 2736). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Christ. Detail of chancel arch crucifix.*

Prædikestol (fig. 42), 1905–06, tegnet af J. Vilh. Petersen, af fyrretræ. Den retkantede kurv, der er opsat som en karnap mod triumfvæggen i skibets sydside (jf. fig. 12–13), består af tre fyldingsfag kantet af tovsnoining i lavt relief. Forsidens fyldning er udfyldt af en stor reliefroset med kors i midten, omgivet af et bånd med hjørneløkker,

mens kortsidernes fyldninger har båndsl yng. Fodlisten er en rundstav med fascies, og kronlisten har triglyffer under en profileret håndliste. Kurven er båret af to kraftige bærebjælker, der hviler på søjler med volutkapitæler og baser med spidse hjørneknopper, anbragt på en lav plint. Opgangen er gennem triumfmuren ad en trappe med trem-

megelænder og svejfede mæglere. Kurven står i blank fyr, forsidens fyldingsfelt har rød bund, og rosettens kors er forgyldt mod blå bund; kurvens inderside er malet lysegrå. Prædikestolen var oprindeligt malet med blågrøn farve.

To *englehoveder* (fig. 43), o. 1700, af træ, kan hidrøre fra $\dagger$ prædikestolshimlen i den nedbrudte kirke (s. 2794). Det ene, 15×9,5 cm, har runde, buede vingekonturer, det andet, 16×10 cm, har vinger markeret ved skrå streger; bagsiderne er let hulede. Begge er malet lysegrå og har været

fastgjort med søm. De opbevares i vægskabet i koret.

Timeglas (fig. 44), antagelig o. 1750, overført fra den gamle kirke. Af sortmalet træ og glas, 23,5 cm højt, bestående af to modstillede, tragtformede glas, der er anbragt i en indfatning med ottekantet fod- og topplade hvorimellem fem spinkle søjler med korsformet udskæring foroven og forneden. Timeglasset har antagelig oprindeligt været fastgjort på $\dagger$ prædikestolen i den nedrevne kirke (s. 2794). Det opbevares i vægskabet i koret.

Fig. 42. Prædikestol, 1905-06, tegnet af J. Vilh. Petersen (s. 2738). Foto Arnold Mikelsen 2020. – *Pulpit, 1905-06, designed by J. Vilh. Petersen.*

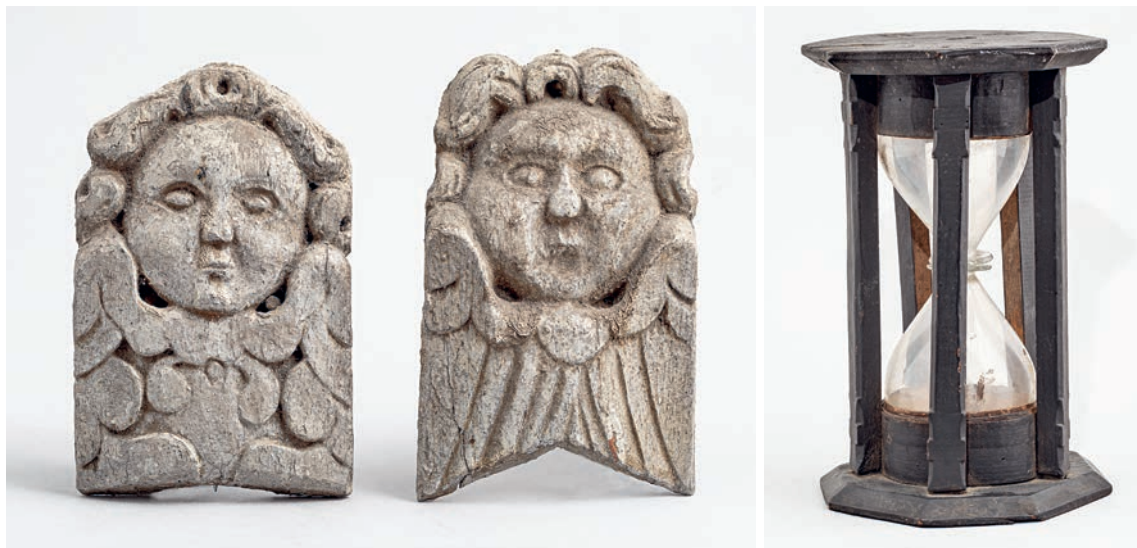

Fig. 43-44. 43. Englehoveder, o. 1700, muligvis fra prædikestolens himmel i den nedrevne kirke (s. 2739). 44. Timeglas, antagelig o. 1750 (s. 2739). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – 43. Angels' heads, c. 1700, possibly from pulpit canopy in the demolished church. 44. Hourglass, presumably c. 1750.

Stolestader (jf. fig. 12-13 og 55), 1905-06, tegnet af J. Vilh. Petersen, af fyrretræ. De 131 cm høje endegavle har to fyldinger i profilramme, hvoraf

den nedre er lukket med en glat plade, mens den øvre er gennembrudt og rummer en lav baluster. De afsluttes foroven af en frise med gotisk profileret tandsnit under en flad afdækning, flankeret af drejede knopper. Ryggene er gennembrudte plankeryglæn med langsgående riller. De fem forreste stole i hver række har indergavle svarende til endegavlene, mens de resterende stole har lavere indergavle med æselrygbuet afslutning over riller. Stolestaderne står i blank fyr med røde fyldinger og grønne sæder med nyere, løse hynder af lys, grågrøn uld. De var oprindeligt malet med grønblå farve. De er opstillet i to rækker i skibet med 19 stole i hver. I hver korsarm er et fritstående stolestade og tilsvarende hjørnebænke langs væggene.

Præstestol (fig. 45), o. 1750-1800, en armstol af brunbejdset træ, overført fra den gamle kirke. Stolen har gennembrudt ryg med midtbaluster, svungne armlæn med volutter, buet forsarg, svungne forben og lige bagben. Sædet er ompolstret med rød uld. I korets sydside.

Fig. 45. Præstestol, o. 1750-1800 (s. 2740). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – Pastor's chair, c. 1750-1800.

Degnestol (fig. 46–49), 1536, overført fra den gamle kirke. Fra 1536 stammer stolens forpanel og de to forreste gavle (fodlisterne mangler), pultbrættet og hylden derunder samt rygpanelet. Rygpanelets øvre, afsluttede liste og de bageste gavle er fra 1906; sædet er formentlig fra 1800-tallet.

Forpanelet (fig. 46), 113×120 cm, har profileret rammeværk med tre højrektangulære fyldinger forneden og to tværrektangulære foroven adskilt af en fremspringende, karnisprofileret liste; en lignende liste afslutter panelet foroven. De nedre fyldinger har foldeværk, der i de yderste fag har spor efter påsatte pyntelister (sammenlign med

*skab s. 2797). De øvre fyldinger er glatte med pålagt rankeværk i gennembrudt arbejde.

De to forreste gavle, hver skåret af en enkelt egeplanke, er 127 cm høje og har skrå afskæring, der følger pultbrættets hældning. Herpå ligger på den nordlige gavl en livagtig drage med bagoverbøjet hoved med lange ører og åbent gab, krummet, skællet ryg, pote med kraftige kløer og lang, snoet hale (fig. 47). På den sydlige gavl (fig. 48) knæler en løve med lang, bølget manke, slank krop, poter med tre tæer med lange, spidse kløer og lang hale med kraftig haledusk, der er ført ind mellem benene og op over ryggen. På selve gavlen er en relieffremstilling af Skt. Martins le-

Fig. 46. Degnestol, 1536 (s. 2741). Foto Arnold Mikkelsen 2020. — *Parish clerk's chair, 1536.*

Fig. 47. Dragefigur. Detalje af degnestol (s. 2741). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Dragon figure. Detail of parish clerk's chair.*

gende:¹²⁴ Helgenen er vist stående frontalt i en rundbuet niche under et spinkelt, tredelt bueslag med krydsende linjer. Han har hovedet let bøjet mod venstre, sænket blik og bølget hår, der er afskåret under ørene. Han bærer flad, fjerprydet hat og pibekrave samt fodlang kappe med bred, nedfaldende krave og ærmeslidser over en knælang kjortel med posede ærmer. På fødderne har han komulesko. Han har et sværd i højre hånd og holder med venstre hånd om en flig af kappen, rede til at skære den af. Ved hans venstre fod knæler en diminutiv figur af en tigger, barhovedet og iklædt en kort kofte med bånd om taljen. Han støtter sig med venstre hånd til en stok og løfter med højre en tom skål mod helgenen. Over nichen er latinsk indskrift i tre linjer med reliefminuskler: »anno d(omi)ni 1536: completum est hoc« (Herrens år 1536 er denne lavet).¹²⁵ Under det skråtstillede pultbræt er en langsgående hylde.

Bagpanelet (jf. fig. 46) omfatter to fag med bueslag med karnisprofil og udskåret bladværk i sviklerne. De er indsat i et samtidigt, profileret rammeværk med karnisprofileret overligger fra

1906. De bageste gavle, ligeledes fra 1906, er 177 cm høje og afsluttes foroven af stiliserede krabbeblade og fialespir. På den sydlige gavl er indskrift med relieffraktur: »Anno d(o)m(ini) mdccccvi« (Herrens år 1906). Sædet er formentlig fra midten af 1800-tallet.

Fig. 48. Degnestolens sydgavl med Skt. Morten og en løvefigur (s. 2741). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Parish clerk's chair with St. Martin and a lion.*

Fig. 49. Pultbræt med degnegraffiti. Detalje af degnestol (s. 2743). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – Desk board with parish clerk's graffiti. Detail of parish clerk's chair.

På de oprindelige dele af stolen er talrige graffiti i form af navne, initialer, årstal og bomærker. På oversiden af forpanelets vandrette profil står »Marcvs Pedersøn Kyckel Hann 1639 den 12 marti«. På pultbrættet (fig. 49) bl.a. »EMS 1602« omgivet af en firkantet ramme med trekantede hjørneprydelser, »LB 1805«, »Hendric Pedersøn Sanager anno 1634«, »Marcvs Pedersøn Kyckel Hand anno 1634« og »AMS i Berreby« og på rygpanelets sydlige fylding bl.a. »Iørgen Iesper-søn 1621« og »Rasmus Jensen«. ¹²⁶ Lignende degnestole findes i Havrebjerg og Særslev kirker (DK Holbæk 1106 og 1707). ¹²⁷

Stolen står siden 1906 i blank eg, sådan som det oprindeligt synes at have været tilfældet. 1905 fremstod den egetræsmalet, og derunder lå en blå overstrykning. ¹²⁸

Degnestolen er rosende omtalt af biskop Jacob Madsen 1595, der betegnede den som 'god'. ²² Formentlig i midten af 1800-tallet blev rygpanelet forlænget med et fag og sædet fornyet. ¹²⁹ Ved flytningen til den nuværende kirke blev sto-

len restaureret og afrenset af snedker Chr. Jessen, Bjerreby, ¹³⁰ der gav den dens nuværende form. ¹³¹ Stolen blev først opstillet i korets nordvesthjørne. 1951 blev den flyttet til vestsiden af nordre korsarm med front mod skibet, men står nu i korsarmens nordøsthjørne med front mod vest.

Løse stole. 1) O. 1900, en armstol af mahogni med ryg med tre spinkle tværstivere, armlæn med volutter og lige ben. Sædet er polstret med grønt betræk; stærkt slidt. Stolen står i mødelokalet i tårnets andet stokværk. 2) 1900-tallets anden halvdel, Kaare Klints Kirkestol, af bøg med flettet sæde. 13 stole er anbragt i kor og skib, to står i mødelokalet.

20 *†løse stole* anskaffedes 1925. ³⁶

To *hjørnebænke*, 1905-06, tegnet af J. Vilh. Petersen, af fyrretræ, er opstillet i tårnrummets vesthjørner. Bænkene har endegavle med æselrygbuet afslutning over fordybede, vandrette riller; de står i blank fyr med mørkegrønne sæder.

Bord, 1905, udført af snedker Chr. Jessen, Bjerreby, af mørkebejdset egetræ, heraf stammer bord-

pladens træ fra den nedrevne kirke.¹³² Bordet har balusterben; på sargen er fastgjort en messingplade med indskrift med fordybede versaler: »Dette bord, der aar 1950 er skænket Bjerreby præstegaard har tilhørt Lars Stougaard og hustru Rasmine Marie. Bordet er forarbejdet af materiale fra Bjerreby gamle kirke, der blev nedrevet aar 1905 og under hvis bjælker Lars Stougaard blev døbt, konfirmeret og viet«. Bordet står i mødelokalet i tårnet.

Servante (fig. 122), 1903,²⁹ overført fra den gamle kirke. Af metal, cylinderformet, svarende til servanter i *★Bregninge* (s. 2507) og *Landet* (s. 2669). Servanten er udvendig marmoreret i lyse farver, indvendig rød. Af servantesættet er bevaret en potte af hvid emalje. Servanten er hensat i nordre trappehus.

Vægskab, nyere, indrettet i den nordvestlige niche i koret med låge af glas i ramme af fyr.

Pengeblok (fig. 50-51), 1500-tallet, tidligst omtalt 1576 ('til de fattige'); overført fra den gamle kirke. Af eg, 94 cm høj, ca. 33×30 cm i grundplan, samlet af kraftige planker. Blokken er beslået med ti brede, tætstillede jernbånd. Heraf er de fem hængslede og forløber over lågen i forsiden, og to af disse er yderligere forsynet med overfaldslukke (moderne hængelåse). Det flade låg har jerndække med pengetragt. Indvendig er blokhuset vandret delt i to rum (fig. 51). Selve blokken er umalet, jernbåndene er rustne med spor af sort maling. Efter nedrivningen af den gamle kirke blev blokken opbevaret på Vejlegård på Tåsinge. 1938 blev den opstillet i tårnrummets sydøsthjørne, hvor den er fastgjort med jernankre til østvæggen.¹³⁰

Fig. 50-51. Pengeblok, 1500-tallet (s. 2744). 50. Lukket. 51. Åben. Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Poor box*, 1500s. 50. Closed. 51. Open.

Fig. 52. Pengebøsse nr. 1, o. 1850 (s. 2745). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – Money box no. 1, c. 1850.

Pengebøsser. 1-2) (Fig. 52), o. 1850, overført fra den gamle kirke. Af blik, 13 cm høje, koniske med kantet hank på korpus og hængslet låg med pengerille og overfaldslukke. Bøsserne er malet med mørk, rødviolet farve og har indskrift med

hvid fraktur: »Frivillige Gaver«. Den ene opbevares i graverbygningen, den anden i tårnet.

3) O. 1869,²⁹ overført fra den gamle kirke. Bøssen er af hvidmalet blik, 27 cm høj, rektantet med overfaldslukke og pengetragt på låget. Den er fastgjort til stolegavlen nord for døren til tårnrummet.

Pengetavle (fig. 53), o. 1750, overført fra den gamle kirke. Af træ, 65 cm lang, med drejet skaft, rektangulær skuffe halvt dækket af en plade og svejftet rygbræt med gennembrydning foroven. Skuffen er egetræsmalet med rød profil udvendig og sortmalet indvendig samt under bunden. Skaffet er sort med røde profiler. Ophængt i koret på triumfmurens nordlige del.

Alle *dørfløje*, på nær en, er fra 1905-06 og tegnet af J. Vilh. Petersen. De er af fyrretræ med dør-greb og låseblik af messing; sidstnævnte har cirkelkors forneden og gennembrudt, tårnlignende afslutning foroven (fig. 54). De *udvendige dørfløje* omfatter: 1) Fladbuget enkeltfløj i nordsiden af nordre trappehus. Fløjen har tre fyldinger; heraf er den øvre kvadratisk og firdelt med cirkelornamenter, mens de to nedre er rektangulære og glatte. Ydersiden er malet lysegrå, indersiden grøn. 2-3) Fladbuget enkeltfløj, henholdsvis i fyrrummets og i sakristiets østvæg. Foroven er en kvadratisk

Fig. 53. Pengetavle, o. 1750 (s. 2745). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – Collection board, c. 1750.

Fig. 54. Dørgreb og låseblik, 1905-06, tegnet af J. Vilh. Petersen (s. 2745). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Door handle and lock plate, 1905-06, drawn by J. Vilh. Petersen.*

fyldning med profilkors og forneden to rektangulære, glatte fyldinger. På indersiden er korset forenklet. Ydersiden er malet lysegrå, indersiden er brunbejdset. 4) 1974,¹⁹ tegnet af arkitekt Lars Mindedal, i hovedindgangen i tårnets vestgavl (jf. fig. 5). Fladbuet dobbeltfløj, hver fløj har tre fyldinger, der udvendig består af lodrette brædder, indvendig er glatte med profilramme. Ydersiden er malet lysegrå, indersiden mørkegrå. De *indvendige* dørfløje omfatter: 1) Fladbuet dobbeltfløj mellem tårnrummet og skibet (jf. fig. 55). Hver fløj har tre fyldinger, som på siden mod tårnrummet har fordybede cirkelornamenter. Fløjen står i blank fyr, på siden mod skibet desuden røde profiler. Den var oprindeligt malet blågrøn. 2) Fladbuet enkeltfløj med tre profilerede fyldinger mellem tårnrummet og søndre trappehus. Siden mod tårnrummet står i blank fyr (oprindeligt blågrøn), siden mod trappen er blå med røde og lysegrå profiler. 3) Fladbuet enkeltfløj med tre fyldinger

mellem koret og sakristiet. Fløjen står i blank fyr med røde profiler mod koret, mens siden mod sakristiet er hvidmalet; den var oprindeligt blågrøn. 4-5) To enkeltfløje i tårnets andet stokværk mod nord og syd, hver med tre profilerede fyldinger og blåmalede med røde og grå profiler. 6) 2003, glat enkeltfløj i tårnets andet stokværk til orgelpulpituret. Siden mod pulpituret er hvidmalet, siden mod tårnet blåmalet.

†*Udvendig dørfløj*, 1905-06, udført af snedker Chr. Jessen, Bjerreby, efter tegning af J. Vilh. Petersen.¹³³ I hovedindgangen; 1974 erstattet af nr. 4 ovf.

Orgel (jf. fig. 55) 1975, oprindeligt med ti stemmer, to manualer og pedal. Bygget til Nørre Lyndelse Kirke (DK Odense 3960) af Fyns Orgelbyggeri, Odense. Ombygget, udvidet til 13 stemmer og flyttet til Bjerreby i 2003 ved A. E. Langs Eff., København. Disposition 1975: Hovedværk: Principal 8', Rørfløjte 8', Oktav 4', Gemshorn 2', Mixtur 1 $\frac{1}{3}$ '. Brystværk: Gedakt 8', Rørfløjte 4', Principal 2', Nazat 1 $\frac{1}{3}$ '. Pedal: Subbas 16'. Koblinger: Bv-Hv, Hv-P, Bv-P. Orglets opbygning ændredes væsentligt ved flytningen, idet hovedværk og spillebord placeredes i et nyt orgelhus. Disposition 2003: Hovedværk: Principal 8', Rørfløjte 8', Oktav 4', Gedaktfløjte 4', Oktav 2', Mixtur III. Svelleværk: Gedakt 8', Rørfløjte 4', Gemshorn 2', Sesquialtera II, Krumhorn 8', Tremulant. Pedal: Subbas 16', Gedaktbas 8'. Koblinger Hv-Sv, Hv-P, Sv-P. Manualomfang C-g³, pedalomfang C-f¹. Orglet står siden 2003 på orgelpulpituret med østvendt facade og spillebord; det var oprindeligt opstillet som *(†)orglet. Orglets nuværende udseende (orgelfacade og -huse) skyldes arkitektfirmaet Clausen & Weber, Svendborg og Rudkøbing.

*(†)*Orgel*, 1906, med fem stemmer. Bygget af A. H. Busch & Sønner, København. Disposition (C-f³): Bordun 16 Fod, Principal 8 Fod, Gedackt 8 Fod, Salicional 8 Fod, Octav 4 Fod. 2 kollektiver. Mekanisk aktion, registerkancellevindlade. Orglet var opsat i tårnets andet stokværk med øst-

Fig. 55. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Interior looking west.*

Fig. 56. Præsterækketavle nr. 1, o. 1730-50 (s. 2748). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – Board listing pastors, no. 1, c. 1730-50.

vendt facade og spillebord, afskærmet af et let fremtrukket (†)rækværk af fyrretræ med røde profiler, der er genanvendt i orgelpulpitets brystning (jf. fig. 55).¹⁹ †Orgelfacaden, i historiserende, nordisk stil, var tegnet af J. Vilh. Petersen.¹³⁴ Dele af orglet (piber og bælg) blev i 2008 brugt ved udvidelsen af Busch-orglet i Ugerløse Kirke (Holbæk Amt).¹³⁵

Orgelpulpituret (jf. fig. 55), 2003, tegnet af arkitekt Bendt Longmose Jakobsen, arkitektfirmaet Clausen & Weber, af fyrretræ, er femsided som en spejling af altersranken. Det hviler på to søjler med fordybede, lodrette profiler og bæres af to kraftige tværbjælker. Brystningen, delvist gen-

anvendt (jf. ★(†)orgel ovf.),¹⁹ består af skiftevis smalle og brede tremmer, der ved de forreste hjørner indrammes af mæglere med pinakler og højrektangulær fyldning mellem cirkelmedaljoner med stjerner på fladen. Pulpituret står i blank fyr med røde profiler; brystningen har spor af den oprindelige, blågrønne bemaling. Det er opsat mod skibets vestvæg med opgang via søndre trappehus.

Seks salmenummertavler, 1905-06, tegnet af J. Vilh. Petersen, af umalet fyrretræ, 83×60 cm, med profileret gesims og skydenumre med hvide cifre, er ophængt i skibet og åbningerne til korsarmene. Oprindeligt var tavlerne kronet af et buet gavlstykke med pinakler (jf. fig. 12).

Præsterækketavler. 1) (Fig. 56), o. 1730-50, overført fra den gamle kirke. Af træ, 128×64 cm, i profileret ramme og afsluttet af et svejftet gavlstykke med ophængshul. Tavlen er sortmalet med grå profiler. Indskriften på dansk og latin med grå kursiv oplister »Præsterne, som siden Reformationen har været til Bierrebye«. For de første præster anføres kun deres navn, for nr. 4, Jørgen Stephansen, desuden »Kaldet af Welb(y)r(dige) Frue Hedeveg Hardenberg«, og for flere af de følgende også oplysninger om fødested, leveår og alder. Den sidst anførte er Hans Casper Dresing, der var præst 1763-70. På gavlstykket er 1938 i forbindelse med opsætningen af nr. 2 tilføjet årstallene »1536 1770« samt tallet »I«.¹³⁰ På skibets vestvæg syd for døren (jf. fig. 55).

2) 1938,¹³⁶ udført af snedkermester Illemaan og maler Recke, Bjerreby. Af eg, 128×66 cm, med

Fig. 57. Kirkestævnetavle, o. 1750-1800 (s. 2749). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – Parish meeting board, c. 1750-1800.

Fig. 58. Korsfæstelsen. Maleri nr. 1, antagelig midten af 1700-tallet (s. 2749). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *The Crucifixion. Painting no. 1, presumably the mid 18th century.*

profileret ramme og buet topstykke. På tavlen, der er opsat som supplement til nr. 1, er navnene på kirkens præster siden 1770 anført med fordybede versaler; på gavlstykket »II« og »1770 –«. På skibets vestvæg nord for døren (jf. fig. 55).

Kirkestævnetavle (fig. 57), o. 1750–1800, overført fra den gamle kirke. Tavle af sortmalet træ, 17,5×39,5 cm, med profileret ramme og indskrift med gule antikva: »Lyses til Kirkestevne«. Hensat under trappen til tårnet.

Malerier. 1) (Fig. 58). *Korsfæstelsen*, antagelig midten af 1700-tallet, muligvis o. 1753 (jf. ndf.); antagelig overført fra den gamle kirke. Det ovale maleri er udført i olie på lærred, måler 95×75 cm (lysmål 82×62 cm) og er indsat i en ramme af egetræsådret træ. Den døde Jesus hænger tungt på korset i næsten vandrette arme. Hovedet, med lukkede øjne, er faldet lige frem, ribbenene er tydelige, maven indsunken og venstre fod lagt over højre. Lændeklædet har snip ved højre hofte. Ved

Fig. 59. Opstandelsen. Maleri nr. 2, antagelig slutningen af 1700-tallet (s. 2750). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *The Resurrection. Painting no. 2, presumably end of 1700s.*

korsfoden ligger Maria i hvid kjortel og blå kappe med hovedet i den brunklædte Johannes' skød, og bag dem står Maria Magdalena med udbredte arme, klædt i hvid kjortel og brun kappe. På den anden side af korset sidder en mand med foldede hænder, klædt i mørk kjortel og lys rød kappe. I baggrunden er klipper og skybræmmer, der brydes af lysstråler, malet med blå, grå og gule farver.

Maleriet kunne muligvis være identisk med et maleri fra en Æltertavle i Bregninge Kirke (Æltertavle nr. 2, antagelig o. 1753, s. 2486-88 med fig. 23). Ifølge en beskrivelse af tavlen 1867 havde

den et maleri af Nadveren i storfeltet og i det højoval topfelt en fremstilling af Korsfæstelsen.¹³⁷ Den blev nedtaget ved restaureringen af Bregninge Kirke 1882-83, og dens videre skæbne er uvis; topfeltsmaleriet kunne være endt i Bjerrby. Maleriet hænger i nordre trappehus' andet stokværk.

2) (Fig. 59). *Opstandelsen*, antagelig slutningen af 1700-tallet og overført fra den gamle kirke. Olie på lærred, 94×76 cm (lysmål 75×57 cm), indsat i en profileret, egetræsådet ramme af træ. Kristus svæver over den åbne grav med venstre arm strakt

frem og højre tilbage; omkring ham flagrer det hvide ligklæde. I højre side knæler en rødklædt engel, der holder stenen fra graven. I forgrunden ligger en sovende vagt med sværdet ved siden af sig, og til højre griber en rygvendt, nylig vågnet soldat om sit spyd. En rødklædt mand, måske en engel, læner sig ind over den sovende. I baggrunden er klipper og himmel, malet i lyse blå og orange toner. Maleriet er udført efter samme forlæg som altermalerier i Vejle Skt. Nikolaj og *Daugård kirker (henholdsvis fra 1791 og 1792, *DK Vejle* 121 f. og 1923) samt (spejlvendt) Skamstrup Kirke (fra 1804, *DK Holbæk* 831). Maleriet, der kunne stamme fra en *†*altertavle, hænger i nordre trappehus' andet stokværk.

Relief (fig. 60), 2004, udført og skænket af Tony Briffa, Bjerreby. Af delvist glaseret keramik, 178×109 cm, med motiv af *Forklarelsen på bjerget*. I motivets øvre del står Kristus frontalt med udbredte arme mellem Moses og Elias; derunder ses de bestyrte disciple med opadvendte ansigter. Relieffets øvre del er glaseret i hvidt, gult, violet og blå, mens den nedre del står i lerets naturlige farve; forneden er med fordybede sorte versaler henvisning til det fremstillede skriftsted: »Matth. 17« (Matt. 17,1-13). Relieffet er signeret med sort farve nederst til højre på ydersiden: »Tony Briffa 2004«. Det er opsat i nichen på triumfvæggens nordlige del (jf. fig. 13).

Otte små *lysekroner* (jf. fig. 13 og 55), er udført 1951 af kunstsmed Knud Eibye, Odense.¹³⁸ Barokkopier, hver med seks s-svungne arme med bladled hvorover seks fligede pyntearme. Balusterstammen har skive- og kugleled og afsluttes forneden af en hængeskugle med profilknop, foroven af en bladkrans samt en ophængsring. Kronerne hænger fra bjælkerne i skibet i sortmalede jernkæder med gyldne kugler.

En moderne, trearmet *lysekron* med fire lyskilder med skærme af hvidt glas hænger i tårnrummet.

Tre (*†*)*hjulkrone*r (jf. fig. 12), 1907, tegnet af J. Vilh. Petersen, udført af klejnsmed Johan Ljungdahl, Svendborg, og bekostet af menigheden.¹³⁹ Af smedjærn, udformet som en kreneleret krans med lysepiber af messing. Malet med bølgede linjer, afbrudt af firkantede felter med rosetter, i

Fig. 60. Relief, 2004, udført og skænket af Tony Briffa, Bjerreby (s. 2751). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Relief, 2004, made and donated by Tony Briffa, Bjerreby.*

grøn, gul, rød og hvid farve. Oprindeligt fandtes yderligere en *†*krone. Kronerne var ophængt i bjælkerne i skibet i sorte jernkæder med gyldne kugler. Nu henlagt i tårnet.

(*†*)*Lampetter*, 1907, tegnet af J. Vilh. Petersen og udført af klejnsmed Johan Ljungdahl, Svendborg, omfattende fire trearmede lampetter i koret og to i korsarmene samt en enarmet ved prædikestolen.¹³⁹ Sidst på året anskaffedes yderligere fire lampetter til skibet. Syv af lampetterne er bevaret og opbevares i graverbygningen; deres vægplader er udformet som slanke tårne i gennembrudt arbejde (fem stk.) eller som rektangulære plader med tretakket afslutning foroven (to stk.).

En *lysbue*, o. 2000,²⁹ af hvidlakeret metal, er opsat på triumfmuren over korbuen mod øst.

To *kandelabre*, af sortmalet træ, til syv lys, er hensat i tårnet.

Fig. 61–62. 61. Kirkeskib nr. 1, 1934, bygget og skænket af skomagemester Oluf Peter Madsen, Bjerreby (s. 2753). 62. »Pax«. Kirkeskib nr. 2, ophængt 1946, bygget og skænket af skibsfører Chr. Almsted, Vindeby (s. 2753). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – 61. *Church ship no. 1, 1934, built and donated by master shoemaker Oluf Peter Madsen, Bjerreby.* 62. *“Pax”. Church ship no. 2, hung up in 1946, built and donated by shipmaster Chr. Almsted, Vindeby.*

To *lyseskjolde* (fig. 63), o. 1700, er overført fra den gamle kirke. De er udført som drevet og cisereret arbejde i messing. Hvert skjold består af et ottekantet hovedskjold og et cirkulært topskjold. Hovedskjoldet, 48×43 cm, har glat, hvælvet midte omgivet af en dobbelt ramme, der er kantet af tovsnoning. Den inderste ramme har ovale og runde bosser hvorimellem frugtbundter. På den yderste rammes lodrette stykker danner blade og frugter profilbuster, på de skrå sider er store, ovale bosser og på de vandrette blomster, blade og frugter. Topskjoldet, 32 cm i tværmål, har et hjerte under en cirkel med roset, begge dele kantet af tovsnoning og omgivet af bosser og frugter. Nederst på hovedskjoldet er fastgjort en hånd, der holder en svungen lysearm med pyntespir og to s-formede tværarme, som hver bærer en buklet lyeskål med frugter og en høj, glat lysholder. Lignende skjolde findes i Sønderho (DK Ribe 2179) og Skævinge (DK Frborg 1474).¹⁴⁰ Skjoldene er opsat på pillerne i arkadeåbningerne til korsarmene (jf. fig. 13).

Fig. 63. Lyseskjold, o. 1700 (s. 2752). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Candle holder, c. 1700.*

Kirkeskibe. 1) (Fig. 61), uden navn, 1934, bygget og skænket af skomagermester Oluf Peter Madsen, Bjerreby.¹⁴¹ Tomastet brig med sort og hvidt skrog med grøn bund. Ophængt i loftet i fjerde fag i en sortmalet jernkæde med sorte kugler.

2) (Fig. 62), »Pax«, ophængt 5. maj 1946 til minde om Danmarks befrielse, bygget og skænket af skibsfører Chr. Almsted, Vindeby; en kopi af det norske skoleskib »Sørlandet«.¹⁴¹ Fuldrigger med tre master og galionsfigur i form af en fugl med udbredte vinger, flankeret af bladranker. Skibets navn er anført agter med gyldne versaler indrammet af tilsvarende bladranker samt forrest i hver side. Skroget er sort med rød bund og gyldne køjer. Ophængt i loftet i andet fag i en sortmalet jernkæde med sorte kugler (jf. fig. 13).

Tårnур (fig. 64), 1957, udført af urmager Axel E. Frost, Bogense,¹⁴² og skænket af Ane og Mads Thomsen Petersen, Gesinge. Gråmalet støbejernsværk, ca. 77×41 cm, 47 cm højt. Urværket er indrettet med en art stiftgang. På værket er en messingplade med firmanavn med versaler: »Frost Bogense 1957«. Uret står i et urhus af træ på stativ af gråmalet støbejern. Der er glastrude i husets front og på rammen et messingskilt med

Fig. 64. Tårnур, 1957, udført af urmager Axel E. Frost, Bogense, og skænket af Ane og Mads Thomsen Petersen, Gesinge (s. 2753). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – Tower clock, 1957, made by watchmaker Axel E. Frost, Bogense, and donated by Ane and Mads Thomsen Petersen, Gesinge.

Fig. 65. Klokke, 1891, støbt af B. Løw & Søn, København (s. 2753). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – Bell, 1891, cast by B. Løw & Søn, Copenhagen.

graveret antikvainskrift: »Givet til minde om afdøde Jens Erik Petersen af hans forældre Ane og Mads Thomsen Petersen, Gesinge, 23 august 1957«. I tårnets fjerde stokværk.

To *urskiver* (jf. fig. 5), 1957, er skænket sammen med tårnuret. De cirkulære skiver er hvide med sorte romertal og gyldne visere. De er indmuret i blændingerne over glamhullerne mod øst og vest.

Klokke (fig. 65), 1891,¹⁴³ støbt af B. Løw & Søn, København, af *†*klokke nr. 3 (s. 2800), bekostet af Carl Juel-Brockdorff og Julie Reedtz-Thott, overført fra den gamle kirke. 108 cm i tværmål. Om halsen er en bort med palmetter, bladranker og blomster og derunder støberindskrift med versaler mellem rundstave: »Støbt af B. Løw & Søn Kjøbenhavn«. På legemet er givernes initialer: »C. J-B. J. R-T. Juli 1891«. Ved overgangen til slagkanten er en profilinje. Klokken er ophængt i en vuggebom fra 1943.²⁹

Fig. 67. Epitafium nr. 2, o. 1803, over sognepræst Georg Johan Flor (†1803) (s. 2756).
Foto Arnold Mikkelsen 2020. – Sepulchral tablet no. 2, c. 1803, commemorating the parson
Georg Johan Flor (†1803).

GRAVMINDER

Kirken rummer to epitafier fra henholdsvis 1735 og o. 1803. Endvidere findes i og omkring kirken fire gravsten, heraf to romanske og to fra 1600-1700-tallet, der er overført fra den gamle kirke.

Epitafier. 1) (Fig. 66), 1735, over Povel Andersson Schyt (Poul Andersen Schytte), sognepræst i Bjerreby i 37 år, *5. jan. 1671 i Uggerslev præstegård, †19. april 1735 i Vårø præstegård, hans første hustru B(ir)g(itte) Sørensdatter, med hvem

han var gift i 17 år, †25. okt. 1716, og hans anden hustru, »som hannem sørgeligen efterlevede«, A(ne) C(athrine) Møller, født i Gudbjerg præstegård, med hvem han var gift i 17 år; parret fik en datter, »som strax hensov«. Overført fra den gamle kirke.

Rød kalksten, 135×86 cm, indskrift med relief-versaler iblandet antikva i forsænkede bånd. Et stort, ovalt skriftfelt udfylder næsten hele stenens flade. Det omgives af en laurbærkrans, som foroven er samlet omkring en roset og to små pal-

mekviste, forneden om et spænde. Derunder er et lille, tværovalt felt med versalindskrift: »Skieul da o jord, min syndig krop, mens siælen følger engle trop 1735«, flankeret af timeglas og kranium på krydsede knogler. Over skriftfeltet er to engle hoveder, og i de nedre hjørner er liljeornamenter. Stenen fremstår med spor af sort maling, indskriften er forgyldt på sort bund, laurbærkransen grøn og de øvrige ornamenter hvide og forgyldte.¹⁴⁴

Epitafiet er opsat i en niche i tårnummets nordvæg, fastholdt af jernankre og hvilende på to fødder af røde teglsten.

2) (Fig. 67), o. 1803, over G. I. (Georg Johan) Flor, *5. juni 1737 på øen Sylt (Sild), sognepræst

i Bjerreby 24. juni 1770, g.m. A(nna) E(lisabeth) Drejer 20. maj 1771, med hvem han fik ti børn, †3. dec. 1803. Epitafiet er overført fra den gamle kirke.¹⁴⁵

Ovalt epitafium af sortmalet træ i tilsvarende profileret ramme, 70×52,5 cm, med indskrift med lyse versaler og kursiv. Over indskriften er tre ornamenter malet med lysegrå og gul farve: en olielampe, en strålende sol med afdødes navn (»G I Flor«) og en sommerfugl. Epitafiet hænger på nordsiden af arkadepillen i nordre korsarm.

Gravsten, alle overført fra den gamle kirke. 1) (Fig. 68), romansk, af lys, rødgrå granit, trapezformet, 140×55-44 cm, med processionskors an-

Fig. 68–69. Gravsten, romanske. 68. Nr. 1 (s. 2756). 69. Nr. 2 (s. 2757). Foto Arnold Mikkelsen 2020. — *Tombstones, Romanesque*. 68. No. 1. 69. No. 2.

Fig. 70. Kistebeslag, formentlig o. 1700 (s. 2758). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Coffin mounting, probably c. 1700.*

givet med fordybede konturlinjer på forsiden.¹⁴⁶ Stenen var anvendt som sokkelsten i den gamle kirke (s. 2769); den står nu på kirkegården ved diget vest for kirken.

2) (Fig. 69), romansk, af grå granit, trapezformet, 102×74-52 cm, skråt afbrækket fornedet, så det nederste af stenen samt en del af højre side mangler. På forsiden er et processionskors med fordybede konturlinjer.¹⁴⁷ Stenen, der var anvendt som grundsten under den gamle kirkes tårn (s. 2770), står på kirkegården ved diget vest for kirken.

3) (Fig. 71), antagelig slutningen af 1600-tallet, over Iens (Jens), [færgemand],¹⁴⁸ ★19. aug. [1639] og hans efterlevende hustru, ★ i Lekkebølle (Leggebølle).¹⁴⁹ Stenen er overført fra den gamle kirke.

Grå kalksten, 178×129 cm, stærkt slidt, med næsten helt udvisket indskrift med fordybede versaler, anbragt som randskrift samt som gravskrift på stenens flade. Randskriften, i form af en håbefuld sentens,¹⁵⁰ afbrydes af hjørnemedaljoner med siddende, profilvendte evangelistfigurer med symbolvæsener, indrammet af bladkranse.¹⁵¹ Over gravskriften er en tilsvarende større medaljon med en fremstilling af den opstandne Kristus, stående

frontalt med sejrsvanen i venstre hånd og højre hånd løftet i en velsignende gestus; han flankeres af to siddende soldater, den ene endnu sovende. Til venstre for medaljonen anes en stor roset, og langs skriftfeltets sider er svage spor af slyngede ornamenter, måske blomsterstængler og blade.

Stenen lå oprindeligt i gulvet i den gamle kirke.¹⁵² Ved nedbrydningen blev den anbragt ved tårnet på kirkegården,¹⁵³ og antagelig 1969 nedlagt i gulvet i det nuværende kapel.

4) En stor gravsten af kalksten, brækket i to dele, samlet mål ca. 220×135 cm, står lænet op ad væggen i nordre trappehus med bagsiden udad. Stenen kan muligvis være identisk med en stærkt slidt gravsten, der er omtalt 1876. Den havde indskrift på fladen samt som randskrift og en roset i hvert hjørne.¹⁵² Stenen lå oprindeligt i gulvet i den gamle kirke sammen med nr. 3 og blev 1906 som denne anbragt ved tårnet.¹⁵³ Den er siden hensat i trappehuset.

Fig. 71. Gravsten nr. 3, antagelig slutningen af 1600-tallet, over færgemanden Jens og hans hustru (s. 2757). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Tombstone no. 3, presumably end of 1600s, of the ferryman Jens and his wife.*

Kistebeslag (fig. 70), formentlig o. 1700, overført fra den gamle kirke. Rundt ornament af messingblik, 20 cm i tværmål, med Jesusmonogram »IHS« i gennembrudt arbejde. Beslaget er overalt prydet med indprykkede mønstre, bl.a. slyngede bånd og rosetter, og til monogrammets lodrette stave er fastgjort små støbte figurer: i midten den korsfæstede Kristus, tv. Maria og th. Johannes; over Kristi hoved er indprykket: »INRI«. Beslaget blev fundet 1905 på en sammenfaldet $\dagger$ kiste i den $\dagger$ murede

begravelse under koret i den gamle kirke (jf. s. 2802).¹⁵⁴ 1906 blev det monteret på en rund plade af egetræ¹⁵⁵ og ophængt i den nordvestlige niche i koret; det opbevares nu i vægskabet sammesteds.

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Fig. 72), 1803. »Helliget den retfærdige retskafne og Embedsnidkiære Præst G. I. (Georg Johan) Flor af hans Enke og 6 Børn d. 6. dec. 1803« ($\dagger$ 3. dec. 1803).

Stele af rødlig kalksten, 100×50 cm, med indskrift med fordybet kursiv. Stelen krones af et

Fig. 72-73. 72. Kirkegårdsmonument nr. 1, 1803, over sognepræst Georg Johan Flor ($\dagger$ 1803) (s. 2758). 73. Kirkegårdsmonument nr. 2, o. 1840, over sognepræst Johan Georg Møller ($\dagger$ 1840) (s. 2759). Foto Arnold Mikkelsen 2020. — 72. Churchyard monument no. 1, 1803, to the parson Georg Johan Flor ($\dagger$ 1803). 73. Churchyard monument no. 2, c. 1803, to the parson Johan Georg Møller ($\dagger$ 1840).

rundbuet topstykke hvori et indfældet, stærkt forvitret ornament af hvidt marmor, formentlig en krans eller roset. Foroven er spor efter et nedfældet ornament, antagelig et kors. Ved diget vest for kirken.

2) (Fig. 73), o. 1840. Iohan (Johan) Georg Møller, sognepræst i Bjerreby i [36] år, ridder af Dannebrog, elsket ægtefælle og far til 8(?) børn, *8. juli 1779, †[6.] okt. 1840.

Stele af rødlig sandsten, 102×34,5 cm, med indskrift med fordybede versaler, afsluttet med henvisning til et skriftsted (Matt. 25,23). Øverst er spor efter et nedfældet †ornament og på siderne efter påsatte †ornamenter hvorunder henvisninger til skriftsteder, på venstre side Rom. 12,7-8, på højre side 1 Kor. 13 eller 17. Ved diget vest for kirken.

*3) (Fig. 74), o. 1843, over Anders Møller, færgemand i Vemmenæs, *26. april 1780, †1. marts 1843.¹⁵⁶

Gesimsstele af egetræ, 210×45,5 cm (højde over jorden 174 cm). Den trapezformede stele hviler på et højt, kvaderhugget postament med karnisprofileret gesims og fodliste; i postamentets forside er en rundbuet niche. Stelen har listeindrammet skriftfelt med øvre hjørneindsnit med reliefstjerner og der over et evighedssymbol: en slange, der bider sig selv i halen. Over en udkraget hovedgesims er et rundbuet gavlstykke med relief af Guds øje i en halvcirkel, omgivet af en strålekrans. Øverst er spor efter et nedfældet †topornament. Monumentet er gråbrunt med indskrift med sort skriveskrift, navnet dog med fraktur. I Svendborg Museum (inv. nr. 11.070).

4) O. 1933, over Søren Lolk (*1876, bonde, kulturforkæmper, fotograf m.m., †1933), Vejlegården.

Natursten af rød granit, ca. 77×83 cm, med indskrift med fordybede, sorte versaler. På kirkegården nordøst for kirken.

Fig. 74. *Kirkegårdsmonument nr. 3, o. 1843, over færgemand Anders Møller (†1843) (s. 2759). I Svendborg Museum. Foto Inger Marie Mulvad 2021. – *Churchyard monument no. 3, c. 1843, to the ferryman Anders Møller (†1843).*

Fig. 75. †Kirken set fra sydvest. Bemærk stakkene af mursten, som allerede var leveret til opførelsen af den nye kirke. Foto Søren Lolk 1905. I Svendborg Byhistoriske Arkiv. – The †church seen from the south west. Note the stacks of bricks, which had already been delivered for the building of the new church.

DEN NEDREVNE †KIRKE

Middelalderkirken bestod oprindeligt af romansk skib og smallere kor med absis. I senmiddelalderen blev skibet forlænget mod vest, o. 1500 blev det forlængede skib overhvalvet, og kort efter erstattede et langhuskor det romanske kor. Langhuskoret blev overhvalvet o. 1510-20. Et tårn blev opført ved vestforlængelsens gavl, og et trappeshus blev efterfølgende føjet til tårnets nordside. En korsarm blev 1634 opført på langhuskirkens nordside, og i slutningen af 1800-tallet blev et fyrhus også tilføjet mod nord. Sandsynligvis allerede fra senmiddelalderen og frem blev fem stræbepiller opført på koret og en enkelt på tårnet. Kirken forfaldt op gennem 1800-tallet og blev nedrevet 1905. Kirken var orienteret omtrent solret.

Kendskabet til den nedrevne kirke hviler på en indberetning fra J. B. Løfflers besøg 1876 og på Chr. Axel Jensens indberetning til Nationalmuseet ved nedrivningen 1905. I samme forbindelse noterede C. M. Smidt forskellige detaljer i sin notebog, og han målte kirken og tolkede

dens byggefaser (fig. 78 og 124a-b).¹⁵⁷ De to sidstnævnte fotograferede ligeledes kirken, og det samme gjorde den lokale bonde og kulturforkæmper Søren Lolk (kirkegårdsmonument nr. 4, s. 2759), hvis billeder er vigtige vidnesbyrd om kirkens sidste tid (bl.a. fig. 75-76).¹⁵⁸

Grundplan. Den romanske kirke bestod af et rektangulært skib, hvis to langmure var det eneste bevarede af den romanske kirke 1905, og et formentlig smallere kor med absis (jf. ndf.), som blev nedrevet o. 1500 ved udvidelsen til langhus (jf. s. 2769).¹⁵⁹ Skibet var ca. 16,5 m langt og ca. 9 m bredt.

Materiale og teknik. Kirken var opført på et *fundament* af rå kampesten,¹⁶⁰ hvorover var en tilhugget *sokkel* af granitkvadre med fire forskellige profiltyper: skråkant, skråkant over rille,¹⁶¹ rundstav samt rundstav over arkader hugget i lavt relief (jf. fig. 81-82).¹⁶² Soklen var 'skødesløst' sammensat og kvadrene lagt uregelmæssigt, hvorfor den med stor

Fig. 76. †Kirken set fra sydøst. Foto Søren Lolk 1905. I Svendborg Byhistoriske Arkiv. – *The †church seen from the south east.*

sandsynlighed var blevet omsat.¹⁶³ På skibets sydside var soklen dobbelt: øverst kvadre med rundstav og arkader over enten skråkant eller skråkant med

rille (fig. 81). På nordsidens østre del var soklen dobbelt med rundstav over skråkant, mens den vestlige del kun havde et enkelt sokkelled med

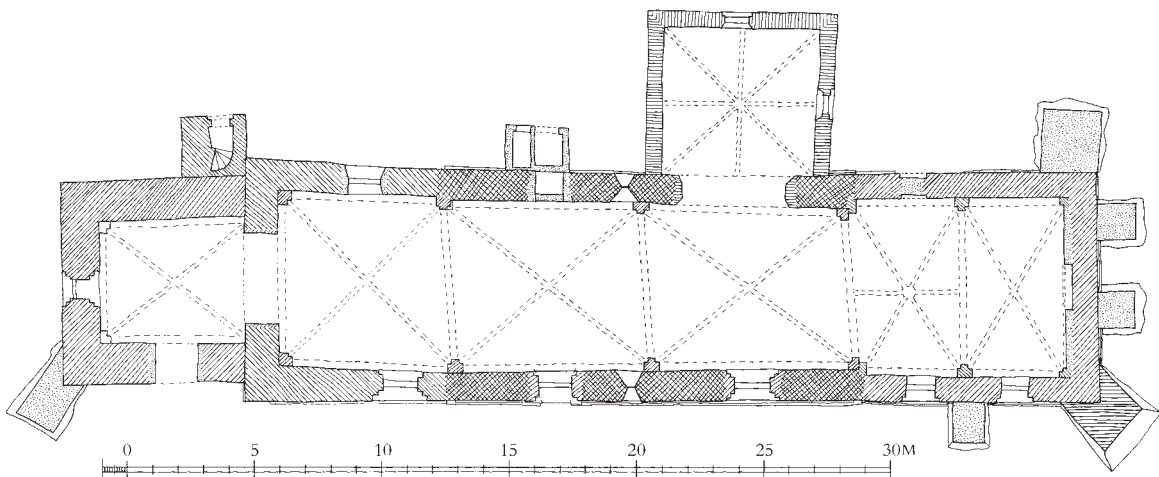

Fig. 77. Grundplan. 1:300. Målt af C. M. Smidt 1905. Tegnet af Pia K. Lindholt 2021. Signaturforklaring s. 9. – *Ground plan. Key on p. 17.*

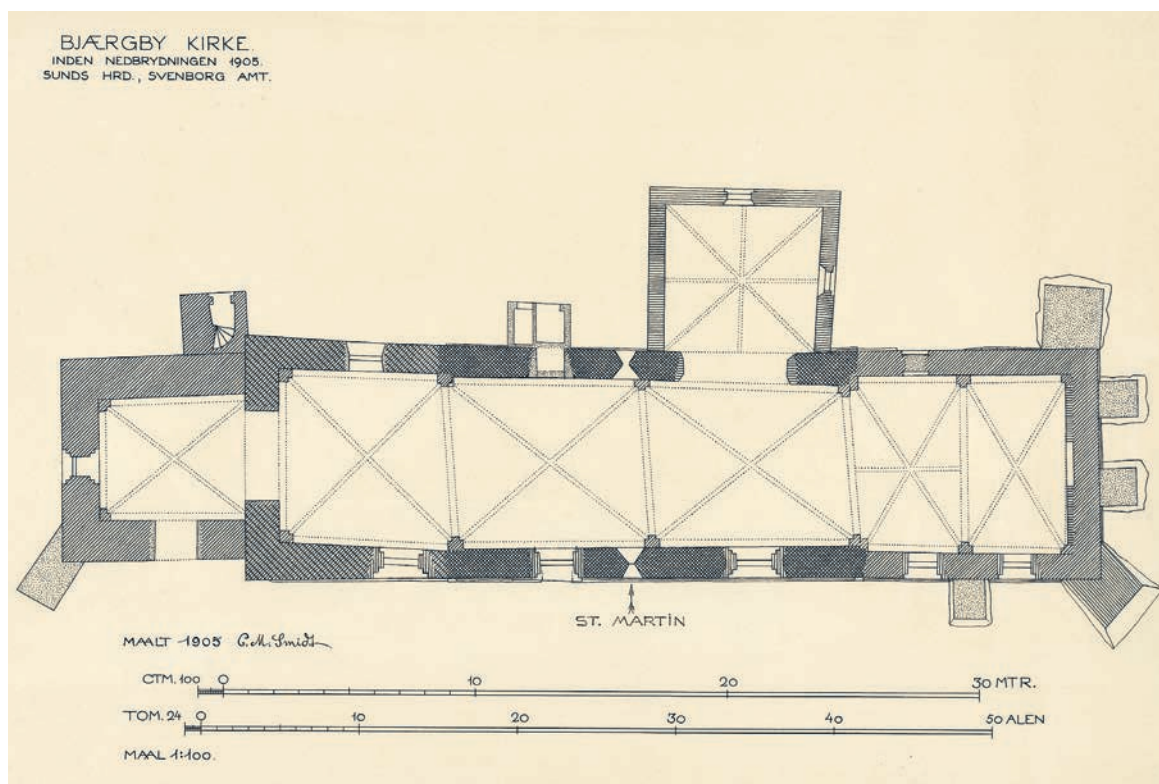

Fig. 78. Grundplan. 1:300. Målt og tegnet af C. M. Smidt 1905. I NM. – *Ground plan.*

Fig. 79. †Kirken set fra sydvest. Tegnet af F. Richardt 1866. I NM. – *The †church seen from the south west.*

rundstav (jf. fig. 82).¹¹⁹ Ca. 9,5 m fra langhusets østgavl var hjørnekvadrene i den nederste, skråkantede sokkelrække bevaret i begge langmure.¹¹⁹ Dobbeltsoklen fandtes sandsynligvis også på skibets vestgavl, da to profilerede hjørnekvadre med skråkant, rundstav og arkader samt to kvadre med rundstav og to med skråkant var flyttet til vestforlængelsen ved dennes opførelse (s. 2766).

Sokkelstenene fra det nedrevne kor og apsis blev genanvendt i langhuskoret (s. 2769).¹⁶⁴ Ap-

sidens sokkelkvadre var profilerede med skråkant over en rille (fig. 124b). Koret havde formentlig samme sokkelprofil, da kvadre af denne type var genanvendt på både nord- og sydsiden af langhuskoret. Hvorvidt koret havde en dobbeltsokkel, kan ikke afgøres.¹⁶⁵

Murene var opført som *kassemure* af rå og kløvet kamp,¹¹⁹ og korets østhjørner var sandsynligvis kvadersatte (jf. s. 2772). I bagmurene var det nederste skifte sat af granitkvadre (jf. fig. 130).

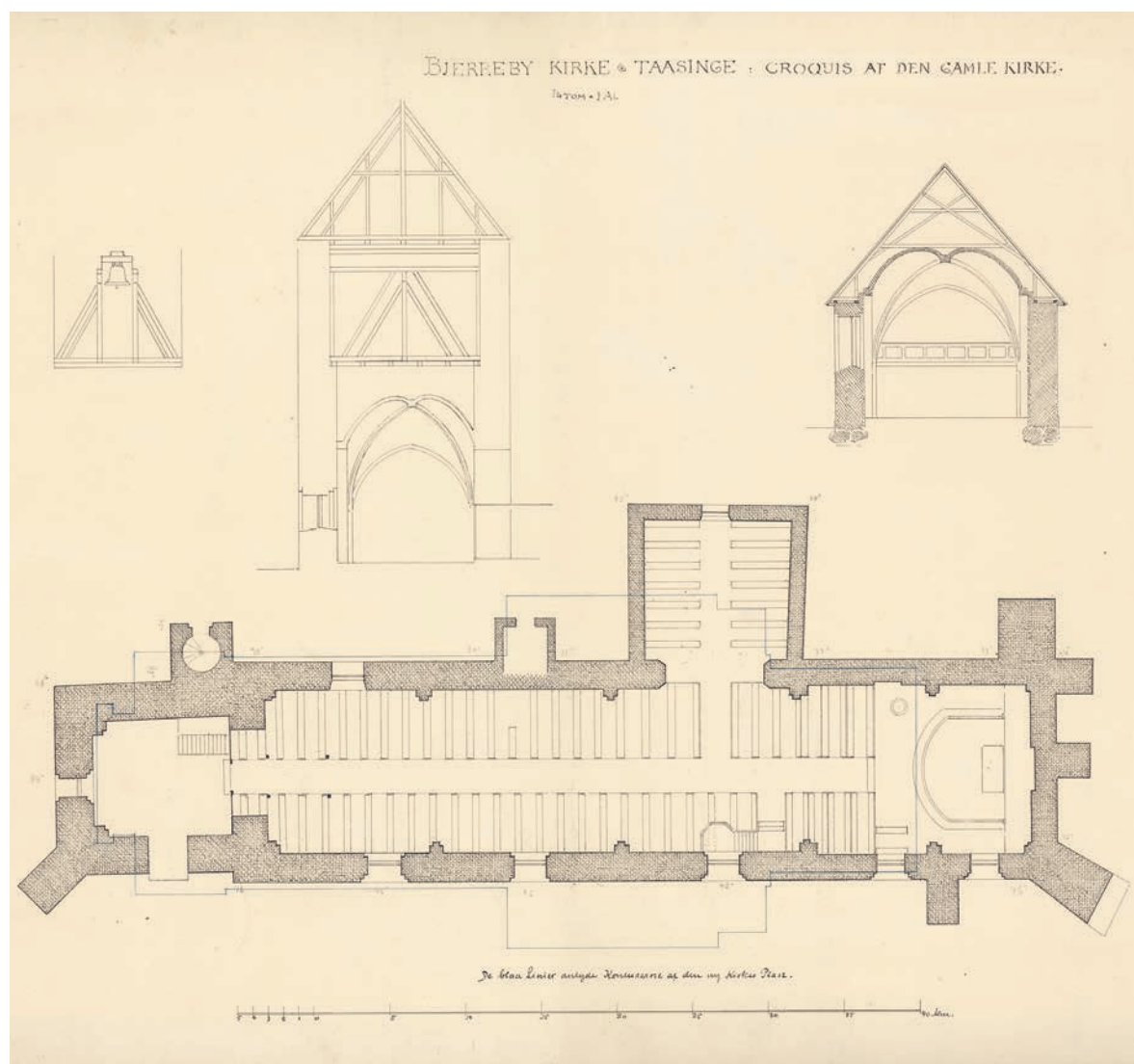

Fig. 80a-d. Opmåling af †kirken. a. Plan. b. Tværsnit set mod vest. c. Længdesnit gennem tårnet set mod nord. d. Klokkestol. Målt og tegnet af J. Vilh. Petersen 1905. I NM. — Scale drawing of the †church. a. Plan. b. Cross-section looking west. c. Longitudinal section through the tower looking north. d. Bell frame.

Døre. Kirken havde to romanske døre vestligt i skibets langmure (jf. fig. 81). *Syddøren* blev muligvis allerede ændret i facaden ved en senromansk ombygning (s. 2765), men de smigede vanger i bagmuren, som var synlige 1905, var sandsynligvis oprindelige.¹¹⁹ *Norddøren* blev ombygget ved opførelsen af et fyrhus i slutningen af 1800-tallet (s. 2774). Den blev tilmuret både i facaden og bagmuren, og vangerne blev skalmuret. Oprindeligt var døren smiget, og vangerne, hvoraf de indre var synlige 1905, var sat af tilhugne granitkvadre (jf. s. 2774); formen på dørens øvre afslutning er ukendt.¹¹⁹

Vinduer. To romanske vinduer var bevaret over for hinanden omtrent midt på skibets langmure (jf. fig. 77). Vinduerne var dobbeltsmigede og rundbuede med stejl sålbænk.¹⁶⁶ Vangerne var af

granitkvadre, mens kilestensstikkene var af kalk- eller kridtsten (jf. fig. 81–82).¹⁶⁰ I det søndre vindue blev der ved kirkens nedrivning fundet et romansk *glasmaleri og i det nordre en mulig romansk vinduesramme (s. 2778 og 2776). Placeringen af de to bevarede vinduer kan tyde på, at der havde været endnu et sæt vinduer, som var fjernet ved indsættelsen af det søndre, større vindue i skibets første fag (s. 2772) samt ved opførelsen af nordre korsarm (s. 2772). Ved biskop Engelstofts besøg 1859 kunne de romanske vinduer ikke ses, men da Løffler undersøgte kirken 1876, var de synlige gennem mange lag kalk.¹⁶⁷

Indre. Den romanske kirkes indre kendes kun fragmentarisk. Den formentlig rundbuede *korbu*, som senest forsvandt ved opsætningen af hvælv i langhuskoret (s. 2769), må have været ca. 130

Fig. 81. †Skibets sydmur med romansk vindue øst for den senromanske syddør hvorover et senmiddelalderligt vindue (s. 2764 og 2772). Foto Chr. Axel Jensen 1905. I NM. — South wall of the †nave with Romanesque window east of the Late Romanesque south door, above which a Late Medieval window.

Fig. 82. Romansk vindue i $\dagger$ skibets nordmur (s. 2764). Bemærk $\star$ vinduesrammen med blyndfatning og glas i lysningen (s. 2776). Foto C. M. Smidt 1905. I NM. – *Romanesque window in the north wall of the $\dagger$ nave. Note the $\star$ window frame with leading in the opening.*

cm tyk, da den havde to *kragsten* af denne længde afsluttet med et hoved i hver ende (fig. 11); kragstenene er genanvendt i den nye kirke (s. 2711). Skibet, der blev overhvalvet o. 1500 (s. 2767), havde oprindeligt fladt *træloft*.¹⁵²

Taggavle. Skibets gavltrekanter blev sandsynligvis nedtaget ved udvidelserne mod øst og vest (s. 2769 og 2766).

Romanske ombygninger. Syddøren blev muligvis ombygget relativt kort tid efter kirkens opførelse.

Den rundbuede dør var placeret i et murfremspring af røde munkesten (jf. fig. 81). Den blev sandsynligvis blændet med kampesten ved indsættelsen af en dør i tårnet efter middelalderen (s. 2776). Murfremspringets øverste del var blevet ødelagt ved udvidelsen af et vindue ovenfor (s. 2776).¹⁶⁸ De smigede vanger i bagmuren var formentlig fra den oprindelige dør (s. 2764). En beslægtet sekundær dør i et portalfremspring findes ved Hårslev Kirke (Odense Amt).

Kirkens romanske stenarbejder. Kirken var en del af en gruppe kirker i Det Sydfynske Øhav, hvis romanske granitarbejder muligvis var udført af samme mester.¹⁶⁹ Soklens og døbefontens arkadefrise (s. 2735) findes ligeledes på soklen under Magleby Kirke (Langelands Sønder Hrd.), på en gravsten fra samme kirke, på døbefontene i Rise Kirke (Ærø Hrd.) og Krarup Kirke (Salling Hrd.) samt på soklen på Ryslinge Kirke (Gudme Hrd.), hvilken også er prydet af en rundstav. To romanske gravsten henholdsvis i Bregninge Kirke (s. 2514) og ved Tullebølle Kirke (Langelands Nørre Hrd.) har ligeledes arkader. Korbuens kragbånd har tovsnoning og små hjørnehoveder, hvoraf sidstnævnte også findes på døbefonten, og lignende hoveder genfindes på gravstenen i Bregninge og på soklen på Landet Kirke (s. 2616) samt på *gravsten nr. 3 (s. 2802).

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Kirken blev i senmiddelalderen kraftigt udvidet med flere tilføjelser, og deres indbyrdes kronologi kan udredes med rimelig sikkerhed. Skibet blev forlæn-

get mod vest, og o. 1500 blev det forlængede skib overhvalvet, hvorefter kirken blev udvidet mod øst, så bygningen blev et langhus. Langhuskoret blev ligeledes overhvalvet o. 1510–20. Mod vest blev der opført et tårn, hvis hvælv kan være tilføjet efterfølgende. Et trappehus på tårnets nordside blev tilføjet efter tårnets færdiggørelse.

Vestforlængelse. C. M. Smidt angiver på sin grundplan af kirken (fig. 78), at det romanske skib blev forlænget allerede i romansk tid, men et fladbuet vindue og kamtakker på vestgavlen sandsynliggør, at forlængelsen var senmiddelalderlig. Tilbygningen, som var ca. 8 m lang, var ca. 80 cm bredere i vest end i øst (jf. fig. 77), hvilket skyldtes, at murene var tykkere i vest. Soklen bestod af genanvendte sokkelkvadre fra skibets nedrevne vestgavl. På sydsiden var der to rundstavsprofilerede sten og to skråkantede og på sydvesthjørnet en skråkantet hjørnestein, hvorover var en rundstavs- og

Fig. 83. †Vestforlængelsen set fra syd (s. 2766). Foto Chr. Axel Jensen 1905. I NM. – The †western extension seen from the south.

Fig. 84. †Kirken set fra nordvest. Foto formentlig Chr. Axel Jensen 1905. I NM. — *The †church seen from the north west.*

arkadeprydet hjørnestein (jf. s. 2760). På nordsiden halvt gemt bag det yngre trappehus (s. 2771) var der en enkelt sokkelkvader med rundstav. På vestgavlen var en sokkelsten med rundstav og arkader.¹¹⁹ En romansk gravsten (nr. *3, s. 2802) var indmuret i sydturen tæt ved tårnet.¹⁹

Murene var af rå og kløvet kamp, mens hjørnerne mod vest bestod af formentlig genbrugte hjørnekvadere (fig. 83). Forlængelsen havde to vinduer 1905, henholdsvis et sandsynligvis oprindeligt vindue mod syd og et nyere fra anden halvdel af 1800-tallet mod nord (s. 2777). Det søndre vindue var dobbeltfalsat i facaden og enkeltfalsat i bagturen; stikket var fladbuet, hvoraf den vestre del muligvis var omsat (jf. fig. 83). Stikket til den inderste fals var blevet borthugget i anden halvdel af 1800-tallet (s. 2777). Forlængelsens indre fik opsat hvælv samtidig med skibet o. 1500 (jf. ndf.) og må forinden have haft fladt †træloft. Forlængelsens gavltrekanter var bevaret indmuret i tårnets østmur (jf. fig. 90) og det yngre trappehus (s. 2771). Den

var sat af rå kamp med kamtakker,¹⁷⁰ og den øverste spids var udbedret med munkesten.¹¹⁹

Hvælv i skib og vestforlængelse. O. 1500 (jf. s. 2781) blev der i det romanske skib og vestforlængelsen opsat tre krydshvælv (jf. fig. 105). De to østligste var lidt rombeformede, mens det vestligste var omtrent kvadratisk (jf. fig. 77). De var udlagt, så de romanske døre var midt for det midterste hvælvfag. De stod på enkeltfalsede piller med skråt forløbende, 2-3 skifter høje kragbånd, og skjold- og gjordbuerne var spidsbuede og helstensbrede. Det østligste pillepar og skjoldbue stod sandsynligvis op ad den romanske triumfmur, indtil denne blev revet ned senest ved opsætningen af hvælv i langhuskoret (s. 2770). Ribberne var halvtensbrede, og kapperne var fremspringende fra buerne, muligvis lidt puklede og halvstenstykker. Ved opførelsen blev de romanske vinduer sandsynligvis tilmuret med tegl (s. 2776). 1905 var der adgang til langhusets loft gennem en *luge* i den vestligste hvælvkappes søndre svikkel i vestforlængelsens hvælv (jf. fig. 106).

Fig. 85. †Kirkens indre under nedbrydningen set mod øst. Foto C. M. Smidt 1905. I NM. — *Interior of the †church looking east.*

Langhuskor. I begyndelsen af 1500-tallet blev kirken udvidet mod øst til et langhus, hvorved det romanske kor med apsis blev revet ned – muligvis blev den romanske triumfmur stående, indtil der kort efter blev indsat hvælv i langhuskoret (jf. s. 2770). Den rektangulære udvidelse var ca. 9,5 m lang og lige så bred som skibet (jf. fig. 77). Over skibets østlige hjørnesokkelkvadre var der uregelmæssige lodfuger i langmurene, som markerede skellet mellem det romanske skib og langhuskoret.¹¹⁹ Korrummet, der ikke var bygningsmæssigt afgrænset fra skibet, udgjorde 1905 de østligste halvandet fag (jf. fig. 101).

Udvidelsen blev opført af materialerne fra de nedrevne bygningsdele,¹⁵² hvis sokkelsten blev genanvendt som en uregelmæssig dobbeltsokkel på østgavlen og sydfacaden af henholdsvis apsidens sokkelkvadre mod øst og kvadre med rundstav og skråkant med rille mod syd. Sidstnævnte type var også benyttet på nordsiden til en

enkeltledet sokkel.¹⁷¹ På nordøsthjørnet var en hjørnesokkelsten med skråkant og rille.¹¹⁹ I den søndre sokkel var der vestligst i det øverste led indmuret en romansk gravsten (nr. 1, s. 2756).¹¹⁹

Murene var ca. 1 m tykke og en smule tyndere end skibets (jf. fig. 77). De var af rå og kløvet kamp, og det nordøstlige hjørne var sat af hjørnekvadre sandsynligvis genanvendt fra det romanske kor.¹¹⁹ De to romanske kragsten var indmuret i udvidelsens mure (s. 2764): den ene i østgavlen og den anden i nordmuren over en præstedør (jf. ndf.).¹¹⁹ Fugerne mellem kampestenene i både facader og bagmure var 'pyntede med regelmæssigt indsatte teglstensbrokker',¹¹⁹ hvilket også kendes eksempelvis fra Kværndrup Kirke (s. 2225) og Tulstrup Kirke (DK Århus 2364). En *sugfæl* afsluttede murkronen på hele langhuskirken.

Mod nord var en *præstedør* i korets andet fag (jf. fig. 77); den var senere blevet tilmuret med kampesten, men stod som en blanding i bagmu-

Fig. 86. †Langhuskoret set fra øst (s. 2769). Foto Chr. Axel Jensen 1905. I NM. – The †chancel seen from the east.

ren.¹⁷² Døren, der var muret af munkesten, var falset og fladbuet i facaden og ligeledes falset, men rundbuet i bagmuren.¹¹⁹ 1823 omtales døren som adgangen til et kapel, hvilket ikke synes sandsynligt.¹⁷³ I sydmuren var der to fladbuede vinduer, hvis datering er usikker. Både J. B. Løffler og Chr. Axel Jensen opfattede dem som oprindelige, mens C. M. Smidt mente, at de var yngre (jf. fig. 125).¹⁷⁴ Det østlige var enkeltfalset i facaden, mens det vestlige var dobbeltfalset – den inderste fals blev dog hugget bort ved indsættelse af de store vinduesrammer i anden halvdel af 1800-tallet (s. 2777).¹⁷⁵ I bagmuren havde vinduerne rette vanger. De ‘oprindelige nedre karme’ var også borthuggede.¹⁷⁶

Indre. En niche (fig. 87) i første fags nordmur var skjult bag en sidealtertavle (s. 2791). Den var retkantet og det indre beklædt med træ. Hvorvidt langhuskoret nåede at have fladt *træloft*, inden det blev overhvalvet (jf. ndf.), vides ikke.

Fig. 87. Niche i nordvæggen i langhuskorets første fag (s. 2770). Foto C. M. Smidt 1905. I NM. – *Niche in the north wall of the first bay of the nave-chancel.*

Gavltrekanter var muret af munkesten i munkeskitte, og en af kragstenene fra den romanske korbue var indmuret deri (s. 2764).¹¹⁹ Den var prydet af fem højblændinger, hvoraf den midterste var et tvillingdelt stik af to kvartcirkelbuer båret af en aftrappet, muret konsol (fig. 86). Lignende stik kendes fra tårnets gavltrekanter på Drigstrup Kirke (DK Odense 4079), et dørspejl på trappehuset ved Munkebo Kirke (DK Odense 4135) og tårnets vestdør ved Stubberup Kirke (DK Odense 4737). De fire øvrige havde kvartcirkelbuede stik. Omkring blændingerne var en trappeformet båndblænding, som mod syd var forsvundet ved ommuringen af taglinjen (jf. ndf.). En lignende, dog stærkt ødelagt, båndblænding findes på korets gavltrekanter ved Drigstrup Kirke (DK Odense 4079). Gavlen havde 19 kamtakker belagt med munke-nonnetegl, hvoraf den søndre række var ommuret.

Overhvalving af langhuskoret. Østudvidelsen blev formentlig kort efter opførelsen dækket af to ribbehvalv (fig. 101 og 103–04). De dateres ved oprindelige kalkmalerier til o. 1510–20 (s. 2781). Det østlige krydshvalv var tværrektangulært, mens det vestlige, otte delte hvælv var lettere trapezformet grundet tilpasningen til skibets hvælv. Hvælvene stod på murede piller, hvoraf de to østligste par var falsede, mens det vestligste par var rektangulært. Langs væggene mod nord, syd og øst var spidsbuede, helstensdybe skjoldbuer; den østlige var formentlig 1718 blevet udmuret (s. 2774). Mellem hvælvene var en helstensbred gjordbue, og begge havde retkantede, halvstensbrede ribber, som i det vestlige hvælv mødtes i en cirkulær topskive. Begge hvælvs kapper var trukket en smule frem fra buerne, muligvis flade og formentlig halvstenstykke. Det otte delte hvælvs vestre kapper hvilede på den østre skjoldbue i skibets østligste hvælv.¹⁷⁷ Skjoldbuen blev derved til gjordbue mellem de to hvælvfag.

Tårnet var omtrent kvadratisk og i to stokværk (fig. 80c, 84 og 88). Dets østmur stod oven på vestforlængelsens kamtakke gavltrekanter. Murene, der var opført som kasse-mure,¹⁷⁸ stod på et synligt fundament af kampesten, og de nederste skifter var af kamp, hvorover var lagt munkesten i munkeskitte.¹⁷⁹ En dør var indsat i sydmuren ef-

ter middelalderen (s. 2776), men oprindeligt var der formentlig ikke adgang til tårnrummet udefra. Et fladbuet og dobbeltfalsat vindue mod vest oplyste tårnrummet. Mellem tårnrummet og skibet blev muret en spidsbuet tårnbue (jf. fig. 85). Tårnrummet var overdækket med et krydshvælv, som muligvis var sekundært opsat (jf. fig. 78).¹⁸⁰ Mod øst hvilede hvælvet på vederlag i muren og mod vest på to falsede piller. Mod nord, syd og vest var der spidsbuede, helstensdybe skjoldbuer, ribberne var formentlig halvtensbrede, og de let puklede kapper havde samme tykkelse.

På tårnets nordside var der oprindeligt en *fritrappe*, der førte op til en dør over hvælvet, hvorfra der var adgang til klokkestokværket. Døren blev tilmuret ved opførelsen af et trappehus (jf. ndf.).¹⁸¹ I sydmuren var der en lille glug over hvælvet (jf. fig. 88). Mod hvert verdenshjørne var der i klokkestokværket et falsat, rundbuet *glamlul*. Tårnet havde oprindeligt kamtakke *gavle*, som omtales 1678, men de blev senere erstattet af et pyramidetag (s. 2774).²³

På tårnets nordside blev der tilføjet et *trappehus* (jf. fig. 84), som ikke var i forbandt med tårnbyg-

Fig. 88. †Tårnet set fra sydvest (s. 2770). Foto Chr. Axel Jensen 1905. I NM. – *The †tower seen from the south west.*

ningen.¹¹⁹ Huset var primært muret af teglsten i munkestensformat, men varierende stenstørrelser var benyttet.¹¹⁹ Mod nord og vest var der en cirkelblænding øverst i facaden, og gesimsen mod nord var falset. Den fladbuede underdør var placeret i et halvtensdybt spejl med et tvillingdelt stik af to kvartcirkelbuer båret af en aftrappet, muret konsol, som var magen til den midterste af langhuskorets gavlblændinger (jf. s. 2770).¹⁸² To små, retkantede glugger mod henholdsvis nord og vest oplyste trappehusets indre, hvor en vindeltrappe gav adgang til tårnets mellemstokværk.¹¹⁹ Overdørens udformning kendes ikke.¹⁸³ Trappehuset var dækket af et halvtag belagt med vingetegl.

Støttepille. Presset fra langhuskorets hvælv fik murene til at hælde udefter, og formentlig kort efter opsætningen af hvælvene blev en plump stræbepille opført diagonalt ved korets sydøsthjørne (jf. fig. 86 og 125). Pillen, som var højere end langhusets gesims, var muret af munkesten i krydsskifte på et synligt kampestensfundament og havde kraftigt skrånende facader.¹¹⁹

Vinduer i skibets sydside. To store, fladbuede vinduer i det romanske skibs søndre langmur var med stor sandsynlighed blevet indsat i senmiddelalderen (jf. fig. 81).¹⁸⁴ Det østlige var dobbeltfalsat i både facade og bagmur, mens det vestlige vindue, som var smallere og enkeltfalsat,¹⁸⁵ muligvis havde mistet den inderste fals ved indsættelsen af vinduesrammen i anden halvdel af 1800-tallet (jf. s. 2777). Derudover var vindueskarmen sandsynligvis blevet sænket.

Eftermiddelalderlige tilføjelser. 1634 blev en korsarm tilføjet på kirkens nordside ud for langhusets tredje fag. På grund af hvælvenes pres på langhuskorets mure blev endnu fire støttepiller opført ved disse, og en enkelt blev opført ved tårnet. Et fyrhus blev opført på skibets nordside i sidste fjerdedel af 1800-tallet.

Korsarm. Ud for langhusets tredje fag blev 1634 opført en korsarm, siden kaldet 'Ny Kirke', til 'sognets unge beboere' (jf. fig. 84).¹⁸⁶ Angiveligt skulle materialer fra det nedbrudte Skt. Olufs Kapel (s. 2699) have været brugt til korsarmens opførelse.¹⁸⁷ Både Løffler og Chr. Axel Jensen mente, at den oprindeligt var et begravelseskapel, men intet tyder på det.¹⁶⁰ Tilbygningen var

omtrent kvadratisk – den østre langmur var en smule skæv i forhold til den vestre – og opført af røde teglsten (ca. 23×11×6 cm) lagt i krydsskifte. Under sugfjælen var der en tandsnitsfrise (jf. fig. 82).¹¹⁹ Mod øst og nord var der et oprindeligt vindue med kurvehanksbuet stik; de var falsede i facaden og smigede i bagmuren. I skibets nordmur gav en rundbuet arkade med polygonale vanger og falsede vederlag adgang til korsarmen (jf. fig. 89). Korsarmen var dækket af et ottedelt ribbehvælv, men der er ingen vidnesbyrd om dets konstruktion.¹¹⁹ Tilbygningens oprindelige gavltrekan mod nord var blevet nedskåret, så kun den nederste del med fem afskærne højblændinger var bevaret under et nyere halvvalmet tag, som må have erstattet et oprindeligt sadeltag.¹⁸⁸ I blændingernes bund var jernbogstaver med årstallet »1634« (jf. fig. 84).

Støttepiller. Langhuskorets østende var, som allerede nævnt, ustabil grundet hvælvenes pres på murene, og 1752 skulle der sættes støttepiller op ved 'begge sider af kirkemuren', da den var i 'fare ved stærkt vejr'.²⁴ På sydsiden blev en rektangulær pille opført af gule flensborgsten; den var en smule højere end korets facade og muligvis dækket af vingetegl (jf. fig. 125).¹¹⁹ På nordsiden tæt på østgavlen var der en omtrent kvadratisk pille for størstedelen af kamp, bl.a. hjørnekvadre, og gule flensborgsten og muligvis dækket med vingetegl (jf. fig. 86).¹¹⁹ På østgavlen var to piller, som formentlig var de yngste. De stod på et synligt fundament af kamp og var muret af mindre teglsten i krydsskifte.¹¹⁹ De havde falsede gesimser under en afdækning af vingetegl. Støttepillerne ved østgavlen var dog ikke funderet ordentligt, og op gennem 1800-tallet blev de hyppigt omtalt: 1806-07 var de sunket og revnet fra muren.¹⁸⁹ 1837-38 nævnes, at de ingen nytte gjorde, da de var muret 'for lodret'.¹⁹⁰ 1842 ønskedes pillerne nedtaget og genopbygget, og fem år senere omtales de som 'meget brøstfældige'.²⁴ Østgavlen hældede mod nord 1859,⁷³ og støttepillerne var endnu ikke udskiftet 1868-69, selvom de stadig havde sluppet murværket.¹⁹¹ Løffler noterede 1876, at 'hele kirken var i høj grad brøstfældig, så at man tid efter anden har måttet støtte dens mure med svære piller'.¹⁵² Ved J. Vilh. Petersens gennemsyn af kirken

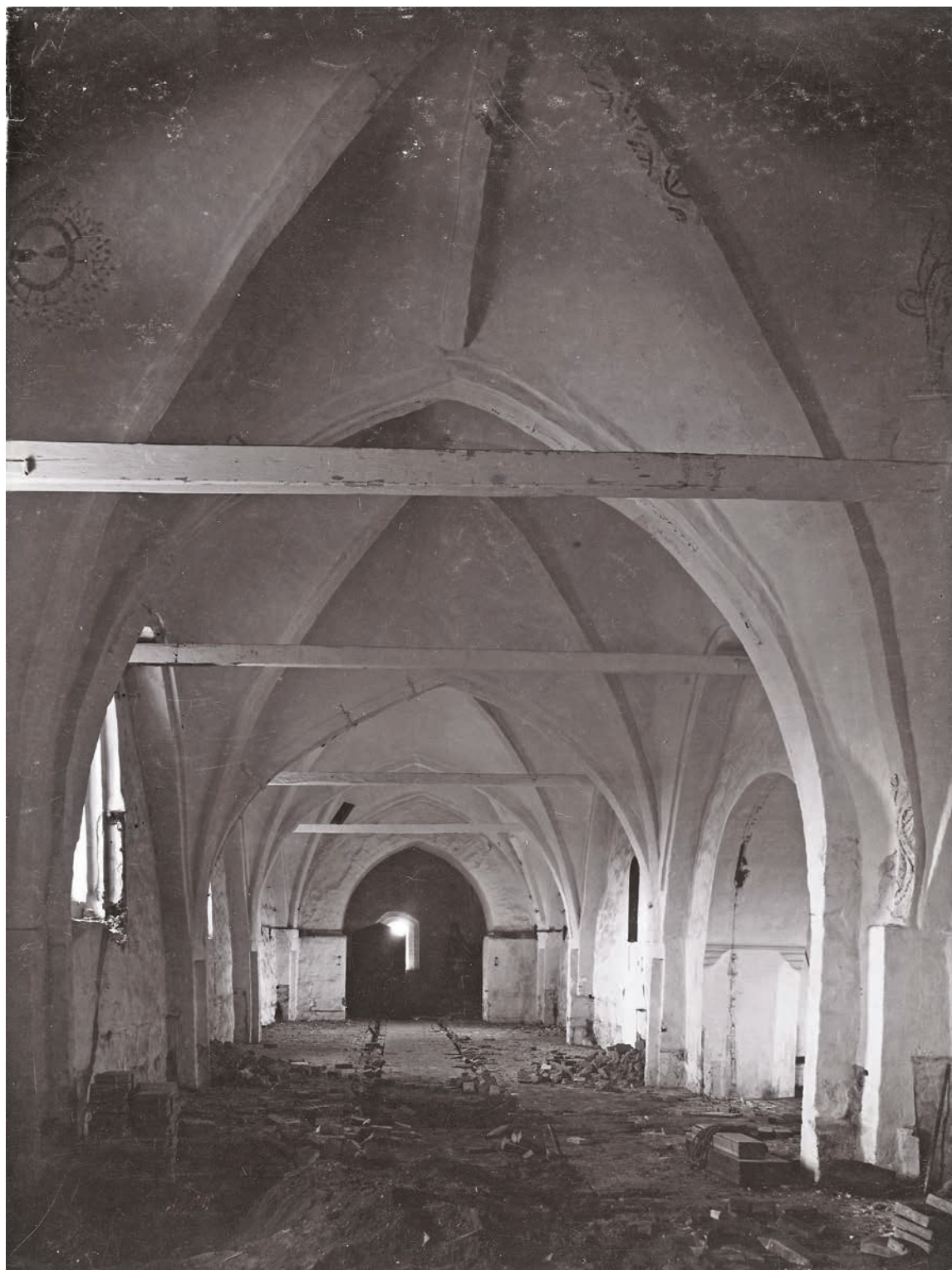

Fig. 89. †Kirkens indre under nedbrydningen set mod vest. Foto C. M. Smidt 1905. I NM. – *Interior of the †church looking west.*

1904 (s. 2775) omtaler han pillerne således: 'For at holde på korets sidemur og ydermur er der i en senere tid blevet opført 5 til dels kolossale formløse murpiller, der i høj grad vansirer og skjuler kirkens mur'.¹⁹² Han nævner derudover, at pillerne ikke var forsvarligt funderede, hvilket var skyld i deres adskillelse fra murene, og at mellemrummet var udfyldt med nyere murværk.¹⁹²

Diagonalt ved tårnets sydvesthjørne var der i nyere tid ligeledes opført en høj støttepille med synligt kampestensfundament og muret af teglsten (jf. fig. 88). Både en afsats på sydvestfacaden og afdækningen var belagt med vingetegl.

Fyrhus. I sidste fjerdedel af 1800-tallet blev et lille, rektangulært fyrhus af tegl opført ud for den romanske norddør (jf. fig. 89, s. 2764), hvorved den øverste del af døren kunne bruges til varmeindføring (jf. fig. 106). Granitvangesten fra døren blev benyttet som trappesten i fyrhuset.¹¹⁹ 1905 var fyrhuset inddelt i to rum, hvor en retkantet dør ledte ind til det østlige, og et mindre retkantet vindue var til det vestlige (jf. fig. 78). Huset var dækket af et halvtag.

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser. To klokker hang 1576 'over koret' (jf. s. 2794), hvilket kan henvise til en *tagrytter*(?).¹⁹³ Ved biskop Jacob Madsens visitation 1595 var tårnet 'ondt', altså i dårlig stand.²² Ved syn af kirkerne under Valdemars Slot efter Karl Gustav-krigene 1660 var en stor del af bjælkerne i tårnet rådne, og loftet under klokkerne var borte.²³ 1678 var kirken stadig meget medtaget.²³ Murene skulle repareres både ude og inde, og hvælvenes buer var i dårlig stand. En ankerbjælke fastgjort med jernankre i facaderne blev formentlig på dette tidspunkt indsat i hvert af de fem fag i langhuset (jf. fig. 89). Gulvet skulle lægges på ny med 1.000 mursten. En stor del af tagværkerne skulle udskiftes, og taget skulle repareres med 300 tagsten. Stilladser til arbejdet skulle rejses af 12 stykker 16 alen fyrretømmer, 100 lægter o.a. Tårnet var 'helt brøstfældigt', og murværk mod syd og vest var faldet ud; til dets reparation skulle bruges 6.000 mursten. En stor del tømmer skulle udskiftes, og i glanhullerne skulle trærammerne udskiftes. Til reparation af tårnets kamme skulle der bruges 200 hulsten og 200 tagsten. Muligvis blev tårnets

tag allerede på dette tidspunkt ændret fra sadeltag til *pyramidetag*, som det stod med 1905 (jf. fig. 75 og 84). Falsede gesimser mod alle verdenshjørner blev muret ved tagændringen.

Ved opsætningen af et pulpitur (s. 2800) på tværs af tårnarkaden i 1600- eller 1700-tallet blev der lavet en formentlig skalmuret afsats langs åbningens vanger samt en mod øst, som pulpituret kunne hvile på (jf. fig. 85). 1718 var den østre gavl revnet bag ved alteret,¹⁹⁴ og sandsynligvis blev skjoldbuen ved østgavlen udmuret med en helstenstyk skalmur på dette tidspunkt. En høj, kurvehanksbuet blænding blev lavet midt for buen (jf. fig. 85). 1755 omtales, at kirken var blevet repareret 'for nogle år siden'.¹⁹⁵

I 1800-tallet nævnes kirkens dårlige stand gentagne gange. Om end nogle reparationer synes gennemført, vedblev bygningen at være i dårlig forfatning. 1808 var en hvælvbue i koret revnet, og den blev stabiliseret med et jernanker; flere af hvælvbuerne var bundet sammen med jern 1905 (jf. fig. 89 og 101).¹⁹⁶ En fast *kalkbænk* stod 1808 i tårnrummet, som anvendtes som våbenhus (s. 2776).⁶⁸ 1811 blev murværket hovedrepareret ud- og indvendig, og 1820 blev sugfjælen repareret.⁶⁸

1823 omtaler sognepræst i Landet Frederik Christian Lund (jf. s. 2679) kirkens tilstand således: »Dersom Brøstfældighed vidner om høi Alder; saa maa denne Kirke være meget gammel, da dens Mure udvendig understøttes af mange murede Piller, som efterhaanden er tilsatte.«¹⁹⁷ Han beskrev desuden kirken som 'temmelig stor og rummelig, men ikke smuk'.¹⁹⁷ 1830 var bygningen stadig brøstfældig.⁶¹ 1837 blev hvælvene bedømt som forsvarlige, seks bjælker på tværs af kirken var forsynet med ankre (jf. ovf.), og hvælvbuerne var forankrede til tagværket.¹⁹⁸ 1839 fik kirkeejeren en påtale på grund af kirkens mange mangler.¹⁹⁹ Året efter fandt man dog, at tårnet var i fin stand.²⁴ I 1860'erne trængte kirkens mure til at blive repareret.¹⁹¹ Ved Løfflers besøg 1876 var bygningen brøstfældig.¹⁵²

Kirkens sørgelige tilstand i slutningen af 1800-tallet fremgår tydeligt af arbejdsdreng Hans Knudsen Nielsens beskrivelse af kirken i forbindelse med en istandsættelse 1887: »Selve Kirken var opført af utilhugne Kampesten, hvorfor Væggene

vare en Del ujævne, paa mange Steder endog saa meget, at der var store Huller ind i dem, hvad der da heller ikke hjalp til at forskønne Kirken.« Han iagttog desuden, at: »Kirken, der ogsaa var hvælvet, men dog noget uregelmæssig, idet nogle vare større end andre; desuden vare de ikke alle hvælvede paa samme Maade; men nogle vare spidsbuede, mens andre vare Tøndehvælvinger«. ²⁰⁰ Sidstnævnte er kun delvist korrekt, idet kirkens hvælv var forskellige, men der var ikke tale om tøndehvælv.

I korsarmens arkadeåbning blev der 1901 opsat en *fyldningsvæg* af træ (jf. fig. 105). ¹³⁰ Den bestod af fire paneler, hvoraf de to midterste var dørfløje, med spidsbuede fyldinger kronet af et rundbuet, korsprydet topstykke.

Kirkens nedbrydning 1905. Op gennem 1800-tallet forfaldt middelalderkirken (jf. ovf.). Især kirkens opvarmning var problematisk, og efter en prøvefyring 1903 stod det klart, at bygningen ikke kunne opvarmes tilstrækkeligt på grund af den sørgelige tilstand. ²⁰¹ Den 25. maj 1904 blev bygningen undersøgt af arkitekt og kgl. byg-

ningsinspektør J. Vilh. Petersen, som vurderede, at kirken skulle gennemgå betydelige arbejder: 'Kirkens tilstand er gennemgående slet. Sydsiden bugter sig ud og ind og trykket fra hvælvingerne har foranlediget stærke hældninger af begge sider'. ¹⁹² Han omtaler ligeledes støttestøtterne (s. 2772), mange revner i hvælvenes buer og kapper, løst murværk i tårnet og både tagkonstruktionen og -beklædningen var 'dårlig' (s. 2777). Han mente, at både korets østgavl, hvælv og støttestøtter måtte helt eller delvist ommures, og tagkonstruktion og -beklædning skulle helt udskiftes. Hans afsluttende bemærkning opsummerer, hvor vanskelig en restaureringsproces kunne blive: 'Ved et bygningsværk af den omhandlede beskaffenhed er det vanskeligt at sige forud, hvor man ender, når man først begynder at røre derved'. ¹⁹² Efterfølgende ønskede sognepræsten en udtalelse om, hvorvidt kirken var forsvarlig at holde gudstjeneste i, til hvilket bygningsinspektøren svarede, at der ikke var 'nogen overhængende fare'. ²⁰² Det blev besluttet at bygge en ny kirkebygning, men

Fig. 90. †Kirken under nedbrydningen set fra nordøst. Foto formentlig Søren Lolk 1905. I NM. – *The †church during demolition, seen from the north east, 1905.*

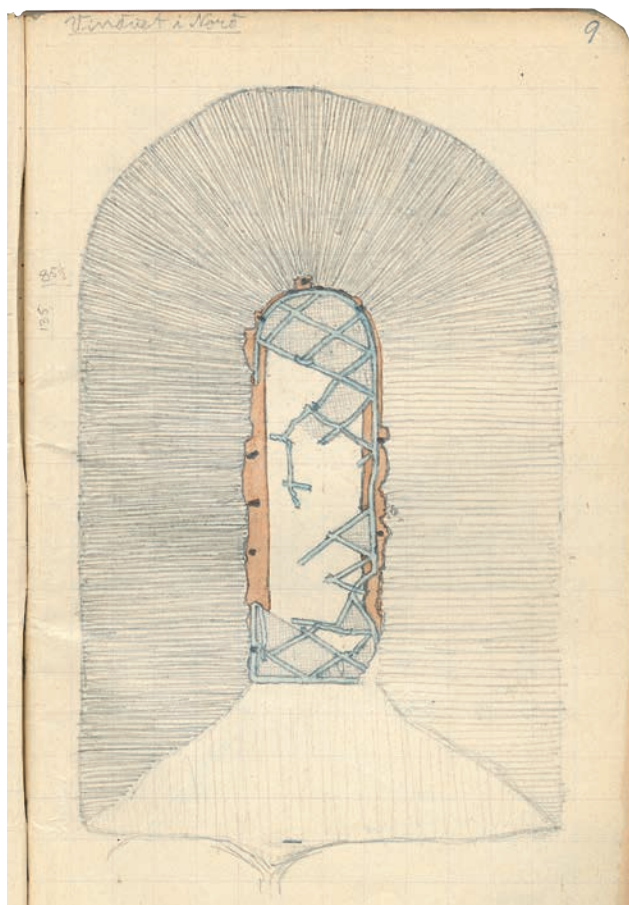

Fig. 91-92. Skibets nordre, romanske $\uparrow$ vindue med $\star$ træramme og blyindfatning (s. 2776). 91. Opmåling, 1:15. Målt og tegnet af C. M. Smidt 1905. Notebog i NM. 92. Foto Inger Marie Mulvad 2021. – Northern, Romanesque window of $\uparrow$ nave with wooden frame and leading. 91. Scale drawing. 92. Photo.

de nærmere omstændigheder omkring beslutningen kendes ikke.

Museumsassistent Chr. Axel Jensen og arkitekt C. M. Smidt undersøgte kirken for Nationalmuseet i april 1905, og i maj begyndte nedbrydningsarbejdet.²⁰³ Kirken blev nedbrudt ved murermester Hansen, og arbejdet blev fulgt af gårdmand Lars Rasmussen Højte, Vårø. Han beskrev, at murene var så solide, at de skulle hugges fra hinanden med hakker og mejsler – korsarmen måtte nedbrydes teglsten for teglsten. Han købte efterfølgende 11 læs 'store, røde teglsten' fra kirken for 16 kr.²⁰⁴

Gulve. Ved kirkens nedbrydning 1905 var der teglgulve af kvadratiske, gule fliser i koret og skibet, brædegulv mellem alteret og knæfaldet fra 1862 og murstensgulv i tårnrummet fra 1842.²⁰⁵

1752 var gulvet i dårlig stand, og ti år senere trængte det endnu til at blive fornyet.²⁰⁶ 1807 skulle gulvene i gangen og i stolene omlægges, og 1834 gjaldt det gulvet i korsarmen.²⁰⁷ Indtil 1842 var der et gulv af 'stenbro' i tårnrummet.²⁴

Døre. En rundbuet dør med rette vanger blev efter middelalderen indsat i tårnets sydmur (jf. fig. 88), hvorpå den romanske syddør sandsynligvis blev tilmuret. Derved kunne tårnrummet anvendes som våbenhus.²⁰⁸ 1838 ønskedes indgangsdøren flyttet fra sydsiden til vestgavlen, men det blev ikke realiseret.²⁴

Vinduer. Ved genåbningen af de to romanske vinduer i skibet 1905 (s. 2764) blev et romansk $\star$ glasmaleri fundet i det søndre (s. 2778). I det nordre var en sandsynligvis romansk $\star$ vinduesram-

me bevaret (fig. 82), dog i meget dårlig stand (fig. 91-92).²⁰⁹ Rammen består af en egetræsplanke, 104×32×4,5 cm, med rundbuet, affaset lysning, 19×76 cm, og yngre, blyindfattede rombeformede og grønlig glasruder, 77×23 cm; blyindfatningen og glassene har været kalket over. Fastgjort på blyindfatningens yderside findes resterne af en lodret sprøse af træ (*vindjern*). Muligvis er selve glasvinduet ældre end o. 1500, hvor vinduet blev halvt dækket af hvælvene (s. 2767).²¹⁰ Rammen blev overladt Nationalmuseet (inv.nr. 6045b).²¹¹ I kirkens øvrige ni vinduer var der trærammer fra anden halvdel af 1800-tallet (jf. ndf.), henholdsvis rundbuede i langhuset og retkantede i korsarmen. Flere af vinduerne var blevet udvidet ved indsættelsen af disse rammer (s. 2767).

1660 efter svenskekrigene var vinduerne 'skamferede'.²³ Vinduerne var i dårlig stand 1752,²⁴ og ti år senere trængte kirken endnu til 'hele vinduer'.²¹² 1803 omtales syv vinduer som 'gammeldags' med små ruder og bly forsynet med jernstænger,⁶⁸ og to år senere var nogle ruder i stykker.²¹³ 1838 ønskedes større vinduer, da kirken var mørk.²⁴ 1839-41 omtales, at der i de syv 'store, brede og buede vinduer' var indsat små, firkantede vinduesrammer, og at de burde udskiftes til 'højere, anstændigere' vinduer.²¹⁴ De nyeste rammer må være indsat herefter (jf. ovf.), og i vestforlængelsens nordmur blev et rundbuet vindue med let dobbeltsmigede vænger indsat. 1862 ønskedes et vindue som kirkens øvrige indsat bag alteret for at give lys i præstens stol; det synes ikke at være sket.²⁹

Tagværker. Over langhuset var tagkonstruktionens spærfag samlet af to hanebånd og et sæt krydsbånd, som var hagebladet på spærene; spærene havde spærsko og -stivere (jf. fig. 80b og 124a). Tårnets spærfag havde et enkelt hanebånd, og tagkonstruktionen var støttet af flere stolper bl.a. en kongestolpe (jf. fig. 80c). En tagstol over korsarmen var nummereret med romertal.¹¹⁹ 1660 var tagtømmeret i tårnet rådnet, da det regnede ind (jf. ndf.), og der manglede en del fyrretømmer.²³ 1904 beskrives tagkonstruktionen som oprindeligt at have været af eg, men fornyet i nyere tid med fyrretømmer. De gamle og nye samlinger passede ikke sammen, så konstruktionen var ikke stabil.¹⁹² På fig. 124a kan ses, at et hanebånd var genanvendt.

Klokkestolen bestod af lodrette stolper støttet af skråstivere (jf. fig. 80d). 1805 var tre bjælker under klokkestolen rådne, og fem år senere var tømmeret så råddent, at det ikke var i stand til at bære klokken (s. 2800).¹⁸⁹ I forbindelse med nedrivningen blev det overvejet at bruge den gamle klokkestol til midlertidig ophængning af klokken på kirkegården, så den stadig kunne bruges. J. Vilh. Petersen mente dog ikke, at hverken den eller en ny bekostelig ophængning var nødvendig, så det realiseredes næppe.³⁶

Tagbeklædning. 1660 manglede taget over kirken 200 tagsten, og i tårnets blytag var et stort hul.²³ 1752 skulle tagene straks repareres med 200 tagsten.²⁴ 1806-07 var størstedelen af taget faldefærdigt.¹⁸⁹ Tre tagvinduer eller ti glastagsten skulle indsættes i taget 1862, hvor kirken havde rødt tegltag; 1905 var der tagvinduer i alle tagfladerne (jf. fig. 75).²⁹ I midten af 1860'erne skulle taget efterses og repareres gentagne gange.²⁹ 1903 skulle taget gennemgå en grundig reparation af både spær og tagbeklædning.²⁹ Året efter var kirkens vingetegltag 'helt igennem dårligt' (jf. fig. 125), og det var meget utæt, da tagkonstruktionen var ustabil (jf. ovf.).¹⁹²

Farveholdning. Kirkens facader og bagmure var kalket hvide. Den nederste meter af facaderne var kalket i en lidt mørkere nuance end den øvre del (jf. fig. 81 og 83).

Opvarmning. 1875 skulle en varmeindretning anskaffes inden vinteren, og det kan være på dette tidspunkt, at fyrhuset på skibets nordside blev opført (s. 2774) og en skorsten opsat på rygningen over skibet.²¹⁵ 1894 fik kirken en ny ovn, men 1903 var der problemer med opvarmning af kirkerummet.¹⁴³ Opsætningen af et nyt varmeapparat og prøvefyringen af dette startede den proces, der førte til kirkens nedrivning (jf. s. 2775).

**Vindfløj.* På tårnets spir sad en muligvis midlalders vindfløj (fig. 75 og 126), 59×33 cm, af sortmalet kobber og formet som en hane med øje og halefjer i gennembrudt arbejde.²¹⁶ Næbbet er nittet på hovedet og halefjerene repareret med nittede kobberplader. I Svendborg Museum (inv. nr. 2.745).

Fortov. 1872 var der græs omkring kirken, men man ønskede en ny brolægning eller grus.¹⁴³

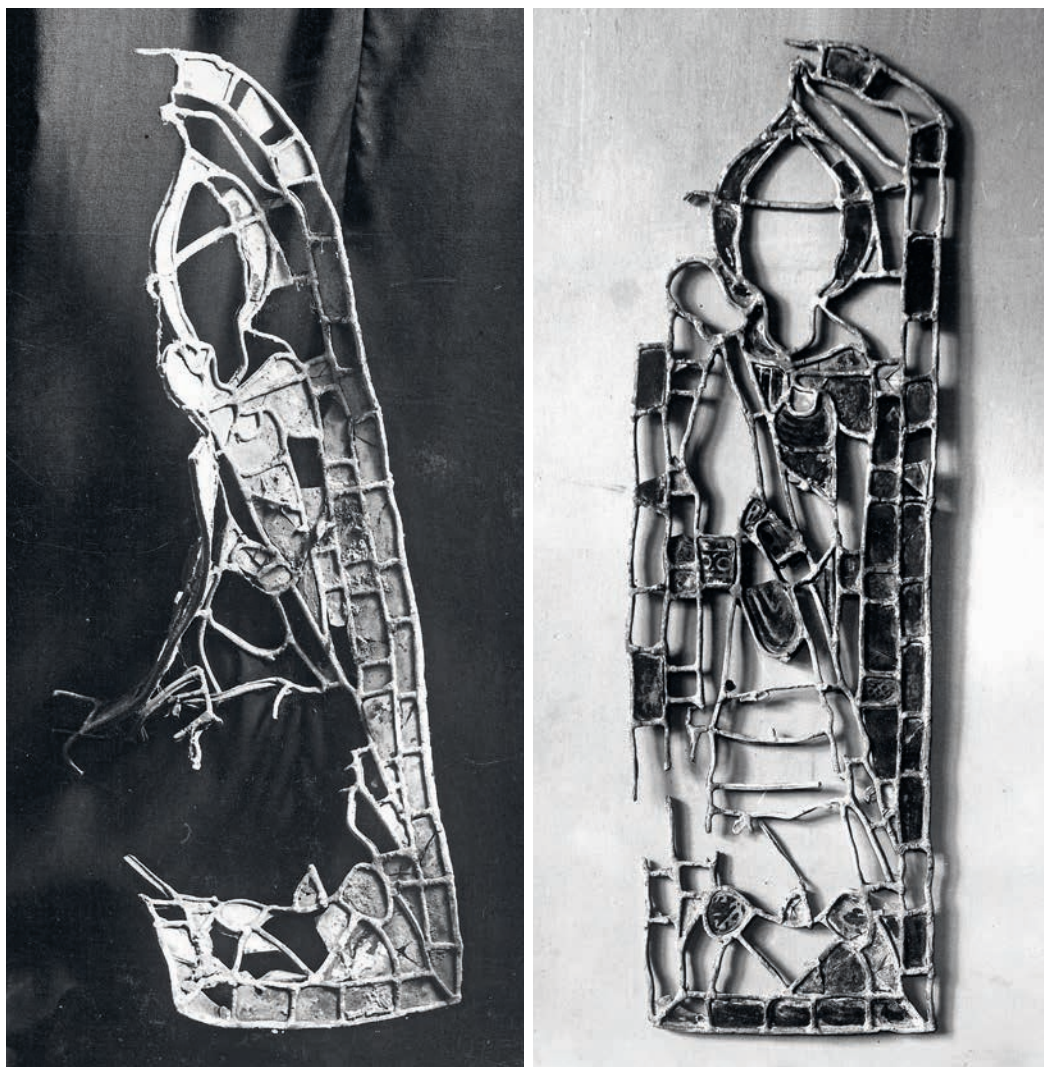

Fig. 93-94. Romansk *glasmaleri fra $\uparrow$ skibets søndre vindue før og efter blyndfatningens udretning (s. 2778). Foto Chr. Axel Jensen 1905. I NM. – *Romanesque *stained glass pane from the south window of the $\uparrow$ nave before and after the straightening of the leading.*

GLASMALERIER

**Glasmaleri* (fig. 93-96), romansk, 1200-50,²¹⁷ 78,5×23 cm, fundet ved nedbrydningen af middelalderkirken i et tilmuret, romansk vindue i skibets sydmur (s. 2764). Det blyndfattede glasmaleri var 'stærkt ødelagt',¹⁹ men mange glasstykker sad på deres plads, og de fleste af de manglende glasstykker blev fundet løst i vinduesåbningen (jf. fig. 81).¹⁹ Det havde ingen 'vinduesjern eller ramme' og var muret fast i lysningen, hvorfor det

kan have været indsat sekundært.²¹⁸ Ved ankomsten til Nationalmuseet blev det restaureret ved kunstmaler C. N. Overgaard og igen 1931 ved kunstmaler Carl Trock-Madsen.²¹⁹ I Nationalmuseet (inv.nr. D6045).

Fig. 95. Romansk *glasmaleri, 1200-50, fra $\uparrow$ skibets søndre vindue (s. 2778). Foto Lennart Larsen. I NM. – *Romanesque *stained glass pane, 1200-50, from the south window of the $\uparrow$ nave.*

Glasmaleriet, som forestiller kirkens *værnehelgen*, biskoppen *Skt. Morten* (Martin af Tours, jf. ndf.),²²⁰ er udført i hvide, røde, blå, grønne, gule og brune nuancer med yngre reparationer af vinduesglas; de påmalede detaljer er udført i hvidt.²²¹ Baggrunden består af en smal, rundbuet ramme af lyse glasstykker, inden for hvilken er røde og blå felter delt af smalle, lyse og dobbeltskraverede felter.

Skt. Morten, hvis hoved er omgivet af en gylden glorie, er fremstillet i fuldt bispeornat. På hovedet har han en spids bispehue med to omløbende, skraverede bånd over bølgende hår. Ansigtet har store øjne, spids næse og nedadvendt mund omgivet af fuldskæg. Han er iført brungul *casula* (messehagel) med grønne bånd med cirkeldekoration over en fodlang, hvid *dalmatika* (kjortel) afsluttet forneden med et grønt og et dobbeltskraveret, rosa bånd. Under *casulaen* er han iklædt en hvid

alba (messeskjorte) med hvid *amictus* (halstørklæde). Røde liturgiske sko stikker frem under messeskjorten. I sin højre hånd har han en bispestav, gylden og hvid,²²² hvis skrå placering bryder vinduets ellers stramme komposition, og i venstre hånd en bog med udsmykket bogbind.²²³ Over figurens hoved er der et bånd med navnet »S'. MAR TINVS« – en del af skiftbåndet blev ødelagt ved istandsættelsen, så kun »R INVS« skrevet med versaler kan ses i dag.²²⁴ Til højre for hovedet er et enkelt glasstykke med malet rankeslyng. Biskoppen står på et gult og grønt jordsmon.

Et romansk glasmaleri af Skt. Willehad i Røager Kirke (DK Tønder 1172) har samme komposition og farveholdning som Bjerreby-maleriet. Sidstnævnte er i teknik tilknyttet Rhinområdets glasmalerier, om end det er mere enkelt i sin udførelse.²²⁵

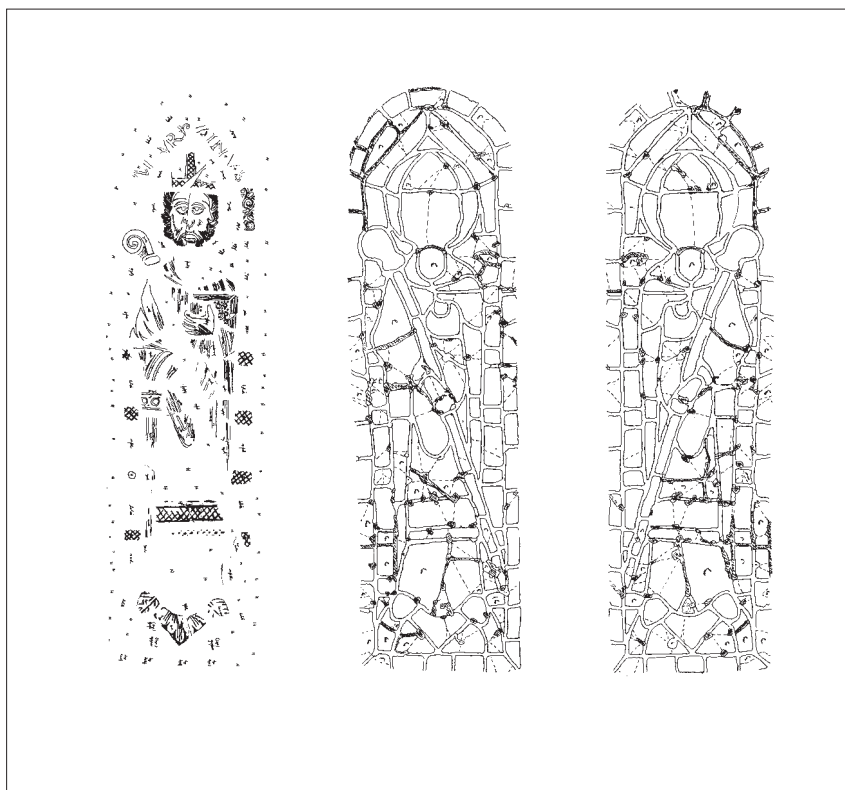

Fig. 96a-c. Opmålinger af romansk *glasmaleri (s. 2778). 1:10. a. Glas. b-c. Blyindfatning, inder- og yderside. Målt og tegnet af Birgit Als Hansen 1979. – Scale drawings of *romanesque* *stained glass pane. a. Glass. b-c. Leading, inside and outside.

Fig. 97. †Kalkmalerier af bl.a. Opstandelsen østligt på †skibets sydvæg, 1475–1500 (s. 2781). Akvarel af C. M. Smidt 1905. I NM. – *Watercolour of †wall paintings easternmost on the south wall of the †nave, 1475–1500.*

KALKMALERIER

Forud for kirkens nedrivning og endnu før al inventaret var udtaget af kirken, blev kalklagene fjernet fra langhuskorets hvælv for at lede efter kalkmalerier (fig. 101), og på begge hvælv blev der afdækket både hele og fragmentariske malerier, som kan dateres til o. 1510–20 (nr. 2). Malerierne på hvælvene blev dokumenteret på skrift af Chr. Axel Jensen.¹¹⁹ Under nedrivningen blev der bag hvælvpillerne i skibet fundet kalkmalerier på både syd- og nordvæggen; de var meget fragmentarisk bevaret, så motiverne var svært genkende-

lige (jf. ndf.), og de kan dateres til 1475–1500 (nr. 1). Der findes ingen skriftlige beretninger om skibets malerier, men C. M. Smidt og sognepræsten C. G. Høgstrøm udførte akvareller efter afdækningen (fig. 97–100, 102 og 131).²²⁶

1) *Senmiddelalderlige kalkmalerier i skibet, 1475–1500.* På sydvæggen bag pillen mellem langhusets andet og tredje fag, dvs. det romanske skibs sydøstre hjørne, blev det største parti med malerier afdækket (fig. 97 og 127). Det var inddelt i tre rektangulære felter ved borter med gråsorte firpas i cirkler.²²⁷ På det midterste, vandrette bånd var spor af en næsten ulæselig indskrift i gotiske

Fig. 98. †Kalkmalerier, bl.a. muligvis af Pinseunderet, på †skibets sydvæg omkring romansk vindue, 1475-1500 (s. 2782). Akvarel af C. M. Smidt 1905. I NM. – *Watercolour of †wall paintings on the south wall of the †nave around the Romanesque window, 1475-1500.*

minuskler.²²⁸ Motivet i det øvre, østlige felt var meget fragmenteret (*Korsbæringen?*). Kun et par spidse, sorte sko på rødt græs var genkendelige og til højre var muligvis et ben. I det øvre, vestlige felt var en person i trekvart profil i kort grøn kofte med bælte i taljen og røde hoser. Til venstre for skikkelsen var muligvis de nederste spidser af en pisk (*Hudflettelsen?*). Personen var omgivet af strøornamentik af stiliserede blomster, og til højre var to symboler, et muligt flag og en cirkel. Det nedre felt viste *Opstandelsen*. Kristus var vist i rød kappe med en sejrskæppe med blomsteragtig knop i sin venstre hånd.²²⁹ Bag Kristus var en rød firkant, formentlig sarkofagen, til venstre et gråt rektangel, formentlig sarkofagens låg, og til højre en kalk og et muligt ansigt.²³⁰

På sydvæggen bag hvælpillen mellem langhusets tredje og fjerde fag, dvs. midt på det romanske skibets sydvæg, var der også kalkmalede deko-

rationer (fig. 98 og 130) omkring det romanske vindue med *glasmaleri af Skt. Morten (s. 2778). Øst for vinduet var der syv personer med glorie, formentlig helgener (*Pinseunderet?*).²³¹ Figurerne var fragmenterede, men to af dem havde bevaret en løftet hånd (en af disse kan være Jomfru Maria), af to figurer var ansigtets form bevaret, og to af glorieerne havde stråler. Over figurscenen var en bort med gotiske minuskler, hvis indskrift ikke kunne identificeres, og gråsorte firpas i cirkler.²²⁸ Under feltet og vinduet løb et vandret bånd med rankemønster, og omkring vinduet og i smigen var ligeledes ranker og blomsterstængler. Nederst symmetrisk under vinduet var et draperi i brune farver, som omgav et cirkelornament hvori en firkant. Cirklen var muligvis et *indvielses kors*.²³² Vest for vinduet var et fragment af en bort med minuskelskrift, og derover var en grøn og brun figur, muligvis en person.²³³

På *nordvæggen* bag hvælpillen mellem langhusets andet og tredje fag, dvs. det romanske skibs nordøstre hjørne, var der et fragmenteret maleri (fig. 99 og 128). Som overfor på sydvæggen var motivet indrammet af en bort med gråsorte firpas i cirkler og en fragmentarisk indskrift i gotiske minuskler.²²⁸ Selve motivet kunne ikke identificeres, men nederst var der formentlig de nederste folder af en fodlang klædedragt i blå og røde

nuancer. Til venstre derfor en uidentificerbar blå genstand med røde prikker. Oven for feltet var formentlig yderligere en dekoration omgivet af flere firpas-prydede bånd. Nederst var et draperi, hvis folder var fremhævet med gulbrun farve.

På *nordvæggen* bag hvælpillen mellem langhusets tredje og fjerde fag, dvs. midt for det romanske skibs nordvæg, blev der øst for det romanske vindue afdækket en figur af *Skt. Kristoffer* (fig.

Fig. 99. †Kalkmalerier af bl.a. draperi og skriftbånd østligt på †skibets nordvæg, 1475–1500 (s. 2783). Akvarel af C. M. Smidt 1905. I NM. – *Watercolour of †wall paintings eastward on the north wall of the †nave, 1475–1500.*

100 og 129) indrammet af borter med gråsorte firpas i cirkler som sydmurens (jf. ovf.).²³⁴ Figuren var forstørret i forhold til figurerne i de øvrige felter, hvilket er kendetegnende for helgenen, når han gengives i kalkmalerier.²³⁵ Ansigtet var væk, men håret var formentlig mørkt. Han bar en brun kappe over en blå fodlang kjortel. Højre hånd holdt helgenens attribut, en lysebrun stav med tre rødder. På brystet var muligvis en form

for medaljon. På vinduesvangerne var muligvis også kalkmalede, røde dekorationer, og under det romanske vindue var der et draperi.²³⁶

Datering af skibets kalkmalerier. De ved overhvælvingen skjulte kalkmalerier kan dateres til 1475–1500, bl.a. ud fra figurerne påklædning²³⁷ og bygningsdelenes kronologi. Inddelingen i felter med motiver omgivet af rammeværk er ikke usædvanlig for sengotiske malerier og kendes

Fig. 100. †Kalkmaleri af Skt. Kristoffer på †skibets nordvæg ved romansk vindue, 1475–1500 (s. 2783). Akvarel af C. M. Smidt 1905. I NM. – *Watercolour of †wall painting on the north wall of the †nave by the Romanesque window, 1475–1500.*

Fig. 101. †Langhuskorets indre set mod øst. Foto Søren Lolk 1905. I NM. – *Interior of †nave-chancel looking east.*

bl.a. fra Tilst Kirke (DK Århus 1572), dateret til 1450–75, Aarhus Domkirke (DK Århus 406), dateret til 1490–1520, Brarup Kirke (DK Maribo 1250), dateret til 1500–20 (her findes også en stor figur af Skt. Kristoffer), Jørlunde Kirke (DK Frborg 2259), dateret til o. 1510, og Bregninge Kirke (Ærø Hrd.), hvor malerierne er dateret til 1525–30. Feltinddelingen har formentlig forlæg i træsnit eller bloktryk.

2) Kalkmalerier på langhuskorets hvælv, o. 1510–20. I langhusets to østre hvælvfag blev der afdækket malerier, som er blevet henført til det såkaldte ‘Mesingeværksted’, der udførte udsmykninger

Fig. 102. †Kalkmaleri af senmiddelalderlig kogge på andet hvælvfags søndre østkappe, 1475–1500 (s. 2786). Akvarel af C. M. Smidt 1905. I NM. – *Watercolour of †wall painting of Late Medieval cog on the south east sever of the second vault bay, 1475–1500.*

Fig. 103. †Kalkmalerier på langhuskorets hvælv set fra sydvest, o. 1510-20 (s. 2785). Foto Søren Lolk 1905. I NM.
– †Wall paintings on vaults of nave-chancel seen from the south west, c. 1510-20.

på Nordvestfyn og i Magleby (Langelands Sønder Hrd.).²³⁸ Værkstedet menes at have virket o. 1510-20, da malerierne i Magleby og Mesinge (DK Odense 4612) er dateret ved indskrifter. I Bjerreby var malerierne udført i røde og sorte farver på et tyndt, hvidt kalklag.²³⁹

Kalkmalerier i langhuskorets første fag (jf. fig. 103 og 132). I den østlige hvælvkappe var et planteornament formet som en buket med spiralformede blade, omtalt af Chr. Axel Jensen som 'streger, kruseduller og prikker', og de to østlige ribbers tre sider var udsmykket med bladranker (jf. ndf.).¹¹⁹

Kalkmalerier i langhuskorets andet fag (jf. fig. 101, 103 og 131). I andet fag fra øst var der flere malerier bevaret end i første fag, og det ottedelte

hvælvs kapper mod øst, syd og nord samt ribberne var bemalet.¹¹⁹ Den nordlige østkappe var dekoreret med en plante med tre stængler og spiralformede blade. I den sydlige østkappe var en detaljerig, senmiddelalderlig kogge (fig. 101-02).²⁴⁰ Skibet havde tre master, rigning, rebede sejl og tovværk samt udkigstønde og flag i toppen af masterne. Mellem de to forreste master var et bomærke af streger (jf. fig. 102).²⁴¹ I den østlige sydkappe var en passerroset med trearmet kors i vekslende rød og sort omgivet af spiralformede krabbeblade. I den vestlige sydkappe var også en passerroset hvori et malteserkors med vekslende røde og sorte korsarme. Korset var omgivet af en bred og en smal sort cirkel delt af streger og der udenom røde prikker.

Fig. 104. Vrængemaske og roset. †Kalkmalerier i andet hvælvfags nordkapper, o. 1510–20 (s. 2785). Foto Chr. Axel Jensen 1905. I NM. – Grimacing mask and rosette. †Wall paintings in the north severies of the second vault bay, c. 1510–20.

I den østlige nordkappe var endnu en passerroset omgivet af spiralformede krabbeblade, som sammen med planteornamentikken (jf. ovf.) er typiske motiver for Mesingeværkstedet.²⁴² I den vestlige nordkappe var den øverste del af en vrængemaske bevaret (jf. fig. 104).²⁴³ Ansigtet havde udstående ører og kraftige øjenbryn; på hovedet var en hue med kvast. Det nederste af ansigtet formentlig med skæg var ødelagt af en større revne.²⁴⁴ Hver anden ribbe var dekoreret med bladranker, mens de øvrige havde sparremønster. Langs begge sider af den østlige ribbe var der ligeledes bladranker på hvælvkapperne (jf. fig. 103). Topcirklen havde cirkelornamenter, som var indridset med passer, og en form for sløjfer ud på ribberne.

Eftermiddelalderlige kalkmalerier. 1) O. 1698. I forbindelse med indretningen af sognepræst Hans Fichs murede begravelse (s. 2802) blev der på den nordlige hvælvkappe i korets første fag malet en indskrift med sort skriveskrift indsat i en grå oval: »Anno/ 1698/ Lavt hr. hans fich/ Familiebegravelse« samt et bomærke (jf. fig. 109).¹⁶⁰ Bogstaverne var i nyere tid blevet malet op af en 'ubehjælpssom landsbyhåndværker'.¹¹⁹

2) O. 1735, en kalkmalet søjledekoration omkring sognepræst Poul Andersen Schyttes epitafium (s. 2801). På hver side af epitafiet var en sort- og rødmarmeret søjle med bladkapitel og tilsvarende malede lister.¹¹⁹ 1905 var decorationen fragmentarisk bevaret.

Fig. 105. †Kirkens indre set mod øst. Foto Søren Lolk 1905. I NM. – *Interior of †church, looking east.*

INVENTAR

Oversigt. De middelalderlige dele af den gamle kirkes inventar (altertavle, sidealtertavle, døbefont, korbuekrucifiks og degnestol) blev 1905 bestemt til at overføres til den nye kirke sammen med en række mindre genstande (bl.a. altersolv, alterstager og dåbsudstyr) (jf. s. 2716). Også klokken fra 1891 blev overført. Derimod blev det nyere inventar (alterbordet, alterskranken, prædikestolen, stolestaderne og orglet) kasseret eller bortsolgt.

Farvesætning, indretning og istandsættelser. Det middelalderlige inventar har oprindeligt haft polykrom staf-fering; dog synes degnestolen at have stået umalet (jf. s. 2717). O. 1872 blev stolestaderne og formentlig også andet inventar egetræsmalet,¹⁴³ og 1893 blev denne bemaling gentaget i en lysere tone.¹⁴³

Kirken har haft et særdeles rigt inventar, hvoraf store dele er bevaret til i dag. Den senmiddelalderlige, trefløjede højaltertavle med Golgatarelief og helgenmalerier kan oprindeligt have været opsat på et †muret alterbord i det romanske kor. I forbindelse med østudvidelsen i begyndelsen af 1500-tallet (s. 2769) må der være opført et nyt, muret †alterbord, hvor altertavlen blev anbragt. I senmiddelalderen rummede kirken desuden tre sideal-

tre (jf. s. 2704) med alterprydelser for henholdsvis Skt. Morten (o. 1500), jomfru Maria (o. 1515) og Skt. Anna (uvis datering); deres nærmere placering i kirkerummet er ukendt.¹³ Korbuekrucifikset fra o. 1520 må have hængt i eller over åbningen til koret. Et stort *skab fra o. 1525 kan have stået i koret, og 1536 tilkom en degnestol, der antagelig blev opstillet i sydsiden samme sted. Den romanske døbefont har oprindeligt stået i vestenden, men blev, uvist hvornår, flyttet til koret.

Det ældste inventarium fra 1576 er en fortegnelse over kirkens løsøre: et alterklæde, et altersæt, to vinflasker, en ny og en gammel messehagel, en ny og en gammel messeskjorte, en messe klokke samt to små klokker 'over koret' (dvs. muligvis i en †tagrytter, jf. s. 2774), et *skab, en pengeblok, et ildkar og to klokker i tårnet. Endvidere fandtes et graduale og et psalter på pergament samt de nødvendige alterbøger bortset fra et passionale.¹⁹³ Flere af disse genstande må have været af middelalderlig oprindelse. Kun *skabet og pengeblokken er bevaret til i dag (s. 2797 og 2744).

Ved sin visitats 1595 fremhævede biskop Jacob Madsen den gode degnestol, men noterede samtidig, at både messehagelen og messeskjorten var hullet og ødelagt, og at der kun kunne ringes med den ene klokke,

Fig. 106. †Kirkens indre set mod vest. Foto Chr. Axel Jensen 1905. I NM. – *Interior of the †church, looking west.*

fordi tømmeret i tårnet var løst (jf. s. 2774). Han pålagde ridefogeden på Kærstrup, Hans, at meddele dette til 'fru Helvig', dvs. kirkeejer Helvig Hardenberg.²² Jacob Madsen omtaler ingen sidealtre (jf. ovf.), men altrenes prydelser fandtes endnu i kirken, dog næppe længere som fungerende alterprydelser (jf. s. 2704 og 2791).

1634 blev kirken udvidet med en korsarm på nord-siden, der blev indrettet med stolestader; et vestpulpitur med siddepladser kan ligeledes være opsat i dette århundrede, men er tidligst omtalt 1803. 1636 tilkom en ny klokke. Prædikestolen synes fornyet o. 1700; om dens forgænger vides intet. 1752 var kirkebygningen i dårlig stand, og det samme gjaldt stolestaderne og beholdningen af tekstiler.²⁴⁵ Endvidere befandt en af kirkens to klokker sig angiveligt på Valdemars Slot.²⁴⁶

Ved sit besøg i kirken 1830 konstaterede kunsthistorikeren N. L. Høyen, at bygningen var i dårlig stand (s. 2774). Han noterede, at der fandtes tre altertavler: den trefløjede højaltertavle, en sidealtertavle med en biskop (Skt. Morten) samt 'en gammel altertavle a tempera' (s. 2790); sidstnævnte kendes ikke fra andre kilder. Blandt inventaret bemærkede han i øvrigt den romanske døbefont, degnestolen (»et lille Pulpitum«), klokken fra 1636 og et kirkeskib.⁶¹

I anden fjerdedel af 1800-tallet omtales såvel kirkebygningens som inventarets brøstfældighed gentagne gange (jf. s. 2774),²⁴⁷ og efter alt at dømme blev alterbordet, stolestaderne, pulpituret og antagelig også alterskranken fornyet 1853 eller kort efter. 1855 fik kirken sit første orgel. O. 1862 blev alteret rykket mod vest, så der kunne indrettes et præsteværelse bag det, mens en †præstestol blev taget ned og degnestolen flyttet til korets forreste del i sydsiden over for døbefonten (jf. fig. 108).

Forud for nedbrydningen af den gamle kirke i sommeren 1905 gav J. Vilh. Petersen meddelelse til Nationalmuseet om hvilke dele af inventaret, han påregnede at overføre til den nye kirke. Det gjaldt højaltertavlen, sidealtertavlen med Skt. Morten, alterstagerne, døbefonten med fad og kande, korbuekrucifikset, degnestolen, præsterækketavlen og lydeskjoldene. Derimod fandt han, at alterskranken, prædikestolen, stolestaderne og orglet var uden værdi.²⁴⁸ Efterfølgende blev inventaret besigtiget af Nationalmuseet ved Chr. Axel Jensen, der i det store og hele tilsluttede sig J. Vilh. Petersens betragtninger; dog ønskede han prædikestolen bevaret, hvis den på nogen måde kunne passes ind i den nye kirke.²⁴⁹ Det blev samtidig aftalt, at Nationalmuseet ville konservere

Fig. 107. †Kirkens indre set mod øst. Foto K. Monberg o. 1900. I Taasinge Lokalhitoriske Arkiv. – *Interior of the †church, looking east.*

altertavlens malerier, men at de øvrige dele af tavlen af økonomiske årsager måtte lades urørt ligesom korbuekrucifikset. Museet ville desuden bidrage til restaurering af sidealtertavlen med Skt. Morten (der var 'rent gyselig' at se på), mens kirken måtte tage sig af degnestolen.²⁵⁰ 30. april 1905 holdt man den sidste gudstjeneste i den gamle kirke,²⁵¹ udflytningen af inventaret skete i de første dage af maj,²⁵² og 16. maj 1905 blev der holdt auktion over forskellige byggematerialer samt dørfloje, stolestader, et orgel m.v.²⁵³

†*Alterborde*. 1) Middelalderligt, i det oprindelige kor. 2) Formentlig begyndelsen af 1500-tallet, i østforlængelsen; muret.²⁴ 3) O. 1853, 'en moderne fyrretræskasse'.¹¹⁹ Ved nedbrydningen af kirken blev bordet opsat i †kapellet sammen med nogle (†)altermalerier (s. 2791).¹³⁰

†*Alterklæder*. 1) Omtalt 1576, af flerfarvet ar-rask (uldent stof).¹⁹³ 2) Omtalt 1840, af fløj, 'gammelt'.²⁴ 3) O. 1842/43,²⁴ af fløj. 1862 skulle

det fornys.²⁵⁴ 4) Antagelig 1862, af rødt fløj med kors af guldguloner (jf. fig. 132).

†*Alterdug*. 1-2) Omtalt 1576.¹⁹³ 3) Omtalt 1660, da den var blevet 'ukristeligt borttrøvet' af fjenden.²³ 4) Omtalt 1752, beskrevet som 'meget slet'.²⁴ 5) Omtalt 1840, med bomuldsfrynser.²⁴ 6) O. 1847; dette år ønskedes en ny alterdug af linned forsynet med kniplinger.²⁴

†*Knæleskammel*, omtalt 1862.²⁹

Altertavlen (jf. fig. 108 og 132), o. 1475-1500, trefløjet, med figurrigt Golgatarelief i midtskabet, fire relieffer fra lidelseshistorien i fløjene og helgenmalerier på dissers bagsider, er overført til den nuværende kirke (s. 2719). Tavlen kan oprindeligt have været opsat i det romanske †kor; i begyndelsen af 1500-tallet må den være anbragt på et nyt, muret †alterbord i østforlængelsen.

En antagelig senmiddelalderlig †(?)*altertavle* er kun omtalt af N. L. Høyen 1830, der beskrev den

Fig. 108. †Korets indre set mod øst. Foto Søren Lolk 1905. I NM. – *Interior of the chancel in the †church.*

som en 'gammel altertavle á tempera', dvs. malet med temperafarver, med motiv af *Korsfæstelsen*.⁶¹ Figurernes ansigter var 'meget flittigt udarbejdede', 'de rige ... alle zinober geandter',²⁵⁵ og Longinus lagde hånden til det seende øje. Bag på var der 'sirater som dem i Roskilde Domkirke'. Høyen noterede endvidere, at tavlen faldt ned, fordi sømmene var rustne, og dens videre skæbne er uvis.²⁵⁶

Tre (†)altermalerier og et †altermaleri, formentlig o. 1875, udført som kopier efter altermalerier af C. W. Eckersberg, var opsat på tværbjælken i koret oven over den senmiddelalderlige højaltartavle (jf. fig. 105 og 107–08). 1905–06 blev malerierne op-hængt i †kapellet;¹³⁰ de tre førstnævnte er siden overført til den nuværende kirke (s. 2727).

En *sidealtartavle* fra o. 1500 med en bispeligen, sandsynligvis Skt. Morten, er overført til den nuværende kirke (s. 2729). Dens oprindelige placering er ukendt; i midten af 1700-tallet var

den angiveligt i korsarmen, og i anden halvdel af 1800-tallet hang den på nordvæggen i koret (jf. fig. 108–09).²⁵⁷ 1895, da kirken afgav en *sidealtartavle af Maria med barnet (ndf.) og et senmiddelalderligt *skab (s. 2797) til Nationalmuseet, blev det besluttet at bevare tavlen i kirken, fordi den efter alt at dømme viste dens værnehelgen.²⁵⁸

†*Sidealtartavle*. Antagelig senmiddelalderlig, kun omtalt 1663, viet til Skt. Anna (jf. s. 2704).¹³

**Sidealtartavle* (fig. 110), o. 1515, *Maria med barnet* som apokalyptisk Madonna.⁶³ Af egetræ, 107 cm høj. Maria står på måneseglet med Jesusbarnet på venstre arm, hun lægger hovedet på skrå mod venstre og skyder venstre hofte frem, så kroppen danner et s. Hun har langt, udslået hår, der falder bag skuldrene, og bærer en takket krone, hvis spidser er afbrækket. Hun er klædt i tætsiddende kjole og lang, folderig kappe, der er lukket med et bånd over brystet, samt breddsnu-

dede sko. Figuren mangler højre hånd, og venstre hånd er beskadiget; i kappens bånd er tre huller efter et tornament. Jesusbarnet, der sidder rank på sin mors arm med fremstrakte arme, er vist nøgent med kort, krøllet hår. Han mangler hele venstre og det meste af højre arm, og fødderne er beskadiget. Begge figurer har store udboringer midt i issen efter konstruktion eller fastgørelse.

Figuren står med rester af dels oprindelig, dels sekundær *staffering* på kridtgrund. Maria har bleg

hudfarve med rødlig partier, gråligt hår, brune øjne og stærkt røde læber, kjolen er hvid og kappen rød og gylden med blå for. Jesusbarnet har lys hud, gråligt hår, brune øjne og røde kinder.

Figuren stammer formentlig fra et sidealter for jomfru Maria, omtalt 1663 (jf. s. 2704).¹³ 1876 lå den i skabet (s. 2797);²⁵⁹ 1895 blev den overladt Nationalmuseet (inv.nr. D3208).²⁶⁰ 1974 blev den renset for overfladesnavs.

Fig. 109. Sidealtertavle med sekundær staffering fra anden halvdel af 1800-tallet, ophængt på nordvæggen i østfaget i kirken (s. 2791). Foto Chr. Axel Jensen 1905. – Side altarpiece with secondary ornamentation from the second half of the 1800s, hung up on the north wall in the east bay in the church.

Altersættet, 1634, er overført til den nuværende kirke (s. 2731).

†*Altersæt*, omtalt 1576, af forgyldt sølv.¹⁹³

Oblatæskan, 1794, er overført til den nuværende kirke (s. 2731), ligesom to *sygesæt* henholdsvis

fra 1741 og o. 1862 (s. 2732) og en *alterkande* fra 1838 (s. 2733).

†*Vinflasker*. 1-2) Omtalt 1576, to vinflasker af tin. Den ene rummede 1 pot, den anden 2 potter.¹⁹³

Fig. 110. Maria med barnet. *Sidealterfigur, o. 1515 (s. 2791). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Virgin and Child*. **Side altar figure*, c. 1515.

†*Vinskummeske*, 1740'erne, 'en almindelig te-ske'.²⁶¹

Altertagerne, o. 1550, er overført til den nuværende kirke (s. 2734).

†*Alterbøger m.m.*, omtalt 1576.¹⁹³ 1) Formentlig middelalderlig, et graduale på pergament. 2) Formentlig middelalderlig, et psalter på pergament. 3) En gammel alterbog. 4) 1537/39, kirkeordnansen. 5) 1550, Christian III's bibel. 6) 1556, Peder Palladius' alterbog. 7) 1573, Niels Jespersens graduale. 8) O. 1576 modtog kirken som de fleste andre kirker i herredet et eksemplar af Hans Thomesens salmebog (1569). En jernlænke, der fulgte med, så bogen kunne fastgøres, var dog for skrøbelig.

En *messehagel*, o. 1879, er overført til den nuværende kirke (s. 2734).

†*Messehagler*. 1) Omtalt 1576, 'gammel'.¹⁹³ 2) Omtalt 1576, af rødt gyldenstykke, dvs. rødt stof med indvævede guld- eller sølvtråde.¹⁹³ Det må være nr. 1 eller denne, der af biskop Jacob Madsen 1595 blev beskrevet som 'brodden og ond'.²² 3) Antagelig 1700-tallet; 1838 var den aldeles ubrugelig.²⁴ 4) 1839/40.²⁴ 1862 og 1879 nævnes behov for fornyelse af messehagelen.²⁹

†*Messeskjorter*. 1-2) Omtalt 1576, den ene som 'gammel'.¹⁹³ En af skjorterne blev 1595 af biskop Jacob Madsen beskrevet som hullet.²² 3) Omtalt 1660 som stjålet af fjenden sammen med 'alterdug nr. 3 m.m.'.²³ 4) Omtalt 1752, beskrevet som 'meget slet'.²⁴

†*Messeklokker*. 1-3) Omtalt 1576.¹⁹³ Den ene hang ved alteret, de to andre 'over koret' (jf. s. 2774).

†*Alterskranker*. 1) Uvis datering. 1853 var skranken 'aldeles brøstfældig'; den blev formentlig fornyet kort efter.²⁶² 2) (Jf. fig. 108 og 80a), o. 1853, opstillet i hestekoform. Skranken havde baluster-gitter med låge midt for og polstret knæfald. 1872 ønskedes gitteret fornyet og egetræsmalet.¹⁴³

Den romanke *døbefont* er sammen med *dåbsfadet* fra o. 1625 og en *dåbskande* fra o. 1850 (nr. 1) overført til den nuværende kirke (s. 2735 f.). Fonten stod i nordsiden af andet fag med fodens nederste del nedfældet i gulvet (jf. fig. 80a og 108).²⁶³

Korbuekrucifikset, o. 1520, tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense, er overført til den nuværende kirke (s. 2736). Det må oprindeligt have hængt

i eller over åbningen til koret. 1876 hang det på nordvæggen,¹⁵² men var 1905 flyttet til sydvæggen i fjerde fag (jf. fig. 105).¹¹⁹

†*Prædikestol* (jf. fig. 105-07), o. 1700, af fyrretræ.¹¹⁹ Kurven havde glat rammeværk med glatte fyldinger indrammet af enkelt profilerede lister. Postamentet afsluttedes forneden af en profileret fodliste hvorunder barokke hængeornamenter, og frisen var glat med profileret håndliste. Underbaldakinen var svejftet og fagdelt af ribber; den hvilede på en ottekantet bærestolpe. Opgangen, der forløb langs sydvæggen, var en trappe med fyldingspanel. Himlen havde glatte frisefelter adskilt af englehoveder på hjørnerne, og kronedes af topstykker med bladværk i gennembrudt arbejde. Indvendig i loftet var profilerede lister i ottekant.¹¹⁹ 1905 var stolen egetræsmalet, men derunder sås ældre farver, inderst rødt, og derover blå, grønt og forgyltning.²⁶⁴

1840 blev prædikestolen beskrevet som 'tarvelig, men brugbar'.²⁴ Den var opsat i sydsiden i langhusets tredje fag (jf. fig. 80a). To englehoveder, antagelig fra †prædikestolshimlen, og et timemglas findes i den nuværende kirke (s. 2739).

†*Prædikestolsbeklædninger* ønskedes fornyet 1862 og igen 1872.²⁶⁵

†*Stolestader*. 1) Uvis datering, men tidligst omtalt 1678, da der skulle indkøbes tre dusin brædder til at reparere dem.²³ 1752 var stolene atter meget brøstfældige,²⁴ igen 1805 trængte nogle af dem til reparation,²¹³ og det samme gjaldt 1834, da nogle ødelagte stole skulle istandsættes eller fornys.²⁴ 1840 beskrives stolene som 'meget tarvelige, ubekvemme og uden andet skillerum end en lægte'.²⁴ 1853 var de i så dårlig stand, at de burde udskiftes.²⁶² 2) Antagelig udførtes nye stolestader o. 1853; 1905 betegnes de som 'moderne og uden værdi'.¹¹⁹ De forreste stader i hver side havde gavle med vandret afdækning, fyldingsryglæn og døre, og de afsluttedes mod øst af forpaneler med fyldinger (jf. fig. 108). De øvrige stader havde karakter af bænke med let svejfede gavle og glat ryg (jf. fig. 105). Stolestaderne var malet

Fig. 111. *Skab, o. 1525 (s. 2797). Foto o. 1895, i NM. – *Cabinet, c. 1525.

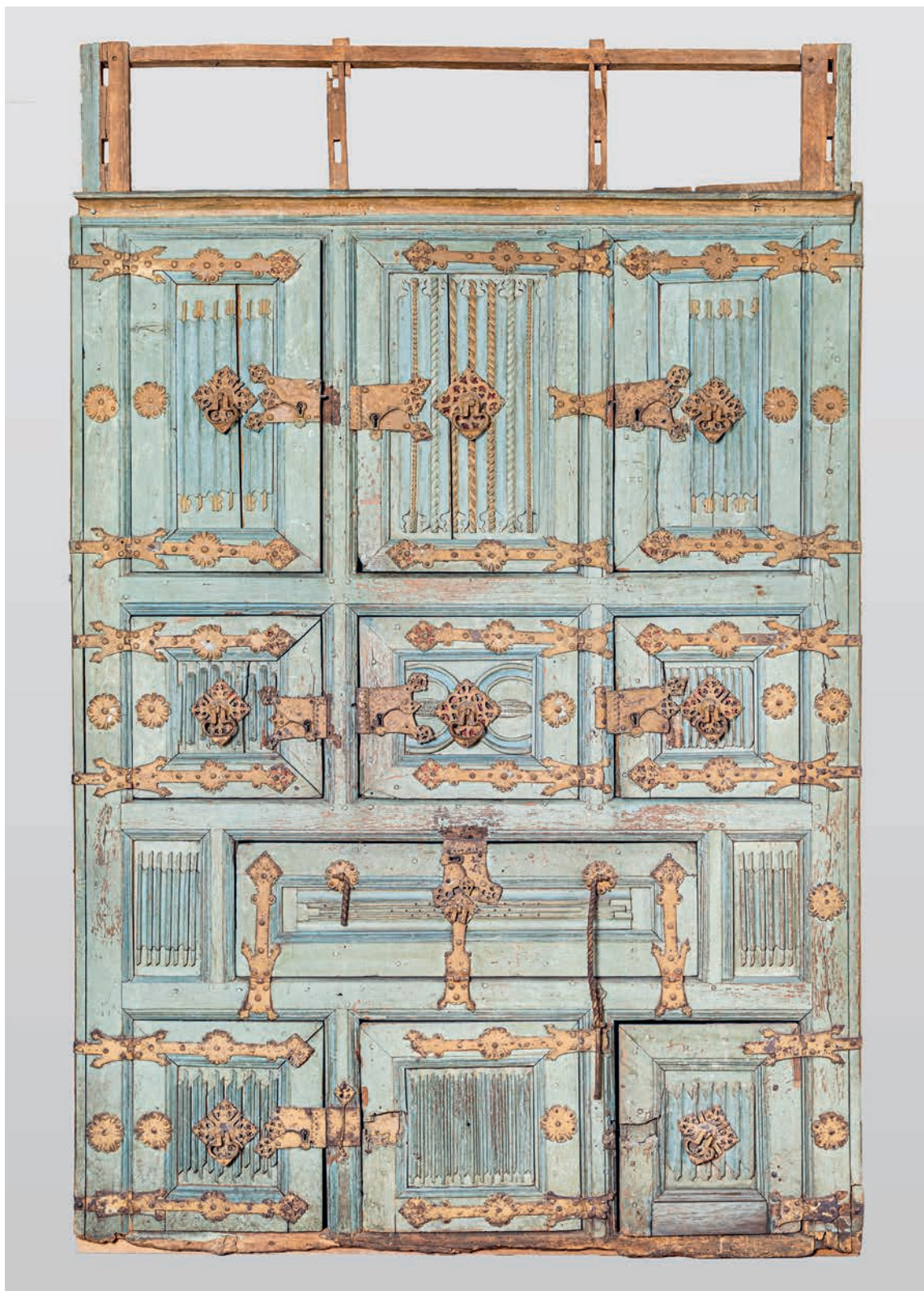

Fig. 113. Baldakin fra *skab (s. 2797). Foto Inger Marie Mulvad 2021. – *Canopy from *cabinet.*

med gullig farve,¹⁴³ 1872 blev de egetræsmalet,¹⁴³ og dette blev 1893 gentaget i en lysere tone.¹⁴³ 1904 blev antallet af siddepladser i kirken opgjort til 290 i skibet, 70 i korsarmen og 20 på pulpituret (jf. også fig. 80a).³⁶ Ved nedbrydelsen af kirken blev stolestaderne solgt på auktion.²⁶⁶

En *præstestol*, o. 1750–1800, er overført til den nuværende kirke (s. 2740). Stolen stod i korets nordside (jf. fig. 108).

†*Præstestol*, omtalt 1862,²⁶⁵ da den blev nedtaget og erstattet af et præsteværelse bag alteret (jf. ndf.). Stolen, antagelig en lukket opbygning, har formentlig stået i koret.

Degnestol, 1536, overført til den nuværende kirke (s. 2741). Degnestolen stod i korets sydside med front mod nord, idet gavlen med Skt. Morten var indføjet i det forreste stolestades forpanel (jf. fig. 108 og 80a).¹⁶⁰

†*Bænke*. 1) 1842, til skolebørnene, der sang ved gudstjenesten.²⁴ Bænkene stod i koret. 2) Omtalt 1862, to bænke i våbenhuset (dvs. tårnrummet).²⁹

En *servante*, 1903, er overført til den nuværende kirke (s. 2744).

†*Særlige rumindretninger*. O. 1862 indrettedes et præsteværelse bag alteret, afskærmet fra koret med forhæng, der var opsat mellem alteret og korets langvægge (jf. fig. 108).²⁹

**Skab* (fig. 111–17), o. 1525,²⁶⁷ et prægtigt udskåret møbel af egetræ med ti selvstændigt aflåste skabsrum, beslået med talrige rigt udformede beslag af smedjærn, ca. 250×182×37 cm. Skabet var oprindeligt kronet af en stavværksbaldakin, som siden indkomsten i Nationalmuseet er taget ned og henligger løst; den måler ca. 64×178×43 cm. Skabets samlede højde har været ca. 314 cm.

Skabets sider er prydet af løvværk i slyngede bugtninger, der på den venstre side bærer kolbeblomster, på den højre korsblomster.²⁶⁸ Forsidens ti låger fordeler sig med to gange tre låger foroven, hvoraf den øverste rækkes er højrektangulære. Derunder følger en bred, tværrektangulær låge (skænkeklappen), flankeret af smalle fyldingsfelter, og nederst er yderligere tre låger. Hver låge er udført af én planke, og alle låger og fyldinger er prydet med foldeværk i varierende udformninger, enten tæstillet eller mere udfoldet og fliget; dog har den midterste låge over skænkeklappen buede løvværksornamenter med kolbeblomster (fig. 115). Dekorationerne er reliefskårne og indrammes af pånaglede rammelister, der giver fyldingskarakter. Foldeværket er særligt rigt udformet på den øverste, midterste låge, hvor det er oprullet omkring stave med forskellige snoninger og perlestave. Bag denne låge er en gitterlåge af smedjærn, 76×34 cm, ophængt i tre hængsler og forsynet med eget låsetøj (fig. 116–17). Skabets oprindelige *†*fodder er gået til, og det hviler nu på to sekundære fodremme. Foroven afsluttes det

Fig. 112. *Skab, o. 1525 (s. 2797). I NM. Foto Arnold Mikkelsen 2020. – **Cabinet*, c. 1525.

Fig. 114. Bomærkeskjold. Detalje af baldakin fra *skab (s. 2799). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Trademark shield. Detail of canopy from *cabinet.*

af et rammeværk, der har båret en *baldakin (jf. ndf.).

Som nævnt er skabet tæt beslået med rigt udformede smedjærnsbeslag i gennembrudt arbej-

de. Lågerne er hængslet med lange korsblomstbeslag med midtroset og forsynet med store, firsidede låseblok med hjørneblomster samt rudeformede midtbeslag med gribering. Skænkeklappen har ingen gribering, men to snoede løbere, hvoraf den ene er knækket. På skabets lodrette rammestykker og på de fleste låger er desuden rosetter.²⁶⁹ Under beslagene er anbragt rødmalet læder, som ses gennem gennembrydningerne.

Skabet var oprindeligt kronet af en kvartrund, ca. 54 cm høj, fremspringende stavværksbaldakin i tre fag, der nu opbevares adskilt fra det (fig. 113). Baldakinen har profileret rammeværk, prydet med snoede stave; de lodrette rammestykker er afsluttet af femsidede knapper i begge ender. I

Fig. 115. Skabslåge. Detalje af *skab (s. 2797). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Cabinet door. Detail of *cabinet.*

Fig. 116–117. Låge og gitterlåge for *skabets øverste, midterste rum, som formentlig har haft funktion af monstransskab (s. 2797). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – Door and latticework door for top, middle compartment of *cabinet, which presumably had the function of a monstrance.

rammens skæringspunkt mellem første og andet fag fra højre er fastgjort et lille bomærkeskjold (fig. 114). I de mellemfaldende felter er gennembrudte stavværksarkader. Den nedre består af fint profilerede rundbuer, der ender i korsblomster over en snoet stav, den øvre har krydsende rundbuer af rundstave, der bærer store korsblomster.²⁷⁰

Skabet står med sekundær bemaling i lys, blågrøn farve med lysebrune beslag.²⁷¹ Baldakinens rammeværk er malet i en mere blå tone, og stavværket er lysebrunt. Den oprindelige staffering er ukendt; beslagene har antagelig været fortinne.²⁷²

Skabet er formentlig et fynsk arbejde, beslægtet med skabe i Odense Vor Frue og Kerteminde kirker (DK Odense 1115 og 1992). Det har formentlig oprindeligt stået i koret, hvor det har været anvendt til opbevaring af altersølv og tekstiler. Gitterlågen (fig. 117) antyder endvidere, at det har tjent som monstransskab, dvs. til at opbevare

og fremvise indviede hostier (jf. skabet i Kerteminde, DK Odense 1993). Det er tidligst omtalt 1576, hvor det blev beskrevet som 'skønt' og med fem[!] rum.²⁷³ 1663 omtales det som 'gammelt'.¹³ 1682 fandt sognepræst Hans Fich et *†epitafium* på papir i det (jf. s. 2801),²⁷⁴ og i hvert fald i anden halvdel af 1800-tallet blev det brugt til opbevaring af en *sidealterfigur af Maria med barnet (s. 2791) og to lysestolde (s. 2752).²⁷⁵ Skabet stod på dette tidspunkt i korsarmen og trængte stærkt til reparation.²⁷⁶ Baldakinen var beskadiget, flere låger var revnede, og en af de nederste var gået helt i stykker, der lå på gulvet, ligesom en del af låsene og beslagene var brudt af og henlagt forskellige steder.²⁷⁷ 1895 blev skabet overladt Nationalmuseet (inv.nr. D3207).²⁷⁸ Ved indkomsten i museet konstateredes, at især underdelen var beskadiget og de oprindelige fodstykker erstattet af nye;²⁷² disse er siden borttaget og erstattet af en ny fodliste, li-

gesom der er udført afstivning af baldakinens rammeværk.

En *pengeblok* fra 1500-tallet er, efter at have været i privat varetægt, overført til den nuværende kirke (s. 2744).¹⁹³

Pengebøsser. 1–2) O. 1850, overført til den nuværende kirke (s. 2745).²⁹ 3) O. 1869, overført til den nuværende kirke (s. 2745). Samhørende med en tilsvarende *†pengebøsse*.

Pengetavle, o. 1750, overført til den nuværende kirke (s. 2745).

En jernbeslået *†dørfloj* i tårnet er omtalt 1660, da den var blevet taget af svenskerne.²³

†Pulpiturer. 1) 1600–1700-tallet, tidligst omtalt 1803,⁶⁸ opsat ved vestvæggen foran tårnarkaden. 1853 ønskedes pulpituret fornyet.²⁶² 2) (Jf. fig. 106), antagelig o. 1853, opsat samme sted som forgængerens. Pulpituret hvilede på glatte søjler og havde brystning af fyldingspanel. Opgangen var via en trappe i tårnrummet (jf. fig. 80a).²⁷⁹ 1855 blev *†orglet* anbragt på det.¹³⁰

†Orgel, 1855, bekostet af sognets beboere.¹³⁰ Det lille orgel bestod kun af to stemmer, men 'svarede til hensigten, som var den at akkompagnere og støtte kirkesangen, ikke at overdøve den'.¹³⁰ Orglet blev opsat over indgangen fra våbenhuset på *†pulpitur* nr. 2 (fig. 106). 1905 blev det solgt på auktion.²⁵³

†Salmenummertavler. 1) (Jf. fig. 106–07), 1800-tallets første halvdel, omtalt 1862.²⁹ Seks rundbuede, sortmalede tavler til påskrift af numre med kridt. 1896 ønskedes de malet eller fornyet.¹⁴³ 2) (Jf. fig. 105–06), o. 1899,²⁹ et antal tavler med profileret trekantgavl, indrettet til skydenumre.

Præsterækketavle, o. 1730–50, overført til den nuværende kirke (s. 2748). Tavlen hang i sydsiden i andet fag (jf. fig. 101).²⁸⁰

En *kirkestævnetavle*, o. 1750–1800, er overført til den nuværende kirke (s. 2749).

Andre †tavler. Omtalt o. 1750 og 1774, beskrevet som 'en gammel tavle' med biskop Absalons tre sønner (eller brorsønner) 'udhugget', dvs. fremstillet i relief (jf. sagn s. 2704).¹⁷ Tavlen kan ikke karakteriseres nærmere.

To *malerier*, som hænger i tårnet i den nuværende kirke (s. 2749 f.), henholdsvis fra o. 1750 med motiv af *Korsfæstelsen* og fra slutningen af

1700-tallet visende *Opstandelsen*, har antagelig hængt i den nedbrudte kirke.

†Ildkar, omtalt 1576, af kobber,¹⁹³ anvendt til at hente trækul til at tænde alterlysene ved (jf. *DK Ribe* 1553 og 2022).

†Lysekrone, omtalt 1905, med indskriften »Bjerreby Kirke«. Kronen befandt sig da angiveligt på Valdemars Slot.²⁸¹

†Petroleumslamper (jf. fig. 105 og 108), 1896, den ene bekostet af gårdfæster Lars Hansen Skov, Hellev, de øvrige ved frivillige bidrag fra medlemmer af menigheden og tilskud fra Carl Juel-Brockdorff.¹³⁹ Af messing med glasskærm og fligede arme til levende lys, ophængt i jernkæder med kugler. Efter nedrivningen var lamperne kortvarigt ophængt i den nye kirke, hvor man dog ikke fandt dem passende, og de blev derpå solgt på auktion.³⁶

To *lyseskjolde*, o. 1700, er overført til den nuværende kirke (s. 2752). Skjoldene var henlagt i **skabet* (s. 2797); 1895 blev de ophængt i skibet på pillerne mellem langhusets andet og tredje fag (jf. fig. 105–07).²⁸²

†Kirkeskib, omtalt 1830, en 'model af et gammelt skib', der hang under et af hvælvene.⁶¹

†Ligbåre, omtalt 1808. Båren stod i våbenhuset (dvs. tårnrummet).

Klokke, 1891, overført til den nye kirke (s. 2753).

†Klokker. 1576, 1660 og 1678 havde kirken to klokker, en stor og en lille.²⁸³ 1752 var den ene af klokkerne angiveligt 'på slottet' (dvs. Valdemars Slot).²⁸⁴ Derefter nævnes kun en klokke.²⁸⁵

1–2) Omtalt 1576, beskrevet som 'mådelige'.¹⁹³ 1595 var tømmeret i tårnet så løst, at man ikke kunne ringe med den ene klokke.²² En af de to klokker kan 1636 være omstøbt til nr. 3.

3) 1636,²⁸⁵ støbt af Cordt Kleimann, Lübeck, ca. 81 cm høj og 110 cm i tværmål. På klokken var en indskrift med versaler: »Avs dem Fevr bin ich geflossen M(eister) Cort Kleiman avs Lvbeck hat mich gegossen 1636« (Ud af ilden er jeg flydt, mester Cordt Kleimann i Lübeck har mig støbt 1636), og over og under indskriften var en 'meget smuk' bort.²⁸⁶ 1678 var klokken helt løs og skulle tages ned og repareres.²³ 1814 var den revnet og havde dårlig lyd,²⁴⁷ og 1891, efter et forgæves forsøg på at reparere den, blev den omstøbt til den nuværende klokke (s. 2753).²⁹

GRAVMINDER

To epitafier er overført til den nuværende kirke. En romansk *gravsten er overladt Nationalmuseet, og to andre er hensat på kirkegården. Bevaret er endvidere to gravsten fra 1600-1700-tallet. Under koret var en tilmuret præstebegravelse.

Epitafier. 1) 1735, over sognepræst Poul Andersen Schytte, †1735, hans første hustru Birgitte Sørensdatter, †1716, og hans anden hustru Ane Cathrine Møller. Epitafiet, der var indmuret i nordvæggen i langhusets andet fag (jf. fig. 101 og 103),²⁸⁷ er overført til den nuværende kirke (s. 2755). Det var omgivet af en tilmalkmalet søjledekoration (jf. tilmiddelalderlige kalkmalerier nr. 2, s. 2787).

2) O. 1803, over sognepræst Georg Johan Flor, †1803, overført til den nuværende kirke (s. 2756). Epitafiet hang på den sydøstlige hvælvkappe i langhusets andet fag (jf. fig. 108).²⁸⁸

†*Epitafium*, 1552, over sognepræst Jens Henriksen (Svanesø), †15. marts 1552, med latinsk indskrift, forfattet af sognepræst i Bregninge, Peder Philosophus.

Epitafiet bestod af et ark papir med indskrift med »antique Karakterer«, dvs. minuskler:²⁸⁹

»Sarcophago²⁹⁰ contegitur
Johannes hic Henrici
In Pulvere jam conditur
Templo Sancti Martini
vir prudens, pius, humilis,
In pauperes benignus,
Atq(ue) in Sacris litteris,
semper fuit sedulus,
Scripturarum Professores,
Ac²⁹¹ literatos viros
Induxit suas in ædes
Inopes Philosophos
Sic vitæ necessaria
Hic ipsis ministravit,
Potum qvoq(ue) cibaria
Egenis impartivit
Non habet jam Toslandia
Proch! talem Sacerdotem
vix qvoq(ue) in Fionia
Ei dicas Similem
Hic vanas curas abegit
Forti tunc de pectore
Cum mors tremenda irrepsit
Somnifero furore,
Commendans Deo animam
E vita sic decessit,

Exiguam petens urnam
In terram emigravit,
Sed:²⁹² MDL et duplex ii²⁹³
Ante Gertrudi Festum
Martis die Præsbiteri
Occluserunt tumulum
Regno Paradisiaco
Ambrosia nunc fungitur
Sanctorum in tripudio
Martino collocatur
Qvilibet exagtæ vitæ,
Qvum tuba magna vocet
Acta cogetur reddere,
Præmia qvoq(ue) capiet
Olorino Stagno Petrus
Finxit Epitaphium
Cognomine Philosophus
Ex dictis Antiquorum«. ²⁹⁴

(Her i graven gemmes Jens Henriksen. I støvet skjules nu, i den hellige Martins kirke, en klog, from og ydmyg mand, godgørende mod de fattige, og var han altid flittigt optaget med de hellige skrifter. Lærere i skrifterne og lærde mænd indtog han i huset, disse fattige filosoffer. Sådan skænkede han dem livets fornødenheder, mad og drikke uddelte han til de trængende. Nu har Tåsinge, – ak og ve! – ikke sådan en præst, og næppe heller på Fyn kan man nævne en lignende. Han jog de tomme bekymringer ud af et stærkt bryst, da den frygtede død sneg sig ind på ham med søvnbringende raseri. Idet han betrede sin sjæl til Gud, forlod han således livet, søgte den lille urne og begav sig ned i jorden. Men i MDL plus dobbelt II, tirsdag før Gertruds dag, lukkede de præstens grav. I paradiset rige nyder han nu ambrosia, i de helliges glædesdans er han sammen med (?) Martin. Enhver, der når den store basun kalder, er tvunget til at aflægge regnskab for sit liv, vil også få sin belønning. For Svanesø skabte Peder epitafiet, ham med tilnavnet Philosophus,²⁹⁵ ud fra de gamles udsagn).

Papiret med mindeskriften har antagelig oprindeligt været indrammet og ophængt i kirken.²⁹⁶ Angivelig blev det 1682 fundet i *skabet (s. 2797) af sognepræst Hans Fich, som lod det indramme for at sikre, at det blev bevaret.²⁷⁴ 1755 var det endnu »in originale« ved kirken; det bestod ifølge beskrivelsen af et stykke papir i en ramme og var flere steder beskadiget af 'møl og orme'.²⁴⁶ 1823 var det ifølge sognepræst Fr. Chr. Lund ikke at finde nogen steder.²⁹⁷

Gravsten. 1-2) To romanske gravsten var indsat henholdsvis som sokkelsten på sydsiden under langhusets andet fag (nr. 1, jf. s. 2769) og som

grundsten under det sydvestlige hjørne af tårnet (nr. 2, s. 2770).²⁹⁸ Begge er nu opsat på kirkegården (s. 2756).

★3) (Fig. 118), romansk, af grå granit, 75×35 cm, 18 cm høj, svagt trapezformet med let skrå sider og tovsnoning langs kanten, afbrudt af hjørneholder. Fladen er glat. Stenen blev fundet indsat i vestforlængelsens sydmur tæt ved tårnet i forbindelse med nedbrydningen af kirken (jf. s. 2767) og indsendt til Nationalmuseet (inv.nr. D6046).¹⁹

4) Antagelig slutningen af 1600-tallet, over Jens, færgemand. Stenen, der lå i midtergangen sammen med nr. 5, nærmest alteret, ligger nu i gulvet i kapellet (se gravsten nr. 3, s. 2757).²⁹⁹

5) Antagelig 1700-tallet,³⁰⁰ over ukendt. Stenen lå oprindeligt i midtergangen sammen med nr. 4. Den er antagelig identisk med en brækket gravsten, der er hensat i det nuværende nordre trappehus (se gravsten nr. 4, s. 2757).³⁰¹

En †gravsten, lille og helt udslidt, lå i korsarmen.¹⁵²

†Muret begravelse, indrettet 1698 af sognepræst Hans Fich (jf. †eftermiddelalderlige kalkmalerier nr. 1, s. 2787). I koret foran alteret, beregnet til to kister.³⁰² 1755 nævnes, at præsterne og deres familier blev nedsat i begravelsen, men at der

Fig. 118. ★Gravsten nr. 3, romansk (s. 2802). I Nationalmuseet. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – ★Tombstone no. 3, Romanesque.

Fig. 119. ★Kisteplade, o. 1735, over sognepræst Poul Andersen Schytte (†1735) (s. 2802). I Svendborg Museum. Foto Inger Marie Mulvad 2021. – ★Coffin plate, c. 1735, of parson Poul Andersen Schytte (†1735).

ikke var nogen indskrifter på de kister, der stod i den.¹⁹⁵ Ved nedbrydningen af kirken fandt man tre næsten hensmuldrede †kister i begravelsen, en ★kisteplade over sognepræst Poul Andersen Schytte (ndf.) og et kistebeslag (s. 2758); sidstnævnte er overført til den nuværende kirke.¹⁴⁸

★Kisteplade (fig. 119), 1735, over Povel (Poul) Andersen Schyt[te], sognepræst, ★5. jan. 1671, †19. april 1735, 64 år, tre måneder, ... uger og tre dage gammel. Han var 1° g.m. Birgitte Sørensdatter i 17 år og seks måneder; parret fik ingen børn. 2° g.m. Ane Cathrine Møller i 16 år og ti måneder, med hvem han fik en datter, som »for Rum Tid Siden er Hensoved i Herren«. ³⁰³

Oval plade af metal (jern?), 20,5×16 cm, stærkt rusten. Kanten er beskadiget og indskriften med fordybet kursiv er delvis ulæselig. Under indskriften er graverede forgængelighedssymboler: Et vinget timeglas, hvilende på et dødningehoved over krydslagte knogler, indrammet af grene med fligede blade. Pladen kom 1909 til Svendborg Museum (inv.nr. 1155).

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller utrykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Bjerreby Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Svendborg Amt i almindelighed, jf. også s. 59 ff. Henvvisninger til *Danmarks Kirker*, Kbh. 1933-, er angivet som DK, efterfulgt af betegnelsen på det pågældende amt; referencer inden for Svendborg Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. Rigsarkivet, Odense (RAO). *Fyns bispearkiv*: Indberetninger om kirkeejere og patronatsret 1695-1786. – Synsforretninger over kirker med uddrag af regnskab 1631-35. – Synsforretninger over kirker 1718-35 (*Bispeark*. Syn over kirker). – Visitatsprotokol 1732-1803 (*Bispeark*. Visitatsprot.). – Indberetninger om kirker og kirkegårde 1812-43 (*Bispeark*. Indb. om kirker og kirkegårde). – Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872-98 (*Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde). – Sunds Herreds breve 1541-1805, 1805-1968 (*Bispeark*. Sunds Hrds. breve). – Sunds og Sallinge herreder 1853-67 (*Bispeark*. Sunds og Sallinge hrdr.). *Sunds Herreds provstiarkiv*: Register over kirkenes indkomster 1576 (*Provstiark*. Reg. over kirkernes indk.). – Kirkeregnskaber 1645-75 (*Provstiark*. Rgsk.). – Justitsprotokol m.m. 1690-1824 (heri kirkesyn 1760-1824) (*Provstiark*. Justitsprot. m.m.). – Breve fra biskop, amtmænd, stiftsøvrighed og forskellige 1727-1812 (*Provstiark*. Breve fra biskop, amtmænd m.fl.). – Forskelligt 1851-75 (*Provstiark*. Forsk.). – Synsprotokol for kirker 1935-81 (*Provstiark*. Synsprot.). *Sunds-Sallinge Herreds provstiarkiv*: Kopibog over udsendte cirkulærer 1844-54 (*Sunds-Sallinge Hrds. Provstiark*. Kopibog). *Svendborg Amtsprovsti*: Synsprotokol for Sunds og Sallinge herreder 1824-39 (*Svendborg Amtsprovsti*. Synsprot.). *Bjerreby Sogn*: Diverse breve og dokumenter 1690-1942 (*Sogneark*. Div. breve og dok.). – Embedsbog 1835-1979 (*Sogneark*. Embedsbog). – Kirkeprotokol 1862-2004 (*Sogneark*. Kirkeprot.). *Landet Sogn*: Enesteministerialbog 1646-1813. *Bjerreby menighedsråd*: Forhandlingsprotokol 1904-83 (*Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.). *Valdemar Slot*: Diverse dokumenter om gejstlighed og kirker på Tåsinge 1722-1861 (*Valdemar Slot*. Div. dok.). *Schelenborg Gods*: Dokumenter vedr. kirkerne 1755-1940. *Tåsinge birkedommer*: Tingbog 1658-1662, 1674-80 (*Tåsinge birk*. Tingbog). *Den kgl. bygningsinspektør*: Sager vedr. kirkebygninger på Fyn 1896-1925 (*Den kgl. bygningsinsp.* Sager vedr. kirkebygninger). *Fyn i almindelighed*. *Topografica*: 6. Udskrift af de af stiftets præster i henhold til stiftsøvrighedens befaling af 22. okt. 1706 indgivne beretninger om kirkerne og disses antikviteter (*Fyn i alm.* 6. Indb. 1706). – 17a. Fyn St-U. Sunds Herred. Sognepræsters efterretninger om de forskellige sogne 1760-1800 (*Fyn i alm.* 17a. Sunds Hrd. Sognepræsters efterretn.).

Det Kongelige Bibliotek (KB). *Gamle kongelige Samling*. 2349. 4°. Jacob Bircherod jun.: Collectanea Fionensia. E. Samling om Taasinge Lands Antiquiteter. – 2351. 4°. Udskrift af Præsteskabets i Fyens Stift Antegnelser om Kirkerne i Fyen og underliggende der i Stiftet, for det meeste samlede og indgivne til Stiftets Øvrighed 1706-1707, med nogle faae Tegninger af Gravsteder og Vaabener (GKS 2351. 4°. Antegnelser om Kirkerne i Fyen 1706-07). *Kallske samling*. 377. 4°. Kopi af beskrivelse over kirkerne og herregårdene i Fyn og i Lange-land, af sognepræsterne til Thuras brug forfattet 1755 (*Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755). – 378. 4°. Et Bundt Miscellanea til den danske, især Jyllands, Topographie.

Nationalmuseet (NM). *Håndskriftsamlingen*: C. T. Engelstoft, Kirkene i Fyns Stift (med register af Olaf Olsen) (NM. *Engelstoft*). *Notebøger mv.*: N. L. Høyen, VII, 60 (1830). – Henry Petersen XXV, 16 f. (uden år, 1800-tallets sidste fjerdedel). – V. Koch, I, 19, 22 (1890). – C. M. Smidt XI 3-11, 18-20 (1905). *Indberetninger*: J. B. Løffler 1876 (bygning, inventar, gravminder). – Sabinus Høgsbro 1890 (klokke). – Chr. Axel Jensen 1905 (bygning, kalkmalerier, inventar og gravminder). – Erik Bayer 1906 (altertavle og sidealtertavle). – Eigil Rothe 1909 (sidealtertavle). – Niels Tjernansen 1923 (malerier på altertavlens fløje). – N. J. Tjernansen 1945a (malerier på altertavlens fløje) og 1945b (altertavle). – Einar V. Jensen 1951a (altertavle) og 1951b (korbuekrucifiks). – Birgit Als Hansen 2003 (guldundersøgelse).

Taasinge Lokalhistoriske Arkiv. Bjerreby Kirke. – Svend Højtes samling.

Rønnow Arkitekter A/S. *Det Kgl. Bygningsinspektors Arkiv*: Bjerreby Kirke (Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark.* Bjerreby K.).

Tegninger og opmålinger. *Det Kongelige Bibliotek* (KB). J. G. Burman Becker 1856 (†kirken set fra nord).

Nationalmuseet (NM). *Bygning*: C. M. Smidt 1905 (grundplan af †kirken). – J. Vilh. Petersen 1905 (opmåling af †kirken (tværsnit af skib og tårn, grundplan), tegninger til den nye kirke (grundplan, tværsnit, opstalter, detaljer)). – Lars Mindedal 1969/1985 (grundplan, længdesnit, tværsnit). *Glasmaleri*: Birgit Als Hansen 1979 (opmåling af glas og blyindfatning). *Kalkmalerier*: C. M. Smidt 1905 (tegning af †kalkmalerier (skib og tekstbånd), akvareller af †kalkmalerier). *Inventar*: J. Vilh. Petersen 1905 (inventar). – Eigil Rothe 1909 (kalke af brokademønster på sidealtertavle). – Einar V. Jensen 1951 (kalke af sømhuller på altertavle).

Odense Bys Museer. J. Vilh. Petersen 1905 (detalje af den nye kirke).

Svendborg Museum. C. G. Høgstrøm 1905 (akvareller af †kalkmalerier).

Litteratur. Fred. Christ. Lund, *Beskrivelse over Øen Thorseng*, Odense 1823 (*Lund 1823*). – C. G. Høgstrøm, *Taasinge paa Niels Iuels Tid*, Nyborg 1916 (*Høgstrøm 1916*). – Gunnar Pedersen, *Bjerreby Kirke*, 1951

(Pedersen 1951). – Otto Norn, »En Altertavles Skæbne gennem 500 Aar«, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1952, 54–64. – Henrik M. Jansen, »Af Bjerreby kirkes tragiske saga«, *Årbog for Svendborg & Omegns Museum* 1992, 52–62 (Jansen 1992). – Henrik M. Jansen, »Af Bjerreby kirkes tragiske saga«, *Fyns Stiftsbog* 1993, 118–41 (Jansen 1993). – Didier Gautier, »Bjerreby Kirke«, *Tåsinge Årbog* 2000, 33–44 (Gautier 2000). – »Fra den gamle dagbog. Lars Rasmussen Højte, Vaarø fortæller om den gamle kirke i Bjerreby«, *Tåsinge Årbog* 2000, 45–53 (Højte 2000). – »Beskrivelse af en Kirke fortalt i Hans Knudsen Nielsens gamle stilebog«, *Tåsinge Årbog* 2009, 6–7 (Nielsen 2009).

Historisk indledning ved Rikke Ilsted Kristiansen, kirkens omgivelser, bygning, glas- og kalkmalerier ved Pia Katrine Lindholt, inventar og gravminder ved Rikke Ilsted Kristiansen, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Arkivalielæsning ved Marie Louise Blyme, Bjørn Westerbeek Dahl og Kathrine Faust Larsen m.fl. Oversættelser ved James Manley (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet juni 2021.

¹ RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.; Embedsbog. Grundstenen blev nedlagt 23. aug. 1905; *Højte 2000* 45.

² *Diplomatarium Danicum*, Det danske Sprog- og Litteraturselskab (udg.), 3, IX, Kbh. 1982, nr. 164 (5. jan. 1372). Samme præst nævnes 1377, da han attesterede nogle breve; jf. *samme*, 4, I, Kbh. 1984, nr. 202 (3. marts 1377).

³ *Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316-1536*, L. Moltesen m.fl. (udg.), IV, Kbh. 1910, nr. 2476 (22. maj 1472); Johs. Lindbæk, »Biskop Niels Skave i Roskilde og Sorø kloster«, *Historisk Tidsskrift* 8, I, 1907-08, 256.

⁴ KB. GKS 2351. 4°. Antegnelser om Kirkerne i Fyen 1706-07; *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755.

⁵ »Om Mester Hans Urne Domprovst i Odense, og hans Testament 1503«, *Danske Magazin* I, Kbh. 1745, 294.

⁶ »Regnskabsbog over Indtægten af Landehjælpen 1524-26«, *Danske Magazin* IV, 2, 1873, 51.

⁷ *Danske Kirkelove*, Holger Fr. Rørdam (udg.), I, Kbh. 1883, nr. 419 (7. jan. 1555).

⁸ *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551-1660*, Rigsarkivet (udg.), Kbh. 1885-2005 (31. maj 1581); *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, Jens Rasmussen og Anne Riising (udg.), Odense 1995, 215.

⁹ *Kronens Skøder paa afhaendet og erhvervet Jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden*, Rigsarkivet (udg.), I, Kbh. 1892, 527.

¹⁰ RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.; *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

¹¹ RAO. *Bispearkivet*. Synsforretninger over kirker med uddrag af regnskab 1631-35.

¹² F. Elle Jensen, »Frivillige menighedsråd i Fyns Stift«, *Kirkehistoriske Samlinger* VII, 4, 1960-62, 121.

¹³ RAO. *Provstiark*. Rgsk.

¹⁴ NM. Den Kongelige Mønt- og Medaillesamling. Fundprotokol V, 1906/07, nr. 1022.

¹⁵ Man fandt desuden brudstykker af en urne. Brev fra Erik Bayer til M. Mackeprang 22. maj 1906, i NM; jf. også *Højte 2000* 45 f.; Ekkehard Aner og Karl Kersten, *Die Funde der älteren Bronzezeit des Nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*, 3, 1977, 187 med tavle 129.

¹⁶ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; *Lund 1823* 35.

¹⁷ RAO. *Fyn i alm.* 17a. Sunds Hrd. Sognepræsters efterretn.; Erich Pontoppidan og Hans de Hofman, *Den danske Atlas* VI, Kbh. 1774, 726.

¹⁸ A. F. Schmidt, »Sagn og Tro knyttet til Sten i Svendborg amt«, *Fynsk Hjemstavn* 1929, 18.

¹⁹ Korrespondance i NM.

²⁰ Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark.* Bjerreby K.; jf. årlige luftfotos på www.GeoFyn.dk, set 2. febr. 2021.

²¹ Achton Friis observerede ligeledes flere romanske sokkelkvadre i diget ved sit besøg 1921. De var blevet 'sprængt' ved indsættelsen. Achton Friis, *De Danskes Øer* 1, Kbh. 1965 (2. udg.), 110.

²² *Biskop Jacob Madsens visitatsbog* (note 8), 216.

²³ RAO. *Tåsinge birk*. Tingbog.

²⁴ RAO. *Valdemar Slot*. Div. dok.

²⁵ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot. Det samme nævnes 1962, men der synes ikke at være sket en regulering af hjørnet på dette tidspunkt. Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark.* Bjerreby K.

²⁶ RAO. *Provstiark*. Synsprot.; *Sogneark*. Kirkeprot.

²⁷ NM. Tegning af Ejnar Mindedal Rasmussen 1938. En romansk gravsten (nr. 1, s. 2756) ønskedes anvendt som den ene granitstolpe, men det blev ikke realiseret, da Kirkeministeriet nedlagde forbud. Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark.* Bjerreby K.

²⁸ Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark.* Bjerreby K.

²⁹ RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.

³⁰ RAO. *Provstiark*. Synsprot.

³¹ NM. Tegninger ved Ejnar Mindedal 1968; RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.

³² Ved 11. middelalderkirkens nedbrydning blev inventaret opbevaret midlertidigt i 11. kapellet. Korrespondance i NM; Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark.* Bjerreby K.

³³ Allerede 1950 ønskedes det flyttet til et andet sted på kirkegården (jf. ovf.). RAO. *Provstiark*. Synsprot.

³⁴ Foto i Taasinge Lokalhistoriske Arkiv. Svend Højtes Samling.

³⁵ Fattighuset omtales 1962 som 'hospitalet'. Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark.* Bjerreby K.

³⁶ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

³⁷ RAO. *Bispeark*. Indb. om kirker og kirkegårde.

³⁸ *Vore Kirkegaarde* 1928–29, 131.

³⁹ RAO. *Bispeark*. Sunds Hrds. breve. Den nye kirke er beskrevet i RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

⁴⁰ Kirken skulle være blevet flyttet 12 m mod vest ifølge J. P. Trap, *Kongeriget Danmark*, 4. udg., Gunnar Knudsen (udg.), Kbh. 1923, IV, 708.

⁴¹ Jf. s. 2760 var sokkelprofilen med hulkel over rille formentlig oprindeligt en skråkant over rille, men kan være omdannet ved opførelsen af den nye kirke.

⁴² *Gautier* 2000 42.

⁴³ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; *Provstiark*. Synsprot.

⁴⁴ Korrespondance i NM; Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark*. Bjerreby K.

⁴⁵ RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.; Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark*. Bjerreby K.

⁴⁶ NM. Tegninger af varmeanlæg ved H. P. Knudsen 1969; Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark*. Bjerreby K.

⁴⁷ Under fyrrummet og triumfmuren var der ligeledes en nedsænket 'luftbrønd', jf. tegninger af J. Vilh. Petersen 1905, i NM.

⁴⁸ *Pedersen* 1951 7; RAO. *Sogneark*. Embedsbog.

⁴⁹ *Fyns Stiftsbog* 2007, 167.

⁵⁰ *Pedersen* 1951 8.

⁵¹ Sissel F. Plathe og Jens Bruun, *Danmarks Middelalderlige Altertavler – og anden billedbærende kirkeudsmykning af betydning for liturgien og den private andagt* 1–2, Odense 2010, 116–19.

⁵² NM. Indb. ved Einar V. Jensen 1951a; *Norn* 1952 54–64.

⁵³ Der er tale om et afkortet citat, hvor de to fulde verselinjer lyder: »Salve crux digna super omnia ligna benigna/ Tu me consigna moriar ne morte maligna« (Hil dig, ærværdige kors, velsignet over alle træer,/ sign du mig, at jeg ikke skal dø en ond død). Versene er skrevet på middelalderlige, rimede heksametre af en avanceret type, hvor både indrim og enderim rimer på hinanden. Tilsvarende indskrift findes bl.a. på en klokke fra 1500 i Skt. Lambertus Kirke i Rellinghausen, Essen; <http://www.inschriften.net/essen-stadt/inschrift/nr/di081-0083.html#content>; venligst oplyst af seniorredaktør Peter Zeeberg, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. 1755 bemærkede sognepræst U. A. Svitser det afkortede citat, idet han lod sin afskrift af indskriften ledsage af bemærkningen: »og ey meere«. KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755.

⁵⁴ Ifølge Høyen var der indsat '†profetbilleder' i firpas-medaljonerne, heraf var dog kun et endnu på sin plads i 1830. NM. Høyen, notebog VII, 1830, 60 (jf. fig. 25).

⁵⁵ Om der oprindeligt som på altertavlen i Thuro (s. 2398) har været hhv. en svævende engel og en djævlfigur over røverne for at hente deres sjæle, vides ikke.

⁵⁶ 1905 konstaterede Chr. Axel Jensen, at der fandtes 'ret betydelige' levn af oprindelige farver på kridtgrund på selve tavlen, mens '†predellaen helt havde mistet sine oprindelige farver'; NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905. Ved en forundersøgelse af tavlen 1945 fandt N. J. Termansen, at den oprindelige staf-

Fig. 120. Kirken og †kapellet set fra sydvest. Postkort fra første fjerdedel af 1900-tallet. I Taasinge Lokalhitoriske Arkiv. – *The church and †chapel seen from the south west. 1st quarter of 1900s.*

fering var bevaret 'i meget stor udtrækning', men at kridtgrunden var løs næsten overalt, og af predellaens staffering var kun ganske små pletter tilbage; NM. Indb. ved N. J. Termansen 1945b. Ved restaureringen 1951 konstaterede Einar V. Jensen, at de oprindelige farver var bedst bevaret på korsbæringsrelieffet, men bevaringstilstanden vekslede i øvrigt meget; NM. Indb. ved Einar V. Jensen 1951a. Jf. også *Norn* 1952 59-64.

⁵⁷ Prøver af den gamle lasur skal være bevaret på bag-

grunden i korsbæringsrelieffet og på mindre partier bag reliefferne. NM. Indb. ved Einar V. Jensen 1951a.

⁵⁸ NM. Indb. ved N. J. Termansen 1945b og Einar V. Jensen 1951a; jf. også NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905.

⁵⁹ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; *Lund* 1823 36.

⁶⁰ Indskrifterne er afskrevet 1755; KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755, samt i *Lund* 1823

Fig. 121. Dåbsfad, o. 1625 (s. 2735), korbuekrucifiks, o. 1520 (s. 2736), alterstage, o. 1550 (s. 2734) og bispefigur fra sidealtertavle, o. 1500 (s. 2729). Foto Chr. Axel Jensen 1905. I NM. – *Baptismal dish, c. 1625, chancel arch crucifix, c. 1520, altar candlestick, c. 1550 and bishop figure from side altarpiece, c. 1500.*

36. Sammenlign f.eks. med malerierne på predellaen i Lukasbroderskabets alterstiftelse i Katharinenkirche i Lübeck (1490'erne), nu i Skt. Annen-Museum sammesteds (inv.nr. 1892-193); *Corpus der mittelalterlichen Holzsulptur und Tafelmalerei in Schleswig-Holstein*, 1, Uwe Albrecht (red.), Kiel 2005, 248 ff. (kat. nr. 83).

⁶¹ NM. Høyen, notebog VII, 1830, 60 (jf. fig. 25).

⁶² NM. Høyen, notebog VII, 1830, 60 (jf. fig. 25). Jf. også note 66.

⁶³ *Plathe og Bruun 2010* (note 51), 119.

⁶⁴ I indberetningen fra 1755 er indskrifterne på gesimsen og $\uparrow$ predellaen afskrevet og $\uparrow$ predellaens malerier omtales; KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755. I indberetningen fra 1768 nævnes, at altertavlen viser Kristi lidelse i stærkt forgyldt billedhuggerarbejde, og indskriften på gesimsen er afskrevet. RAO. *Fyn i alm.* 17a. Sunds Hrd. Sognepræsters efterretn.

⁶⁵ *Lund 1823* 36.

⁶⁶ En tilføjelse: »de lange Ansigter, den graal(ige) Tone« kan omhandle $\uparrow$ malerierne på de faste standfløje.

⁶⁷ NM. Indb. ved Einar V. Jensen 1951a. En kalke af sømhullerne findes i NM.

⁶⁸ RAO. *Provstiark.* Justitsprot. m.m.

⁶⁹ RAO. *Valdemar Slot.* Div. dok.: jf. også *Norn 1952* 62.

⁷⁰ Baldakinerne blev fjernet før den første overmaling af tavlen, jf. NM. Indb. ved Einar V. Jensen 1951a.

⁷¹ Den præcise karakter af topstykkets forandring er ikke klar. $\uparrow$ Predellaen blev beskåret i siderne, og de yderste dele af dens øverste plade blev omdannet, men pladen beholdt sin fulde længde. NM. Indb. ved Einar V. Jensen 1951a; *Norn 1952* 62 f.; sidstnævnte betegner ændringen af $\uparrow$ predellaen og topstykket som 'total'. Predellaens malerier var tilsyneladende næsten helt forsvundet, allerede før den blev overmalet første gang o. 1855 (jf. også note 56); NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905 og N. J. Termansen 1945b.

⁷² RAO. *Provstiark.* Forsk. Tavlen var efter alt at dømme i stærkt forfald, da den blev overmalet første gang; NM. Indb. ved Einar V. Jensen 1951a.

⁷³ NM. *Engelstoft.*

⁷⁴ 1876 beklagede J. B. Löffler, at man havde overmalet såvel de udskårne figurer som rammeværket med smagløse farver, hvorved oprindelige, malede figurfremstillinger og indskrifter var gået tabt. NM. Indb. ved J. B. Löffler 1876.

⁷⁵ NM. Indb. ved Einar V. Jensen 1951a.

⁷⁶ Der blev gjort forsøg på at fastlægge de løse malerier på sidefløjenes bagsider; jf. NM. Indb. ved Erik Bayer 1906; korrespondance.

⁷⁷ Korrespondance i NM; RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.

⁷⁸ NM. Indb. ved Niels Termansen 1922. 1944 skallede malerierne stærkt og måtte atter fastlægges; NM. Indb. ved N. J. Termansen 1945a; jf. også *Norn 1952* 63.

⁷⁹ NM. Indb. ved Einar V. Jensen 1951a; *Norn 1952* 63 f.

Fig. 122. Servante, 1903 (s. 2744). Foto Arnold Mikelsen 2020. – *Washbasin, 1903.*

⁸⁰ Snitværket var generelt i god stand og næsten uden brud. NM. Indb. ved Einar V. Jensen 1951a.

⁸¹ Kridtgrunden under de nye farver blev lagt lidt tyndere end den oprindelige kridtgrund. NM. Indb. ved Einar V. Jensen 1951a; korrespondance; *Norn 1952* 64.

⁸² NM. Indb. ved Mogens Larsen 1986 og Bent Jacobsen 1993.

⁸³ Malerierne blev opsat i den gamle kirke i perioden mellem Engelstofts to besøg 1859 og 1883; NM. *Engelstoft.* De skal angiveligt være malet af malermester Chr. Villemoes Berthelsen, Gesinge, jf. Taasinge Lokalhistoriske Arkiv. Svend Højtes samling.

⁸⁴ En anden kopi af Eckersbergs maleri, udført 1852, findes i Nyborg Vor Frue Kirke (s. 1027). Det har ikke indgået i en altertavle.

⁸⁵ $\uparrow$ Kopier af Eckersbergs malerier, udført 1855, indgik indtil 1884 i altertavlen i Svendborg Vor Frue Kirke (s. 335 f.).

⁸⁶ På bagsiden af Troens gavlstykke er en blyantsind-

skrift med skriveskrift: »J Pedersen Ny Søby d 5 Juli 1897«.

⁸⁷ Jf. foto i Svendborg Byhistoriske Arkiv.

⁸⁸ *Plathe og Bruun 2010* (note 51), 119 f.

⁸⁹ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905 og Eigil Rothe 1909.

⁹⁰ Kun på bispestaven og sudariet kunne farven ikke bestemmes. Der er redegjort omhyggeligt for de oprindelige farver i NM. Indb. ved Eigil Rothe 1909. Sammenlign eventuelt med Eigil Rothes genskabelse af den originale staffing på to sidealtertavler i Henne Kirke samme år (*DK Ribe* 1251-53).

⁹¹ De små, bevarede brudstykker af baggrunden havde mønster svarende til baggrunden på altertavlen i Nørholm Kirke (Ålborg Amt). Af glorien var intet bevaret; den blev udført efter glorierne på Nørholmtavlen, men med fuld skravering af den yderste ring, hvor helgenens navn antagelig har stået. NM. Indb. ved Eigil Rothe 1909.

⁹² Chr. Axel Jensen beskrev farverne som 'usædvanligt hæslege'; NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905.

⁹³ NM. Indb. ved Eigil Rothe 1909.

⁹⁴ *Danske Atlas VI, 1774* (note 17), 726.

⁹⁵ *Lund 1823* 36. NM. *Engelstoft*; Indb. ved J. B. Løffler 1876. Ved nedtagelsen fandt man en niche i muren bag den (jf. s. 2770); *Højte 2000* 48.

⁹⁶ NM. Indb. ved Erik Bayer 1906.

⁹⁷ NM. Indb. ved Eigil Rothe 1909; korrespondance; RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.

⁹⁸ Bispestavens krumning blev udført som en nøjagtig kopi af det tilsvarende led på *sidealtertavlen for Skt. Ninian fra Helsingør Skt. Olai Kirke, nu i NM (*DK Frborg* 131). NM. Indb. ved Eigil Rothe 1909.

⁹⁹ Finn Grandt-Nielsen, *Fynsk kirkesølv*, Odense 1983, 30 og 75.

¹⁰⁰ Det er uvist, hvordan den sidste del af forkortelsen skal opløses.

¹⁰¹ Samme indskrift findes på en alterkalk fra o. 1550

Fig. 123. †Kirken set fra nord. Tegnet af J. G. Burman Becker 1856. I KB. – The †church seen from the north.

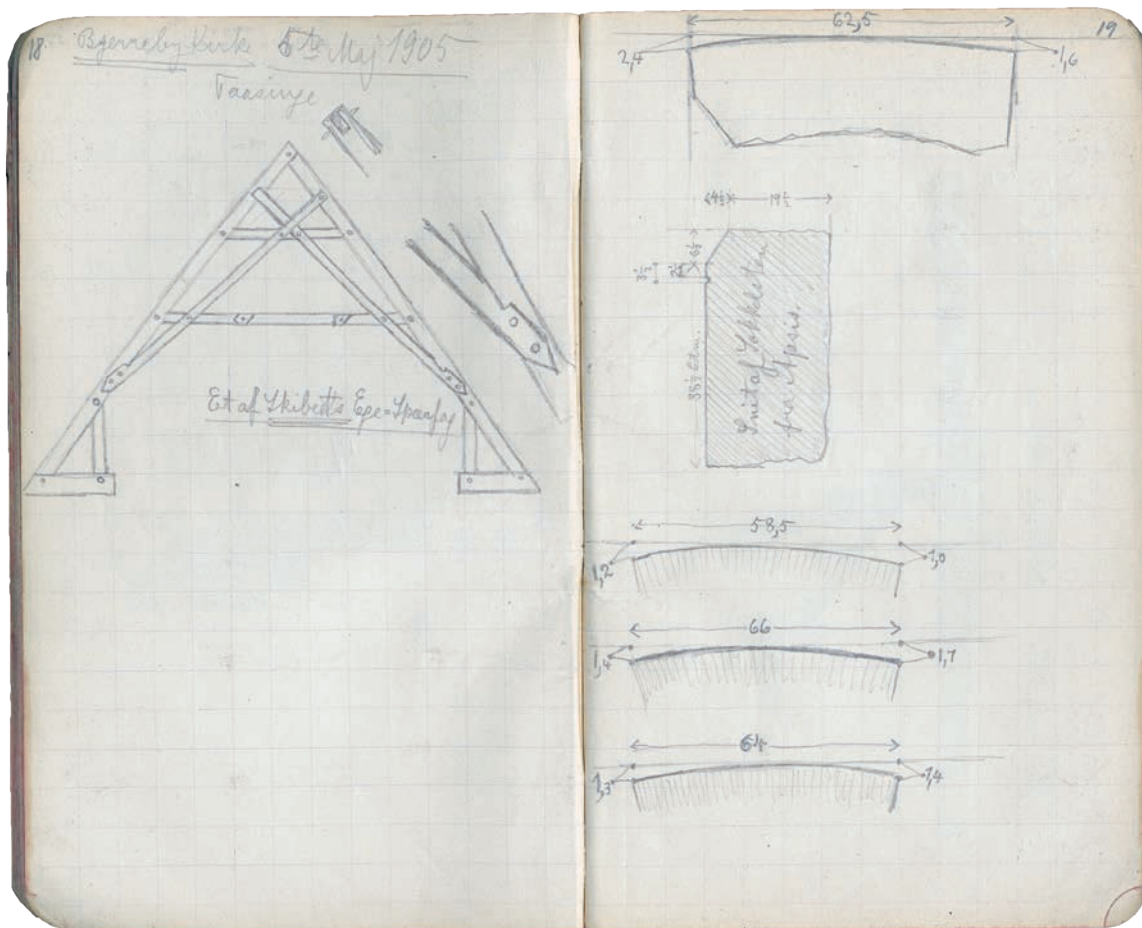

Fig. 124a-b. a. Opmåling af tagkonstruktionens spærfer over $\dagger$ skibet (s. 2777). b. Opmåling af $\dagger$ apsidens sokkelkvadre (s. 2760). Målt og tegnet af C. M. Smidt 1905. Notebog i NM. – a. Scale drawing of rafters of roof construction above the $\dagger$ nave. b. Scale drawing of footing ashlars of $\dagger$ apse.

i Gråbrødre Klosterkirke i Odense (DK Odense 1671) og på en kalk, antagelig udført o. 1580 i Odense til Tårup Kirke (Viborg Amt); *Grandt-Nielsen 1983* (note 99), 26, 30, 54 f. og 60.

¹⁰² *Grandt-Nielsen 1983* (note 99), 31 og 74.

¹⁰³ *Grandt-Nielsen 1983* (note 99), 172.

¹⁰⁴ Chr. A. Boje, *Danske guld og sølv smedemærker for 1870*, II, Kbh. 1982, 144. Det kan ikke afgøres, hvilken udgave af Søren Christian Bondes stempel der er tale om.

¹⁰⁵ Sammenlign med et sygesæt formentlig fra o. 1700 i Darum Kirke (DK Ribe 3048). Jf. også Holger Rasmussen, *Gammelt dansk tin*, Kbh. 1987, 38 f.

¹⁰⁶ Poul Halkjær Larsen, *Danske tinmærker*, Kbh. 1983, 89.

¹⁰⁷ RAO. *Sogneark*. Kirkeprot. Før anskaffelsen blev kirkens altersæt (ovf.) anvendt ved sygebesøg; RAO. *Valdemar Slot*. Div. dok.

¹⁰⁸ Boje 1982 (note 104), nr. 4491.

¹⁰⁹ RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.; *Valdemar Slot*. Div. dok.

¹¹⁰ <https://www.bjerrebykirke.dk/om-kirkerne/kirkernes-messestoej/>, besøgt 25. jan. 2021.

¹¹¹ Anne-Grete Thestrup, »Messehagler i Svendborg Provsti«, *Årbog for Svendborg & Omegns Museum* 1991, 108.

¹¹² M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, Kbh. 1941, 31.

¹¹³ Foden og det nederste stykke af skaftet er ca. 47 cm højt, den øvre del af skaftet og kummen ca. 49 cm højt.

¹¹⁴ Mackeprang 1941 (note 112), 114 f.

¹¹⁵ Mackeprang 1941 (note 112), 118 f.

¹¹⁶ RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.; jf. også Ulla Haastrup, »Bemaledede romanske døbefonte i det middelalderlige Danmark«, *hikuin* 22, 1995, 7-26; fonten i Bjerreby er nævnt s. 22.

¹¹⁷ Elisabeth Augusta blev gift med Hans Lindenov 27. okt. 1639.

¹¹⁸ Jan Friedrich Richter, *Claus Berg. Retabelproduktion des Spätmittelalters im Ostseeraum*, Berlin 2007, 88 og 353 (katalog nr. 2).

¹¹⁹ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905.

¹²⁰ NM. Indb. ved Einar V. Jensen 1951b (forundersøgelse).

¹²¹ Richter 2007 (note 118), 80–88. Richter beskriver (s. 112) Bjerrebykrucifikset som en 'værkstedskopi' af krucifikset i Hellerup.

¹²² NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905 og Einar V. Jensen 1951b (forundersøgelse). Der er ikke fuld overensstemmelse i beskrivelsen af overmalingens farver i de to indberetninger.

¹²³ Der er ingen indberetning om selve restaureringen i NMs arkiver.

¹²⁴ Tue Gad, *Helgener. Legender fortalt i Norden*, Kbh. 1971, 198–204.

¹²⁵ I præsteindberetningen 1755 blev årstallet læst som »1136« og opfattet som et vidnesbyrd om, hvornår kirken var bygget. KB. *Kallske Saml.* 377. 4°; jf. også Hans de Hofman, *Samlinger af publique og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve VI*, Kbh. 1760, 50, og *Danske Atlas VI*, 1774 (note 17), 726. Også Lund 1823 35 læste årstallet som 1136, men turde ikke derfra slutte noget om kirkens alder.

¹²⁶ Jf. også C. G. Hogstrøm, »Taasinge Degnehistorie og Skolevæsen«, *Svendborg Amt. Årsskrift for Svendborg Amts Historiske Samfund*, 1914, 73–89.

¹²⁷ Jf. også en *gavl fra en (†)degnestol fra Viskinge Kirke, nu i NM (inv.nr. D2016) (*DK Holbæk* 1885).

¹²⁸ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905; RAO. *Sogneark*. Embedsbog.

¹²⁹ 1905 bestod ryggen af tre fag, men kun de to var

oprindelige, og sædet var moderne (jf. fig. 108). NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905.

¹³⁰ RAO. *Sogneark*. Embedsbog.

¹³¹ Ved restaureringen blev forpanelets oprindelige, skråkantede fodliste, der havde været skjult under gulvet i den gamle kirke, fjernet.

¹³² Højte 2000 52.

¹³³ Gautier 2000 39.

¹³⁴ Tegning i NM.

¹³⁵ Den Danske orgelregistrant. Yderligere information om kirkens orgler findes her.

¹³⁶ RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.; Embedsbog.

¹³⁷ 1859 omtales altermalerierne dog som 'gamle træmalerier', jf. s. 2548, note 141.

¹³⁸ RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.; Pedersen 1951 8; NM. Knud Eibyes kartotekskort.

¹³⁹ RAO. *Sogneark*. Embedsbog; Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.

¹⁴⁰ Jf. også Sigurd Erixon, *Mässing. Svenska manufakturer och konsthantverksprodukter under 400 år*, Lund 1978, 150–58, og samme, *Gammelt Messing*, oversat og bearbejdet af Gorm Benzons, Kbh. 1966, 33–36.

¹⁴¹ Henning Thalund, *Fynske kirkeskibe*, Svendborg 1989, 73.

¹⁴² Korrespondance i NM; Jens Kongsted Lampe, »Urmageriet i Bogense og Kerteminde«, *Fynske Årbøger* 1983, 51 f.

¹⁴³ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde; *Sogneark*. Kirkeprot.

¹⁴⁴ 1842 blev et 'stenbillede' i koret istandsat; antagelig dette. RAO. *Valdemar Slot*. Div. dok.

¹⁴⁵ Svend Højte, »Brudstykke af en landsbys historie. Vårø på Tåsinge«, *Tåsinge Årbog* 1989, 6 f.

Fig. 125. †Langhuskoret set fra sydøst (s. 2769). Foto Chr. Axel Jensen 1905. I NM. – The †nave-chancel seen from the south east.

¹⁴⁶ Torkild Hinrichsen, *Corpus der »romanischen« Grabsteine Dänemarks*, V, Hamburg 1988, 1275 (nr. 581). En skitse af stenen findes i NM. Høyen, notebog VII, 1830, 60.

¹⁴⁷ Hinrichsen 1988 (note 146), 1277 (nr. 582).

¹⁴⁸ Højte 2000 50.

¹⁴⁹ NM. Indb. ved J. B. Løffler 1876; jf. også Høgstrøm 1916 9.

¹⁵⁰ Ifølge Højte 2000 50 med ordlyden: »Sjelene er i Guds Forvaar, Legemerne til Muld forgaar, et erligt Naun os efterstaae«.

¹⁵¹ Johannesfiguren tipper lidt bagover, mens de andre er retvendte i forhold til stenens kanter.

¹⁵² NM. Indb. ved J. B. Løffler 1876.

¹⁵³ Pedersen 1951 7.

¹⁵⁴ Brev fra Erik Bayer til M. Mackeprang, Nationalmuseet, 22. maj 1906, i NM.

¹⁵⁵ På bagsiden af pladen er blyantsindskrift med skrivekrift: »Funden under Grunden af Bjerreby gamle Kirke 1905«.

¹⁵⁶ RAO. Bjerreby Sogn. Kirkebog.

¹⁵⁷ C. M. Smidt benyttede en tidlig udgave af de skraveringer, som er anvendt i *Danmarks Kirker 1933-* (jf. signaturforklaring s. 9).

¹⁵⁸ Valdemar Jensen, *Søren Lolk – den mærkelige tåsingebonde*, Tåsinge 1985, 35 ff.

¹⁵⁹ N. L. Høyen nævner 1830, at koret var 'rundsluttet', dvs. med apsis. NM. Høyen, notebog VII, 1830, 60.

¹⁶⁰ NM. Indb. ved J. B. Løffler 1876 og Chr. Axel Jensen 1905.

¹⁶¹ Profileringen 'skråkant over rille' ligner i dag en hulkel over en mindre rundstav (jf. fig. 10), men der er sandsynligvis tale om samme profilering.

¹⁶² I forbindelse med opførelsen af et nyt orgelpulpitur (s. 2748) blev der ved udgravning i den nuværende kirkes gulv fundet formodentlige rester af fundamentet til middelalderkirken. NM. Indb. ved Birgit Als Hansen 2003.

¹⁶³ NM. Indb. ved J. B. Løffler 1876 og Chr. Axel Jensen 1905. Der var store fuger mellem de to rækker kvadre, hvori var indkilet mindre granitsten og teglstensfragmenter; korrespondance i NM.

¹⁶⁴ Chr. Axel Jensen mente, at kirken 'næppe' havde haft apsis, da han ikke observerede krumhugne kvadre. Dog målte og tegnede C. M. Smidt fire krumme kvadre ved nedtagningen. NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905; Smidt, notebog XI, 1905, 19.

¹⁶⁵ Der fandtes også flere kvadre med rundstav i langhuskolet, men om de var en del af en dobbeltsokkel på koret eller kom fra skibet, vides ikke.

¹⁶⁶ Det søndre vindue var ca. 152,5×113 cm i bagmuren, smigene var ca. 53,5 cm dybe fra facade til lysning og ca. 65 cm fra lysning til bagmur. Det nordre vindue var ca. 135/151×106 cm, smigene var ca. 53 cm dybe fra facade til lysning og ca. 60 cm fra lysning til bagmur. NM. Smidt, notebog XI, 1905, 5-10.

Fig. 126. *Vindfløj fra tårnens tårn, muligvis senmiddelalderlig (s. 2777). I Svendborg Museum. Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Weather vane from the tower of the church, possibly Late Medieval.

¹⁶⁷ NM. Engelstoft; Indb. ved J. B. Løffler 1876.

¹⁶⁸ Løffler mente, at dørfremspringet ikke var den oprindelige syddør pga. materialet og måden, den var anbragt i muren på. NM. Indb. ved J. B. Løffler 1876.

¹⁶⁹ Henry Petersen, »Gudme Kirke i Fyen og dens Malerier fra 1488«, *Kirkehistoriske Samlinger* III, 2, 1879, 589 f.

¹⁷⁰ Der findes ingen oplysninger om kamtakkernes udseende og alder.

¹⁷¹ Ifølge C. M. Smidt var en del af disse sten fra apsisen. Korrespondance i NM.

¹⁷² NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905. Døren kan have været sekundær og indsat samtidig med hvælvene (s. 2770), da den var placeret omtrent midt for andet hvælvfag.

¹⁷³ Lund 1823 35, også nævnt i KB. *Kallske Samling*. 378. 4°. Et Bundt Miscellanea til den danske, især Jyllands, Topographie.

¹⁷⁴ NM. Indb. ved J. B. Løffler 1876 og Chr. Axel Jensen 1905. De to vinduer var placeret lavere i facaden end vinduerne i skibet og vestforlængelsen, hvilket kan tyde på, at de ikke var samtidige med disse.

¹⁷⁵ Det østlige vindue kan også have været dobbeltfalsat, men i så fald var hele den inderste fals blevet borthugget i 1800-tallet.

¹⁷⁶ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905, heri kaldes de 'nærmest rundbuede'.

¹⁷⁷ Denne gjordbue blev senere forstærket med jern (s. 2774), da den revnede, muligvis pga. det ekstra pres fra korets hvælv.

¹⁷⁸ Højte 2000 47.

¹⁷⁹ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905. Under det sydvestlige hjørne blev ved nedbrydningen fundet 'en stor, buet sten med en indhugget korsstav', antagelig gravsten nr. 2 (s. 2757). Korrespondance i NM.

¹⁸⁰ Engelstoft mente, hvælvet var oprindeligt, men det kan ikke verificeres. NM. *Engelstoft*.

¹⁸¹ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905. Døren var synlig bag vindeltrappen i trappehuset 1905.

¹⁸² NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905. Det er muligt, at trappehuset og langhuskoret er omtrent samtidige, og i så fald må tårnet være ældre end langhuskoret.

¹⁸³ Den oprindelige dør til fritrappen kan delvist have været benyttet, men omtales af Chr. Axel Jensen som 'bag vindeltrappen' (jf. note 181).

¹⁸⁴ 1904 omtales vinduer med vanger og stik af mun-

kesten. RAO. *Den kgl. bygningsinsp.* Sager vedr. kirkebygninger.

¹⁸⁵ At vinduet var smallere kunne skyldes, at det skulle passe til dørfremspringet nedenunder (jf. s. 2765).

¹⁸⁶ *Højte* 2000 47; KB. GKS 2351. 4°. Antegnelser om Kirkerne i Fyen 1706-07.

¹⁸⁷ *Lund* 1823 39; *Gautier* 2000 33.

¹⁸⁸ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905. Engelstoft omtaler den nedskårne gavltrekan som 'en lille gesims i toppen'. NM. *Engelstoft*.

¹⁸⁹ RAO. *Provstiark.* Justitsprot. m.m.; Breve fra biskop, amtmand m.fl.

Fig. 127. †Skibets sydvæg med spor af †kalkmalerier fra 1475-1500 efter nedbrydningen af den sydøstre hvælpille (s. 2781). Foto C. M. Smidt 1905. I NM. – South wall of the †nave with traces of †wall paintings, 1475-1500, after demolition of the south-eastern vault pier.

¹⁹⁰ RAO. *Svendborg Amtsprövsti*. Synsprot.; *Valdemar Slot*. Div. dok.

¹⁹¹ RAO. *Bispeark*. Sunds Hrds. breve; *Sogneark*. Kirkeprot.

¹⁹² RAO. *Den kgl. bygningsinsp.* Sager vedr. kirkebygninger.

¹⁹³ RAO. *Provstiark*. Reg. over kirkernes indk.

¹⁹⁴ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker.

¹⁹⁵ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; RAO. *Sogneark*. Div. breve og dok.

¹⁹⁶ RAO. *Provstiark*. Justitsprot. m.m.; 1847 var en

hvælvbue 'i midten af skibet' i dårlig stand, så muligvis blev den stabiliseret på samme måde. RAO. *Valdemar Slot*. Div. dok.

¹⁹⁷ *Lund* 1823 35.

¹⁹⁸ RAO. *Svendborg Amtsprövsti*. Synsprot.

¹⁹⁹ RAK. *Danske Kancelli*. 1. departement. H 44. Journal 1839 O.

²⁰⁰ *Nielsen* 2009, 6–7.

²⁰¹ I *Jansen* 1993 findes en uddybende gennemgang af forløbet omkring 11middelalderkirkens nedrivning og opførelsen af den nye kirke.

Fig. 128. 11Skibets nordvæg med spor af 11kalkmalerier fra 1475–1500 efter nedbrydningen af den nordøstre hvælvpille (s. 2783). Foto C. M. Smidt 1905. I NM. – North wall of the 11nave with traces of 11wall paintings, 1475–1500, after demolition of the north-eastern vault pier.

Fig. 129. †Skibets nordvæg efter nedbrydningen af hvælpillen mellem langhusets tredje og fjerde fag. †Kalkmaleri fra 1475–1500 af Skt. Kristoffer th. for vinduet (s. 2783). Foto Søren Lolk 1905. I Svendborg Byhistoriske Arkiv. – North wall of the †nave after demolition of the vault pier between the third and fourth bay of the nave church. †Wall painting of St. Christopher, 1475–1500, to the right of the window.

²⁰² Jansen 1993 127; RAO. *Den kgl. bygningsinsp.* Sager vedr. kirkebygninger.

²⁰³ RAO. *Sogneark.* Embedsbog; NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905; Smidt, notebog XI, 1905, 3–11 og 18–20; brev fra J. Vilh. Petersen til Chr. Axel Jensen 7. april 1905, i Danmarks Kirkers arkiv. J. Vilh. Petersen agtede at genanvende 'hvad der fandtes af huggen granit i kirken', især de buefriseprydede sokkelsten. Han var ligeledes opmærksom på både muligheden for middelalderlige trærammer og glasmalerier i de tilmurede, romanske vinduer og for skjulte kalkmalerier på hvælvene (s. 2778 og 2781).

²⁰⁴ Højte 2000 47 og 52; korrespondance i NM.

²⁰⁵ RAO. *Sogneark.* Kirkeprot.; *Bispeark.* Sunds og Saltinge hrdr.; *Valdemar Slot.* Div. dok.

²⁰⁶ RAO. *Bispeark.* Visitatsprot.; *Valdemar Slot.* Div. dok.

²⁰⁷ RAO. *Provstiark.* Breve fra biskop, amtmand m.fl.; *Valdemar Slot.* Div. dok.

²⁰⁸ Våbenhuset omtales tidligst 1808, hvor det var uryddeligt. RAO. *Provstiark.* Justitsprot. m.m.

²⁰⁹ Om romanske vinduesrammer se Thomas Bertel-

sen, »En romansk vinduesramme fra Bjernede Kirke«, *Bygningsarkæologiske Studier*, 1999–2000, 7–12; Amalie Dyrby Stricker, *Vinduesrammer af egetræ. Lys og vindueskonstruktion i tidlige romanske kirker*, 2017 (upubliceret BA-projekt ved Københavns Universitet); Karl-Magnus Melin, »Medeltida inmurade fönsterramar i Lunds stifts kyrkor – 1100-talets kamp om naturresurser och hantverk i förändring«, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 2018, in prep.

²¹⁰ Et lignende, blyndfattet vindue fra Falling Kirke (DK Århus 2717) kan være fra 1600-tallet.

²¹¹ Rammens bevaringstilstand er dårlig, og flere større og mindre stykker træ er knækket af. Der kan ikke laves en dendrokronologisk undersøgelse af træet, da det er for porøst.

²¹² RAO. *Bispeark.* Visitatsprot.

²¹³ RAO. *Provstiark.* Breve fra biskop, amtmand m.fl.

²¹⁴ RAO. *Valdemar Slot.* Div. dok. Der var to vinduer i koret (40×24 tommer), tre i skibet (45×34 tommer) og to i korsarmen (45×34 tommer).

²¹⁵ RAO. *Bispeark.* Syn over kirker og præstegårde.

²¹⁶ Fløjen har omtrent samme formsprog som en dragetformet vindfløj fra Silkeborg Slot, som sandsynligvis er middelalderlig. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, XX, Kbh. 1976, 91; E. C. Norn, »Silkeborg Slot«, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1954, 5-14.

²¹⁷ Aa. Roussell, *Corpus Vitrearum Medii Aevi*, »Die Glasmalereien des Mittelalters in Dänemark«, *Die Glasmalereien des Mittelalters in Skandinavien*, A. Anderson m.fl., Stockholm 1964, 294 f.

²¹⁸ Korrespondance i NM; artikel i *Dannebrog* 17. aug.

1905; *Roussell 1964* (note 217), 294 omtaler fejlagtigt, at glasmaleriet var placeret i nordvinduet i en planke-ramme med rustent jern, men der er formentlig tale om en sammenblanding af de to bevarede, romanske vinduer (jf. s. 2776).

²¹⁹ Nationalmuseets accessionsprotokol 1905; korrespondance i NM.

²²⁰ Maleriet er detaljeret beskrevet i *Roussell 1964* (note 217), 294 f. og Maria Rasmussen, »Sankt Martin fra Bjerreby«, *Tåsinge Årbog* 2005, 6-8.

Fig. 130. †Skibets sydvæg med spor af †kalkmalerier fra 1475-1500 efter nedbrydningen af hvælpillen mellem langhusets tredje og fjerde fag (s. 2782). Foto C. M. Smidt 1905. I NM. — South wall of the †nave with traces of †wall paintings, 1475-1500, after demolition of the vault pier between the third and fourth bay of the nave church.

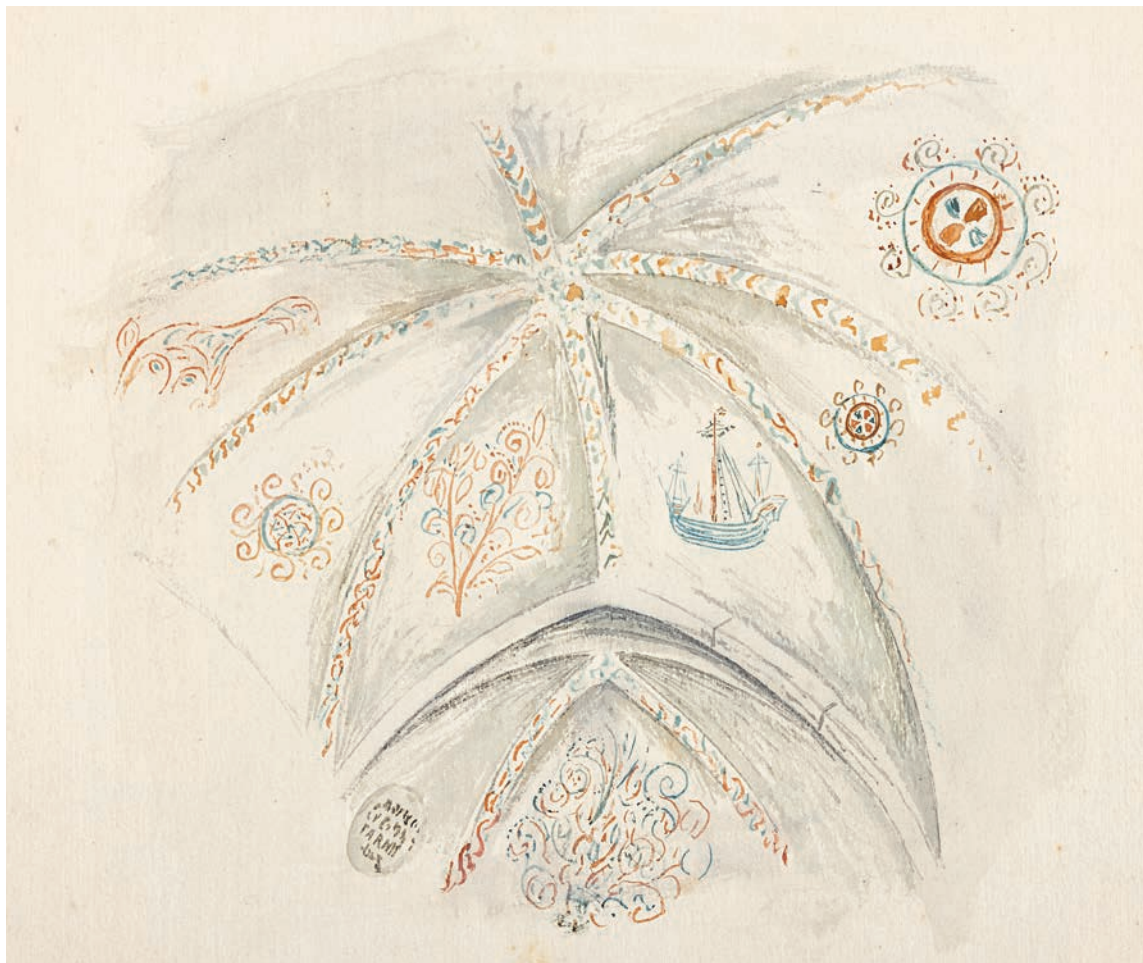

Fig. 131. †Kalkmalerier af planter, rosetter, en kogge og en vrængemaske på langhuskorets to hvælv set fra vest, o. 1510-20 (s. 2785). Akvarel af C. G. Høgstrøm 1905. I Svendborg Museum. – †Wall paintings on vaults of nave-chancel seen from the west, c. 1510-20.

²²¹ En del af glasstykkerne skulle have været overkalkede på findetidspunktet. Korrespondance i NM; artikel i avisen *Dannebrog* 17. august 1905.

²²² Bispestavens farvevalg kan vise forskellige materialer, således findes der i Nationalmuseets samling flere middelalderlige bispestave af bl.a. narhval- og hvalros-tand med forgyldte hoveder (inv.nr. 7073 og 7074).

²²³ De runde dekorationer på bogbindet kan illudere indfattede bjergkrystaller, som f. eks. på Hornebogen fra begyndelsen af 1300-tallet. I Nationalmuseet (inv. nr. D11651).

²²⁴ Nationalmuseets accessionsprotokol 1905. T'et skulle have været en majuskel, mens de øvrige bogstaver var i antikva, jf. Roussell 1964 (note 217), 294. Birgit Als Hansen kunne 1979 identificere flere bogstaver i navnet (jf. fig. 96a).

²²⁵ Roussell 1964 (note 217), 294.

²²⁶ Farvebeskrivelserne af skibets kalkmalerier er udført ud fra akvarellerne.

²²⁷ Firpas findes ligeledes på altertavlen (s. 2719) i en stavværksfrise nederst på midtskabet, og der kan være en sammenhæng mellem kalkmalerierne og tavlens anskaffelse.

²²⁸ C. M. Smidt nævner 1905, at han ikke 'kunne klare inskriptionerne', men at han havde kopieret dem nøjagtigt af. Kun fig. 99 kendes med udførlig, større afskrift. Korrespondance og tegning i NM.

²²⁹ Muligvis var der skrevet »Opstandelsen« på et minuskelskriftbånd derved, jf. Højte 2000 46.

²³⁰ Forlægget til motivet kan have været *Biblia Pauperum*, hvor Jesus træder op af graven med sejrspanen i hånden. *Biblia Pauperum. Billedbiblen fra middelalderen*.

Med indledning og oversættelse af Knud Banning, Kbh. 1991, 72 f.

²³¹ Deres antal kan omtrentligt anslås ved gloriernes buer. Kompositionen minder om malerier af Pinseunderet på korskrankemuren i Aarhus Domkirke (DK Århus 386, dateret til 1450–1500) og på en hvælvkappe i Bellinge Kirke (DK Odense 3062, dateret til o. 1495).

²³² Kombinationen af indvielseskors og draperier findes bl.a. i Ballerup Kirke (DK Kbh 607), Kvislemark Kirke (DK Sorø 1059) og Tilst Kirke (DK Århus 1572), hvor korsene dog alle er placeret over draperierne.

²³³ Under fragmentet af skriftborten har C. M. Smidt markeret en gul plamage, som formentlig også var en rest af et kalkmaleri.

²³⁴ Muligvis var der skrevet »den hellige Christoforus« på et minuskelskriftbånd derved, jf. Højte 2000 46.

²³⁵ På Fyn kendes Skt. Kristoffer fra bl.a. Skt. Jørgens Kirke i Svendborg (s. 421) og Ryslinge Kirke (Gudme Hrd.).

²³⁶ De tre spor af draperier (jf. s. 2782–83) kan være resterne af en sammenhængende dekoration, som løb rundt langs væggene, jf. Tilst Kirke (DK Århus 1572).

²³⁷ Venligst meddelt af Sissel F. Plathe, Nationalmuseet.

²³⁸ Malerierne har tidligere været henført til 'Træskomalerens værksted', men dette er siden blevet underinddelt i mindre værksteder. Ulla Haastrup (red.), *Danske kalkmalerier. Sengotik 1475-1500*, København 1986, 80–85; Sissel F. Plathe, *Gotikkens kalkmalerier* 2019, 212 ff.

²³⁹ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905. Farverne omtales som 'grove og plumpe'.

²⁴⁰ C. M. Smidt omtaler skibet som en 'orlogsmand' i et brev til M. Mackeprang. Korrespondance i NM.

²⁴¹ Bomærker var også til stede i værkstedets øvrige kirkeudsmykninger, dog ingen magen til Bjerrebymærket. Plathe 2019 (note 238), 216.

²⁴² Plathe 2019 (note 238), 214.

²⁴³ Chr. Axel Jensen kalder det et 'narrehoved'. NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905.

²⁴⁴ Masken kan også have omkranset et adgangshul i hvælvkappen til korets loft, som det kendes fra kirkerne i Gudbjerg (Gudme Hrd.) og Ørbæk (Vindinge Hrd.). Plathe 2019 (note 238), 185.

²⁴⁵ RAO. *Valdemar Slot*. Div. dok. En reparation, gennemført kort efter (s. 2774), har vel også omfattet istandsættelse af stolestaderne. KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755.

²⁴⁶ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755.

²⁴⁷ RAO. *Provstiark*. Justitsprot. m.m.; *Valdemar Slot*. Div. dok.

²⁴⁸ Brev fra J. Vilh. Petersen til Chr. Axel Jensen 7. april 1905, i Danmarks Kirkers arkiv. Jf. også RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

²⁴⁹ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905 samt notater fra besigtigelsen 11.–12. april 1905 i Danmarks Kirkers arkiv.

²⁵⁰ Brev fra Chr. Axel Jensen til J. Vilh. Petersen 19. april 1905. Den endelige aftale indebar, at Nationalmuseet som modydelse for at lade altermalerierne og sidealtertavlen konservere og restaurere skulle overlades det romanske *glasmaleri med Skt. Morten (s. 2778), jf. korrespondance i NM.

²⁵¹ Højte 2000 45.

²⁵² Brev fra C. M. Smidt 3. maj 1905, i NM. Korrespondance.

²⁵³ *Svendborg Avis* 10. maj 1905; Højte 2000 45.

²⁵⁴ RAO. *Bispeark*. Sunds og Sallinge hrdr.

²⁵⁵ Et ord midt i sætningen er ulæseligt, muligvis »morianer«, dvs. sorte eller mørklødede personer. Høyen noterede desuden spørgsmålet: 'har de set anderledes ud?' samt en delvist ulæselig tilføjelse i margin '... det blot undermaling?'. NM. Høyen, notebog VII, 1830, 60.

²⁵⁶ Som nævnt er Høyen den eneste, der omtaler tavlen. Helt udelukkes kan det ikke, at det beskrevne maleri er identisk med den kopi af Lucas Cranach den Ældres maleri af Korsfæstelsen (1538), der siden 1831 har tjent som altertavle i Landet (s. 2652). Maleriet kom angiveligt fra Slotskirken (s. 2572), men kunne måske være ført dertil fra Bjerreby.

²⁵⁷ NM. *Engelstoft*; Indb. ved J. B. Løffler 1876 og Chr. Axel Jensen 1905; RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde.

²⁵⁸ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde; *Sogneark*. Kirkeprot.; korrespondance i NM.

²⁵⁹ Den var kun ufuldstændigt bevaret, men havde sin oprindelige udsmykning med 'livlige farver og forgyldning på kridtgrund'. NM. Indb. ved J. B. Løffler 1876. Figuren er desuden omtalt i *Lund 1823* 36, der dog ikke angiver dens placering.

²⁶⁰ Ved synet 1895 fandt man, at figuren var meget beskadiget, og at det ikke ville være heldigt at opstille den i kirken; RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde; *Sogneark*. Kirkeprot.; korrespondance i NM.

²⁶¹ Skeen var tilsyneladende endnu ved kirken i begyndelsen af 1980'erne, jf. *Grandt-Nielsen 1983* (note 99), 37.

²⁶² RAO. *Sunds-Sallinge Hrds. Provstiark*. Kopibog.

²⁶³ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905. En skitse af fonten med foden i fuld højde findes i Høyen, notebog VII, 1830, 60, i NM.

²⁶⁴ Den røde farve var muligvis kun en grundingsfarve. NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905.

²⁶⁵ RAO. *Bispeark*. Sunds og Sallinge hrdr.; *Sogneark*. Kirkeprot.

²⁶⁶ Gårdmand Lars Rasmussen Højte købte tre af stolene, deriblandt den, der havde hørt til hans gård og bar hans initialer: »L. R. H. 1855«. Højte 2000 45.

²⁶⁷ Chr. Axel Jensen, *Danmarks Snedkere og Billedsnidere i Tiden 1536-1600*, Kbh. 1911, 32 f.; Niels-Knud Liebgott, *Kister og Skabe*, Kbh. 1975, 16–18; Plathe og Bruun 2010 (note 51), 119.

²⁶⁸ Sammenlign f.eks. med to gavle fra en (†)degnestol fra o. 1525 i Vissenbjerg Kirke (DK Odense 3417).

²⁶⁹ Den midterste låge i nederste række mangler låseblikket og beslaget med griberingen, mens den højre låge i samme række mangler låseblikket og vistnok også en roset. Desuden er mindre dele afbrækket på flere af beslagene.

²⁷⁰ I højre fag forinden mangler et stykke af den snøede stav, og næsten alle korsblomster i den øvre frise er afbrækket. Baldakinen fremstod beskadiget, da J.

B. Løffler besøgte kirken. NM. Indb. ved J. B. Løffler 1876.

²⁷¹ Den nederste tredjedel af skabets venstre side er umalet.

²⁷² Nationalmuseets accessionsprotokol 1895.

²⁷³ RAO. *Provstiark.* Reg. over kirkernes indk. Det må dog antages, at der er tale om det samme skab.

²⁷⁴ *Lund* 1823 37.

²⁷⁵ NM. *Engelstoft*; Indb. Ved J. B. Løffler 1876; korrespondance.

Fig. 132. †Langhuskorets indre med †kalkmalerier i første hvælvfag, o. 1510–20 (s. 2786) og altartavle, o. 1475–1500 (s. 2719). Foto Chr. Axel Jensen 1905. I NM. – Interior of †nave-chancel with †wall paintings in the first vault bay, c. 1510–20, and altarpiece, c. 1475–1500.

- ²⁷⁶ RAO. *Valdemar Slot*. Div. dok.; NM. *Engelstoft*.
- ²⁷⁷ NM. Indb. ved J. B. Løffler 1876; korrespondance.
- ²⁷⁸ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde; *Sogneark*. Kirkeprot.; Embedsbog.
- ²⁷⁹ RAO. *Bispeark*. Sunds hrds. breve.
- ²⁸⁰ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; NM. Indb. ved J. B. Løffler 1876; *Højte* 2000 50.
- ²⁸¹ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905.
- ²⁸² *Højte* 2000 48.
- ²⁸³ RAO. *Provstiark*. Reg. over kirkernes indk.; *Tåsingebirk*. Tingbog.
- ²⁸⁴ RAO. *Valdemar Slot*. Div. dok. Klokken kunne muligvis være identisk med en klokke, støbt 1646 af Gerdt Meyer i Stockholm, der hænger i det ene porttårn ved Valdemars Slot. Klokken var udlånt til Bregninge Kirke 1897, da denne kirkes klokke var under omstøbning (jf. s. 2513), og blev i den forbindelse beskrevet af Chr. Axel Jensen (notat i NM).
- ²⁸⁵ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; *Danske Atlas VI*, 1774 (note 17), 726.
- ²⁸⁶ NM. Indb. ved J. B. Løffler 1876 og ved sognepræst Sabinus Høgsbro 1890; jf. også KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755. Samme klokkestøber har udført en klokke til Øksendrup Kirke 1636 (Gudme Hrd.).
- ²⁸⁷ NM. Indb. ved J. B. Løffler 1876 og Chr. Axel Jensen 1905; *Højte* 2000 50; RAO. *Sogneark*. Div. dok.
- ²⁸⁸ NM. Indb. ved J. B. Løffler 1876 og Chr. Axel Jensen 1905; *Højte* 2000 48 ff.
- ²⁸⁹ Indskriften, der er rimet og rytmisk i middelalderlig stil, er afskrevet 1706 af sognepræst Poul Andersen Schytte (KB. GKS 2351. 4°. Antegnelser om Kirkerne i Fyen 1706-07) og gengives i det følgende efter denne med enkelte, nødvendige rettelser ved seniorredaktør Peter Zeeberg, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Andre afskrifter, med mindre afvigelser, findes i bl.a. RAO. *Landet Sogn*. Kirkebog for Landet sogn 1646-1733, og i KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755 (hvor præsten har noteret, at det var skrevet med 'særdeles gamle bogstaver og mangfoldige breviationer'); endvidere er indskriften trykt i Erich Pontoppidan, *Marmora Danica selectiora sive Inscriptionum I*, Kbh. 1739, 258-59, samt i *Lund* 1823 37.
- ²⁹⁰ Jf. RAO. *Landet Sogn*. Kirkebog for Landet sogn 1646-1733 og *Marmora Danica* 1739 (note 292). KB. GKS 2351. 4°. Antegnelser om Kirkerne i Fyen 1706-07 og *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755 har »Sacrophago«.
- ²⁹¹ RAO. *Landet Sogn*. Kirkebog for Landet sogn 1646-1733 har »Ac«. De øvrige har »Atq(ue)« (metrum kræver 1 stavelse).
- ²⁹² Jf. RAO. *Landet Sogn*. Kirkebog for Landet sogn 1646-1733, *Marmora Danica* 1739 (note 292) og KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755. KB. GKS 2351. 4°. Antegnelser om Kirkerne i Fyen 1706-07 har »sc«.
- ²⁹³ »Duplex ii« skal efter versemålet læses som tre stavelser, hvorfor det formodentlig skal opfattes som 'dobbelt i', dvs. 2. Men hvis man tager formuleringen for pålydende, står der 'dobbelt ii', dvs. 4.
- ²⁹⁴ RAO. *Landet Sogn*. Kirkebog for Landet sogn 1646-1733 og *Marmora Danica* 1739 (note 292) har en blank linje før de sidste fire vers, som angiver forfatteren, hvilket der meget vel kan have været i originalen.
- ²⁹⁵ S. V. Wiberg, *Personalthistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie* 1, Odense 1870, 211, læser indskriften således, at det er Peder Philosophus, der har tilnavnet Svanesø, hvilket dog sprogligt er mindre sandsynligt.
- ²⁹⁶ Jf. f.eks. et rimet epitafium på papir over Boel Jepsdatter, †1560, i Nørre Vedby Kirke (senest fornyet 1887) (*DK Maribo* 1184).
- ²⁹⁷ 'jeg (Lund) har ikke været i stand til at opspørge originalen her på landet (dvs. øen)'; *Lund* 1823 37.
- ²⁹⁸ NM. Indb. ved J. B. Løffler 1876 og Chr. Axel Jensen 1905; *Højte* 2000 50; korrespondance i NM.
- ²⁹⁹ NM. Indb. ved J. B. Løffler 1876 og Chr. Axel Jensen 1905; *Højte* 2000 50.
- ³⁰⁰ Stenen angives at være yngre end nr. 4; NM. Indb. ved J. B. Løffler 1876.
- ³⁰¹ NM. Indb. ved J. B. Løffler 1876 og Chr. Axel Jensen 1905; *Højte* 2000 50. Sidstnævnte omtaler i alt tre gravsten i midtergangen, de to helt udslidte.
- ³⁰² *Højte* 2000 48; RAO. *Fyn i alm.* 17a. Sunds Hrd. Sognepræsters efterretn.
- ³⁰³ Indskriften blev afskrevet i forbindelse med konservering af kistepladen i Nationalmuseet 1973; jf. skrivelse fra Rolf Berg 22. febr. 1973, i SOM.

BJERREBY CHURCH

Bjerreby Parish extends over the southernmost third of the island of Tåsinge. The village lies in the middle of the parish, and the church was built in 1905–06 and consecrated in December 1906. The building is situated in the middle of the village, in the same place as the †medieval church, which was demolished in 1905.

The Present Church. The neo-Gothic church was built to drawings by the architect and Royal Inspector of Buildings J. Vilh. Petersen. The church is cruciform with a transverse rectangular chancel slightly narrower than the nave, and sacristy and furnace room on each side of the chancel arch (fig. 9). Two short rectangular transepts join up with the east end of the nave, and towards the west there is a square tower, which on either side has a smaller stairwell. The building is in red standard brick over a base of re-used, profiled footing stones from the medieval church (cf. below, fig. 7). The facades are richly decorated with patterned masonry, recesses and cement decorations (fig. 1). Access to the church is through the tower, whose lower floor is used as a porch. The church interior is lit by large, pointed-arched windows. In the side members of the chancel arch the Romanesque chancel arch corbelling is built in (fig. 11), and the church is vaulted over by wood-built, trefoil-formed barrel vaults (fig. 12). The tower is in five floors and is terminated by a copper-mounted ridge turret. The second floor has earlier been used for the organ (cf. below).

The †Medieval Church. The medieval church originally consisted of a Romanesque nave and a narrower chancel with an apse. It was built in fieldstone over a beautifully profiled double footing (fig. 81). To the west in the long walls of the nave there were two doors: however, the southernmost one was rebuilt, presumably as early as the Late Romanesque period, into a round-arched opening in a brick-built projection (fig. 81). Two round-arched Romanesque windows

were preserved in the nave; a southern one where Romanesque ★stained glass was preserved (cf. below), and a northern one in which there was a Romanesque ★wooden frame (fig. 82). The interior of the Romanesque church is only known in fragmentary form, but the chancel arch had two corbels with rope ornamentation and human heads (fig. 11). The church was one of a group of churches in the South Funen Archipelago whose Romanesque granite works were possibly made by the same master (cf. p. 2766).

In the Late Middle Ages the nave was lengthened towards the west with an approximately quadratic extension with no distinctive architectural features (fig. 83). A segmentally arched window towards the south lit this section of the building. Around 1500 the nave and the western extension were vaulted over with three cross-vaults.

A nave-chancel replaced the Romanesque chancel at the beginning of the 1500s. It was built with the materials from the demolished chancel. The footing stones were re-used, the walls were built in fieldstone and the pediment towards the east was built in new medieval red brick. It was decorated with high recesses and a stepped frieze (fig. 86). Towards the north there was a segmentally arched priest's door and to the south two possibly original segmentally arched windows. Around 1510–20 the nave-chancel was vaulted over with a cross-vault to the east and an octuple rib vault towards the west. They were decorated with wall paintings (cf. below).

At the gable of the western extension a tower was built in medieval large brick (fig. 88). This was in two floors, and the tower interior was vaulted over by a cross-vault. A flight of stairs on the north side was replaced by a stairwell shortly after it was built and in more recent times a pyramid roof replaced the original pitched roof.

In 1634 a transept was added on the north side of the nave (fig. 84). It was built in red brick laid

in cross-bond with a dentil frieze beneath the cornice. Towards the east and north there was a basket-handle window, and from the nave there was access through a round-arched arcade. The interior was vaulted over by an octuple rib vault.

Probably from as early as the Late Middle Ages and onward five buttresses were built on to the chancel and a single one on to the tower (figs. 86 and 88). When the church fell into disrepair throughout the 1800s, after several investigations it was demolished in 1905.

***Stained glass.** A Romanesque ***stained glass** pane from 1200–50 was found during the demolition of the medieval church in a walled-up, Romanesque window in the south wall of the nave (figs. 93–96). The stained glass shows the church's *patron saint*, the bishop *St. Martin of Tours* in full bishop's ornate standing in a round-arched frame. Above his head was an inscription with his name. In its technique it belongs to the stained glass of the Rhine area, although it is simpler in its execution.

†Wall paintings. Before and during the demolition of the church Late Medieval wall paintings were found on the vault of the nave-chancel and on the walls of the nave behind the vault pier (figs. 97–104). The oldest paintings, which have been dated to c. 1475–1500, were in the nave and showed motifs from the Passion and an enlarged figure of St. Christopher. The paintings on the vaults of the chancel were part of the 'Mesinge Workshop' a sub-group of the so-called 'Clog Painter's Workshop', and can be dated to c. 1510–20. The motifs were flowers, rosettes, a ship and a grimacing mask, all done in red and black.

Furnishings. Important parts of the furnishings were transferred from the demolished church. The oldest item of furnishing is thus as usual the Romanesque font (fig. 37). From the Late Middle Ages come the three-winged high altarpiece from c. 1475–1500 with figure-rich reliefs from the Passion narrative and paintings on the backs of the wings (figs. 15–24), as well as a side altarpiece from c. 1500 with a relief of a bishop-saint, probably the patron saint of the church St. Mar-

tin (fig. 29). A chancel arch crucifix ascribed to Claus Berg's workshop in Odense must be dated to c. 1520 (figs. 40–41). Two items of furnishing which were transferred in 1895 from the old church to the National Museum should also be mentioned: a ***side altar** Virgin and Child from c. 1515 (fig. 110), and a large ***cabinet** crowned by a staffwork canopy from the period around 1525 (figs. 111–17). A parish clerk's chair with a relief of St. Martin is dated by a carved figure "1536" (figs. 46–49), and from the 1500s come an iron-mounted money-box (figs. 50–51) and altar candlesticks from c. 1550 (fig. 35).

The baptismal dish (figs. 38–39) is Dutch work from c. 1625 with chased and embossed decoration; on the back Christian IV's monogram, his daughter Elisabeth Augusta's name and the arms of the Dukes of Schleswig as well as the date 1639 are engraved. The Communion set with an anti-papal inscription on the chalice (fig. 30) was donated by the pastor Hans Pedersen Sandager in 1634. From the time around 1700 come two candle-holding shields of chased and embossed brass (fig. 63), and two angels' heads (fig. 43), that probably belonged to the **†pulpit** in the old church. The oldest board listing pastors comes from c. 1730–50 (fig. 56). A Communion set for the sick of pewter (fig. 32) was made in 1741 by Lorentz Nicolai Møller, Svendborg; a collection board (fig. 53) is presumably from c. 1750. The same applies to an hourglass (fig. 44), which was probably attached to the **†pulpit**, and a painting with the motif of the Crucifixion which hangs in the tower (fig. 58); the last of these may originally have belonged to Bregninge Church (p. 2488). From the second half of the 1700s comes a pastor's chair (fig. 45) as does a small church meeting board (fig. 57) and a painting of the Resurrection (fig. 59); this too hangs in the tower. The wafer box (fig. 31) was made in 1794 by Søren Christian Bonde, Svendborg, and donated by the chamberlain's wife Magdalene Lucie Charlotte von Juel.

Three (**†**)altar paintings with the subject of the Agony in the Garden (fig. 26) and the virtues Hope and Faith (figs. 27–28) are copies after C. W. Eckersberg's altar paintings respectively in the Svendborg Church of Our Lady (1824) and the

Nyborg ditto (1833–34); they were probably executed c. 1875 with a direct model in the altarpieces in Svendborg Church of Our Lady and Ærøskøbing, which included similar copies after Eckersberg. They were set up in the old church above the Late Medieval high altarpiece (cf. fig. 108), and now hang respectively in the south transept and in the northern stairwell. An altar jug from the Royal Porcelain Factory was donated by the congregation in 1838. A baptismal jug and two money boxes (fig. 52) are from c. 1850, the Communion set for the sick (fig. 33), made by Johan Frederik Edsberg, Svendborg, is from c. 1862, a money box is from c. 1869 and a chasuble (fig. 36) from c. 1879. The bell (fig. 65) was cast in 1891 by B. Løw & Søn, Copenhagen. The wine skimmer (fig. 34) is from c. 1900, and a washbasin (fig. 122) is from 1903. All these objects were transferred from the demolished church.

From the furnishing of the present-day church in 1905–06 come the Communion table, kneeler, altar rail, pulpit (fig. 42), pews, door wings (fig. 54) and hymn boards, all done in pinewood in historicizing style after drawings by J. Vilh. Petersen. The oldest church ship (fig. 61) was built in 1934 by the shoemaker Oluf Peter Madsen, Bjerreby; a board listing pastors from 1938 was made by the cabinetmaker Illemann and the painter Recke, Bjerreby, and the most recent church ship, “Pax” (fig. 62), was built by the shipmaster Almsted and hung up on 5th May 1946 to commemorate the Liberation of Denmark.

The chandeliers from 1951 were made by the metalworker Knud Eibye, Odense, and the tower

clock (fig. 64) was made by the clockmaker Axel E. Frost in Bogense and donated in 1957 by Ane and Mads Thomsen Petersen, Gesinge. From the second half of the 1900s come also a number of copies of Kaare Klint’s well known church chair, a baptismal jug from the firm T. Fredberg, Farsø, and a chasuble. The organ was built in 1975 at Fyns Orgelbyggeri, Odense, for Nørre Lyndelse Church (*DK Odense* 3960); it was rebuilt in 2003 by A. E. Langs Eftf., Copenhagen, and set up in Bjerreby in a contemporary organ loft. Most recently a relief has been added, made and donated in 2004 by Tony Briffa, Bjerreby (fig. 60), as well as two chasubles, from 2006 and 2011 respectively.

The colour scheme is dominated by the natural colour of the pinewood with a few red, green, blue and gilt details. The Late Medieval furnishings, that is the high altarpiece, the side altarpiece and the chancel arch crucifix, are polychromed, the first two also with rich gilding, while the parish clerk’s chair is in stripped wood. The 1905–06 furnishings were originally painted in a strong bluish-green colour with details in red and grey; they were stripped in 1951.

Sepulchral monuments. The church has two sepulchral tablets, from 1735 and c. 1803 respectively (figs. 66–67). In and around the church there are also four tombstones, two of which are Romanesque (figs. 68–69) and two are from the 1600s–1700s (fig. 71); a further Romanesque *tombstone (fig. 118) is in the National Museum.